

SIASI 'O SĪSŪ KALAI SI 'O E KA U MĀ'ONI'ONI 'I HE NGA AHI 'AHO KIMUI NÍ • MĀ'ASI 2014

Liahona

Ko e Hā 'a e Tu'unga
Mo'ui 'a e 'Eikí ki he
Angama'á, p. 32, 50

Mātu'a Faivelengá mo e Fānau
Talangata'á, p. 16

Fakamo'ui hili hono Ngaohikoviá,
p. 12, 46

Ki he nāunau Fakalēsoni 'a e to'u
Tupú: Ke Mahino 'a e 'Alo'ofa
'a e Fakamo'uí, p. 54

“Oku ‘ikai ko e tu’unga fakafa’ée ko ha me’a ‘oku fakahoko ko ha’ate manako ki ai, ka ko ha uiui’i ia. . . . ‘Oku ‘ikai ko ha me’a ke toki fai kapau te ke lava ‘o ma’u ha ki’i taimi ke fakahoko ai. Ko hono ‘uhinga ia hono ‘oatu ‘e he ‘Otuá ha taimi ma’áu.”

Rachel Jankovic, “i he Neil L. Andersen, “Fānaú, *Liahona*, Nōvema 2011, 28.

NGAAHI PŌPOAKÍ

- 4 Pōpoaki 'a e Kau Palesitenisi 'Uluaki: Ngāue Tokoni mo e Mo'ui Ta'engatá
Fai 'e Palesiteni Henry B. Eyring
- 7 Pōpoaki 'a e Faiako 'A'ahí: Ko e Misiona Fakalangi 'o Sisū Kalaisi: Maama 'o Māmani

NGAAHI TALANOA LALAHÍ

- 16 Mātu'a Faivelengá mo e Fānau Talangata'á: Ko Hono Pao-toloaki 'o e 'Amanaki Lelei Lolotonga Hono Ikuna'i 'o e Feta'emahino'akí
Fai 'e 'Eletā David A. Bednar
"Oku tokoni 'a 'Eletā Petinā ki he mātu'á ke mā'u ha mahino fakatokāteline totonu 'o e ngaahi mo'oni kau ki he fānau talangata'á.

- 22 Kau Paioniá 'i he Fonua Kotoa Pē: Simipāpuē: Fonua Faka'ofu'ofa, Kakai 'o e Tuí
'E lava ke tu'u 'a e kau paionia lototo'a Simipāpuē ko 'enī ko ha sipinga ki he kāngalotu 'o e Siasí 'i he fonua kotoa pē.

- 28 Ta'e-faka'alo'alongaua
Fai 'e Reid Tateoka
'I he lotolotonga 'o e ha'aha'a hili e mo'fuike he 2011 mo e peau kula 'i Siapaní, na'e manatu 'i 'e he kau faifekau ko 'enī ke nau tafoki ki he 'Eikí.

- 32 Ko e Tu'unga Mo'ui Ma'a 'a e 'Eikí
Fai 'e 'Eletā Tad R. Callister
'Oku fie mā'u ke lea tu'o taha pē 'a e Tamai Hēvaní fekau'aki mo 'ene tu'unga mo'ui angama'á, pea hanga 'e Hono le'ó 'o lolomi e le'ó kehe kotoa pē 'e lava ke mā'u 'e he māmani ko 'enī.

NGAAHI TAFa'AKÍ

- 8 Kí'i Tohi Fakamatala 'o e Konifelenisi 'o 'Okatopa 2013
- 10 Kau Palōfita 'o e Fuakava Motu'á: 'Ēpalahame
- 11 Ko Hono Ako'i 'o e Kí Hono Fakamālohia 'o e To'u Tupú: Ko e Ma'a Fakasekisuale
- 12 'Oku Mau Lea 'ia Kalaisi: Na'e To'o 'a e Kavengá
'Ikai fakahā e hingoá
- 14 Ngāue 'i he Siasí: Ko e Tokoni ki ha Solá
Fai 'e Yong Gil Park
- 38 Ngaahi Le'ó 'o e Kau Mā'oni'oni 'i he Ngaahi 'Aho Kimui Ní
- 80 Kae 'Oua Ke Tau Toe Fe'iloaki: Ko e Tatali 'i he Hū'angá
Fai 'e Lori Fuller

'I HE TAKAFÍ

'I Mu'á: La'itā 'o e Tempale Tegucigalpa Honiduras, tā 'e Cody Bell. 'I loto he takafi mu'á: Tā fakatāta'a 'i e Bradley Slade.

42

42 Ko Hono Fakaafe'i 'o e Lavame'á

Fai 'e Richard M. Romney
Te ke lava 'o ma'u ha ngaahi faingamālie ke vahevahe atu ai e ongoongolelei 'i he mo'ui faka'ahó, hangē ko ia ne fai 'e he kakai lalahi kei talavou ko 'ení.

Vakai angé pe te ke lava 'o 'ilo'i e Liahona 'oku fufuu 'i he makasini ko 'ení. Tokoní: Tānaki ho ngaahi tāpuaki!

46 Ko Hono Fakamo'ui 'o e Ngaahi Nunu'a Fakamamahi 'o e Ngaohikoviá

Fai 'e 'Eletā Richard G. Scott
'E lava ke hanga 'e he ngaahi fili kovi 'a e ni'ihī kehē 'o fakatupunga ho'o mamahi mo e faingata'a'ia, ka he 'ikai lava ke nau faka'auha ho ngaahi faingamālie ta'engata.

50 Ki Hono Fakamālohia 'o e To'u Tupú: Loto ma'a mo Sino Ma'a

Fai 'e Neill F. Marriott

52 Nofo Tokanga

'Ikai fakahā e hingoá
Na'e fe'unga mo ha ta'u 'e taha mo e konga peá u toki lava 'o talanoa mo 'eku pīsopē 'o kau ki he'eku palopalema 'i he ponokalafi. 'Oua na'a fuoloa pehē kiate koe.

53 Founga Fili 'o e Kaungāme'a Lelei

Fai 'e Palesiteni Thomas S. Monson

54 'Alo'ofá mo e Fakalelei 'a Sīsū Kalaisi

Fai 'e Joshua J. Perkey

57 Pousitaá: Ko Ha Fu'u Tokoni

58 'Oku Sai Pē ke . . . ? 'E Lava Ke u . . . ?

Fai 'e Heidi McConkie
'Oua na'a ke feinga ke fe'unga e ongoongolelei mo ho'o mo'ui. Ka ke feinga ke fe'unga ho'o mo'ui mo e ongoongolelei.

61 'Ai Hangatonu

62 Fakakaungāme'a

Fai 'e Stephanie Acerson
'E lava ke ke faka'aonga'i e Facebook mo e ngaahi mītia kehē ke ke hoko ai ko ha faifekau he taimi ni.

64 'Oua Na'a ke Ta'e Tali e Telefoni

Fai 'e David Dickson
Ko e hā nai 'e mole meiate koe kapau he 'ikai ke ke fakafanongo ki he ngaahi lea konifelenisi ka fakahokó?

66

66 'Oku Fanongo Mai ha Taha kiate Au?

Fai 'e Lucas F. mo Susan Barrett
Te u lava fēfē 'o vahevahe 'eku fakamo'oni ki he lotú kapau 'oku 'ikai ke u fakapapau 'i pe 'oku ongona 'e he Tamai Hēvaní 'eku ngaahi lotú?

68 Fakakaukau Lelei

69 Ko 'Etau Pēsi

70 Kaungāme'a 'i he Funga Māmaní: Ko au Tendai mei Simipāpuē

Fai 'e Amie Jane Leavitt

72 'Ekitiviti mo e Fakatātaá: Mātiva mei Simipāpuē

73 Na'a ku Ongoi 'a e Laumālie

Fai 'e Linda K. Burton
Na'e tokoni ha tāpuaki 'o e lakanga fakataula'eiki mo ha hiva Palaimeli ke u ongo'i 'a e Laumālie Mā'oni'oni.

74 Ko Hono 'Omi 'o e Palaimeli ki 'Api: Ko Sīsū Kalaisi Hotau Fakamo'ui

76 Ma'a e Fānau Īki: Ko ha Ngoue Fonu he Ngaahi Tāpuaki

Fai 'e Linda Pratt

81 Tā 'o e Palōfitá: 'Eselā Tafi Penisoni

MĀ'ASI 2014 VOLUME 38 FIKA 3
LIAHONA 10983 900

Ko e makasini fakavaha'apule'anga 'eni' a e Siasī 'o Sīsū Kalaisi 'o e Kau Mā'oni'oni 'i he Ngaahi 'Aho Kimui Ni

Ko e Kau Palesitenisī 'Uluaki: Thomas S. Monson, Henry B. Eyring, Dieter F. Uchtdorf

Ko e Kōlomo 'o e Kau 'Aposetolo 'e Toko Hongofulu Mā Ūa: Boyd K. Packer, L. Tom Perry, Russell M. Nelson, Dallin H. Oaks, M. Russell Ballard, Richard G. Scott, Robert D. Hales, Jeffrey R. Holland, David A. Bednar, Quentin L. Cook, D. Todd Christofferson, Neil L. Andersen

'Ētītā Craig A. Cardon

Kau 'Ētivaisā: Jose L. Alonso, Mervyn B. Arnold, Shayne M. Bowen, Stanley G. Ellis, Christoffel Golden

Talēkita Pulē: David T. Warner

Talēkita 'o e Tokoni ki he Fāmilī mo e Mēmīpa: Vincent A. Vaughn

Talēkita 'o e Ngaahi Makasini 'a e Siasī: Allan R. Loyborg

Pule Pisīnisi: Garff Cannon

Talēkita Pulē: R. Val Johnson

Tokoni 'Ētita Pulē: Ryan Carr

Tīmī ki hono Tohi mo hono 'Ētita': Susan Barrett, Brittany Beattie, David Dickson, David A. Edwards, Matthew D. Flitton, Mindy Raye Friedman, Lori Fuller, Garrett H. Garff, LaRene Porter Gaunt, Jennifer Grace Jones, Michael R. Morris, Sally Johnson Odekirik, Joshua J. Perkey, Jan Pinborough, Richard M. Romney, Paul VanDenBerghe, Marissa Widdison

Talēkita Pule Faka 'āti: J. Scott Knudsen

Talēkita Faka 'āti: Tadd R. Peterson

Kau Ngāue ki hono Fokotu'utu' u' o e Makasini: Jeanette Andrews, Fay P. Andrus, C. Kimball Bott, Tom Child, Nate Gines, Colleen Hinckley, Eric P. Johnsen, Susan Lofgren, Scott M. Mooy, Mark W. Robison, Brad Teare, K. Nicole Walkenhorst

Kou'otinea Intellectual Property: Collette Nebeker Aune

Pule ki he Fakatahataha 'i 'o e Makasini: Jane Ann Peters

Tīmī ki he Fakatātā mo e Fakatahataha 'i 'o e Makasini: Kevin C. Banks, Connie Bowthorpe Bridge, Julie Burdett, Bryan W. Gygj, Denise Kirby, Ginny J. Nilson, Gayle Tate Rafferty

Fokotu'utu' u': Jeff L. Martin

Talēkita ki he Pākī: Craig K. Sedgwick

Talēkita ki hono Tufaki: Stephen R. Christiansen

Kau Ngāue ki he Liahonā 'i Tongā:

'Ētītā Tūlima L. Finau

Tokoni 'Ētītā Vika Taukolo

Kaungā 'Ētītā Siale Hōla

Ko e totongi ki hono fakakātoa 'o e ngaahi *Liahona* he ta'ū 'oku TOP \$3.60. Ko e tu'a-sila 'eni ke fai mai ki ai 'a e totongi mo e ngaahi faka'ēke'ēkē: Senitā Tufaki'anga Nāunau, Siasī 'o Sīsū Kalaisi 'o e Kau Mā'oni'oni 'i he Ngaahi 'Aho Kimui Ni, PO Box 109, Nuku'alofa, Tongatapu, Tonga. Telefoni (676) 29-176.

Ke ma'u 'a e ngaahi totongi ki ho'o makasini 'i he ngaahi fonua mavahe mei he 'lunaitēti Siteiti mo Kānata, 'alu ki he store.lds.org pe fetu'utaki ki he senitā tufaki'anga nāunau 'a e Siasī pe taki fakauoote pe fakakolū.

'Omi 'a e ngaahi fakamatalā mo e ngaahi faka'ēke'ēke he 'mitaneti' i he *liahona*.lds.org; 'i he meli ki he *Liahona*, Rm. 2420, 50 E. North Temple St., Salt Lake City, UT 84150-0024, USA; pe 'f-meli ki he *liahona@ldschurch.org*.

Ko e *Liahona* (ko ha lea 'i he Tohi 'a Molomonā 'oku 'uhinga ia ko e "kāpasa" pe me'a "fakahinohino") 'oku pulusi 'a e Makasini Fakavaha'a Pule'anga 'i he lea faka-Alapeniā, 'Amēnia, Pisilama, Kempoutia, Pulkālāia, Sepuano, Siaina, Siaina (fakafaingofua'ī), Koloēsia, Seki, Tenima'ake, Hōlani, Pilitānia, 'Esitōnia, Fisi, Finilani, Falanisēe, Siamanē, Kalisi, Hungali, 'Aisilēni, 'Initonēsia, 'Itali, Siapani, Kilipati, Kōleā, Letiviā, Līfueniā, Malakasi, Māsēilisi, Mongokōliā, Noauē, Pōlani, Potukali, Lumēniā, Lūsia, Ha'amoā, Silōveniā, Sipepi, Suisalani, Suētēni, Suahili, Takālokā, Tahiti, Tailēni, Tongā, 'Iukuleini, 'Eitu mo e faka-Vietinēni. ('Oku kehekehe pē 'a e tu'o lahi hono pulusi, 'o fakatatau mo e lea fakafonua.)

© 2014 'e he Intellectual Reserve, Inc. Ma'u 'a e ngaahi totonu fakalao kotoa pē. Paaki 'i he 'lunaitēti Siteiti 'o Amelika.

'E lava ke hiki ha tatau 'o e ngaahi fakamatala mo e ngaahi fakatātā 'i he *Liahonā* ke faka'aonga'ī ki he ngaahi me'a 'a e Siasī 'oku 'ikai fakakomēsialē pe faka'aonga'ī pē 'i 'api. He 'ikai lava ke hiki tatau ha ngaahi nāunau 'oku fakahaa'ī atu ai hano fakatapuapui, 'i he tafa'aki 'oku fakamatala'ī ai e tokotaha 'oku 'a'ana e fakatātā. 'Oku totonu ke fakatu'asila 'a e ngaahi fahu'ī ki he Intellectual Property Office, 50 East North Temple Street, Salt Lake City, UT 84150, USA; 'f-meli: cor-intellectualproperty@ldschurch.org.

For Readers in the United States and Canada: March 2014 Vol. 38 No. 3. LIAHONA (USPS 311) Tongan (ISSN 1522-9254) is published monthly by The Church of Jesus Christ of Latter-day Saints, 50 East North Temple, Salt Lake City, UT 84150. USA subscription price is \$10.00 per year; Canada, \$12.00 plus applicable taxes. Periodicals Postage Paid at Salt Lake City, Utah. Sixty days' notice required for change of address. Include address label from a recent issue; old and new address *must* be included. Send USA and Canadian subscriptions to Salt Lake Distribution Center at address below. Subscription help line: 1-800-537-5971. Credit card orders (Visa, MasterCard, American Express) may be taken by phone. (Canada Poste Information: Publication Agreement #40017431)

POSTMASTER: Send all UAA to CFS (see DMM 707.4.12.5). NONPOSTAL AND MILITARY FACILITIES: Send address changes to Distribution Services, Church Magazines, P.O. Box 26368, Salt Lake City, UT 84126-0368, USA.

Ngaahi Fakakaukau Ma'á e Efiafi Fakafāmilī 'i 'Apī

'Oku 'i he makasini ko 'eni ha ngaahi fakamatala mo e 'ekitiviti 'e lava ke faka'aonga'ī 'i he efiafi fakafāmilī 'i 'apī. 'Oku 'oatu heni ha fakakaukau 'e ua.

TĀ FAKATĀTĀ 'I 'O E 'ĀTĀ 'E CRAIG DIMOND

"Founga Hono Fili e Kaungāme'a Lelei," peesi 53:

Kosi mei he ngaahi makasini ha ngaahi fakatātā 'o ha kau talavou mo ha kau finemui pea fa'u ha pupuitu'a nounou ki he fakatātā takitaha. Hangē ko 'eni, te ke lava 'o puke hake ha fakatātā 'o ha talavou 'o pehē, "Ko 'Ēlone 'eni. 'Oku 'ikai kau ki he Siasī, ka 'oku 'alu ma'u pē ki he falelotu lahi mo hono fāmilī. 'Okū ne sa'ia he sipotī mo e lea lelei." Fa'u ha puipuitu'a peheni ki he fakatātā takitaha. 'Eke ki ho fāna'u pe ko fē 'i he kakai ko 'eni te nau hoko ko ha kaungāme'a lelei. Lau mo kinautolu e Sēmisi 2:23 pea alea'i e ngaahi founga 'e lava ke tau hoko ai ko e kaungāme'a lelei mo e Tamai Hēvanī.

"Ko Sīsū Kalaisi 'a Hotau Fakamo'ui," peesi 74:

'Oku ha'u 'a e Toetu'ū! Te ke lava 'o fai ha me'a makehe 'i he fa'ahita'ū ko 'eni ke 'ilo'ī ai e ngaahi tāpuaki meia Sīsū Kalaisi. 'I he 'aho kotoa pē 'i he kai efiāfi, 'e lava ke taufetongi 'a e mēmipa takitaha 'o e fāmilī 'i hono vahevahe 'a e ngaahi tāpuaki kuō ne ma'u he 'aho ko iā. 'E lava ke ke manatua 'a e ngaahi tāpuaki ko 'eni 'aki hano tākaki ha ngaahi fo'i mapu 'i ha fo'i hina—ko e fo'i mapu 'e taha ki he tāpuaki 'e taha. Te ke lava ke fakafē'iloaki atu e fakakaukau ko 'eni lolo-tonga e efiāfi fakafāmilī 'i 'apī 'aki hano lau ha potufolofola fekau'aki mo e mo'ui 'a Sīsū Kalaisi; pea kole ki ho'o fāna'u ke nau tā ha fakatātā 'o e me'a 'oku hoko 'i he folofolā. Hiva'ī 'a e "'Oku ou Feinga ke Hangē ko Sīsūu" (*Tohi Hiva 'a e Fāna'u*, 40) pe ko ha hiva kau ki he Fakamo'ui.

'I HO'O LEA FAKAFONUĀ

'Oku ma'u 'a e *Liahona* mo e ngaahi nāunau kehe 'a e Siasī 'i ha ngaahi lea fakafonua lahi 'i he languages.lds.org.

Ke fakafehokotaki mo e *Liahona* 'i he Facebook pea ma'u mo e ngaahi popoaki, 'a'ahi ki he [facebook.com/liahona.magazine](https://www.facebook.com/liahona.magazine).

NGAAHI TEFITO 'I HE MAKASINI KO 'ENÍ

'Oku fakafōfonga 'i 'e he ngaahi mata'ifikā 'a e peesi 'uluaki 'o e fakamatalā.

'Alo'ofā, 54

Anga fakakaume'á, 53, 62

'Ēpalahame, 10

Faingata'á, 12, 28, 46

Fakalelei, 12, 16, 46, 54

Fakamolemolé, 46, 50, 52

Fakamo'oni, 66

Fakatomalá, 32, 46, 50, 52

Fāmilī, 16

Hounga'ia, 28, 76

Kau paioniá, 22

Kau palōfitá, 64

Konifelenisi lahi, 8, 64

Laumālie Mā'oni'oni, 73

Lotú, 58, 66

Mitiá, 32, 52

Mo'ui ma'á, 11, 32, 50, 52

Ngaahi tu'unga mo'ui, 32, 58

Ngaohikoviá, 12, 32, 46

Ngāue fakafai'efekau, 22,

28, 62

Ngāue Fakafai'efekau, 22,

28, 42, 62

Ngāue tokoni, 14, 41, 57

Penisoni, 'Eselā Tafi, 81

Ponokalafi, 32, 52

Sākalamēniti, 28

Sīsū Kalaisi, 12, 54, 74

Temipalé, 80

Teunga tāu, 32

Fai 'e Palesiteni
Henry B. Eyring

Tokoni 'Uluaki 'i
he Kau PalesitenisĪ
'UluakĪ

Ngāue Tokoni

MO E MO'UITA'ENGATĀ

Ko e Fakamo'uí hotau fa'ifa'itaki'anga 'o e ngāue ta'e-siokitā. Na'e lī'oa 'ene mo'ui haohaoā ke tokoni ki he Tamai Hēvanī mo e me'a kotoa pē 'o e fānau 'a 'Ene Tamaí. 'Oku faaitaha e taumu'a 'a e Tamaí mo e 'Aló ke foaki kiate kiatutolu hono kotoa 'a e me'afoaki 'o e mo'ui ta'e-fa'amaté mo e tāpuaki 'o e mo'ui ta'engatā (vakai, Mōsese 1:39).

Ke ma'u e mo'ui ta'engatā, kuo pau ke tau liliu 'o fakafou 'i he Fakalelei 'a Sīsū Kalaisī—fanau 'i fo'ou mo fakama'a kiatutolu mei he angahalā. Ka ko e fānau si'i hifo he ta'u valú, 'oku 'ikai ha'anau angahala pea 'oku huhu 'i kinautolu 'i he Fakalelei (vakai, Mōsaia 3:16, 21; Molonai 8: 10–12).

Kiate kiatutolu kotoa pē kuo a'u ki he ta'u 'e ala fakamāua ai kiatutolú, 'oku 'i ai ha palani faka'ofa'ofa 'oku faka'atā ai ke fakama'a kiatutolu mei he angahalā mo teuteu 'i ki he mo'ui ta'engatā. 'Oku kamata 'a e teuteu ko iā 'i he papitaiso 'aki e mafai 'o e lakanga fakataula'eikī mo hono ma'u 'o e Laumālie Mā'onī'onī. Pea kuo pau ke tau manatu 'i ma'u ai pē 'a e Fakamo'uí mo tauhi e ngaahi fekau kuó Ne foaki maí.

Na'e fakahā 'e he Tu'i ko Penisimanī ki hono kakaí 'i he Tohi 'a Molomoná 'a e fiefia 'oku ma'u mei he ongo 'i 'o e fakamolemole mei he angahalā 'o fakafou 'i he Fakalelei 'a Sīsū Kalaisī. Hili iā na'á ne ako 'i kinautolu ke paotoloaki e fakamolemole 'o 'enau ngaahi angahalā, kuo pau ke nau ako 'i 'a 'enau fānau ke nau fetauhi'aki 'iate kinautolu pea kuo pau ke nau anga'ofa ke feau e ngaahi fie ma'u fakatu'asino mo fakalaumālie 'a kinautolu 'oku nau feohī. (Vakai, Mōsaia 4:11–16.)

Na'á ne akonaki foki 'o pehē, "Pea vakai, 'oku ou fakahā kiate kimoutolu 'a e ngaahi me'á ni koe'uhī ke mou 'ilo' 'i 'a e potó; koe'uhī ke mou 'ilo' 'i 'o ka mou ka 'i he tauhi 'o homou kāingá, 'oku mou 'i he tauhi pē 'o homou 'Otuá" (Mōsaia 2:17).

Na'e hā'ele holo 'a Sīsū 'o ako 'i 'Ene ongoongolelei mo fai lelei (vakai, Ngāue 10:38). Na'á ne fakamo'ui e mahakí. Na'á ne fokotu'u 'a e maté. Na'á Ne faka'aonga 'i Hono mālohi 'o fafanga ha lauiafe 'i he taimi na'a nau fiekaia kae 'ikai ha me'akaí (vakai, Mātiu 14:14–21; Sione 6:2–13). Hili 'Ene Toetu'ú na'á Ne foaki ha me'akai ki ha ni'ihi 'o 'Ene kau 'Aposetoló 'i he'enau hake mai he matātahi 'o e Tahī Kālelī (vakai, Sione 21:12–13). 'I he ongo 'Ameliká, na'á Ne fakamo'ui e mahakí mo Ne tāpuaki 'i tahataha 'a e fānau (vakai, 3 Nifai 17: 7–9, 21).

Na'e ako 'i mai 'e he 'Aposetolo ko Sēmisi' 'a e founa 'oku tupu ai 'a e holi ke tokoni 'i e ni'ihi kehé mei he 'etau houna'ia 'i he me'a kuo fai 'e he 'Eikī ma'atautolú:

"Ka ko ia 'oku sio fakamama'u ki he fono haohaoa 'o e tau'atāina, pea fai ma'u ai pē ki aí, pea 'oku 'ikai fanongo mo ngaló, ka 'oku fai 'e ia 'a e ngāue, 'e monū'ia 'a e ta-ngatā ni 'i he'ene ngāue. . . .

"Ko e lotu mā'onī'oni mo ta'e hano mele 'i he 'ao 'o e 'Otua ko e Tamaí, ko 'eni ia, Ke 'a'ahi ki he ngaahi tamai maté mo e kau fafine kuo mate honau 'unohó, 'i he'enau mamahí, pea ke faka'ehi'ehi ia mei māmani ke ta'e hano mele" (Sēmisi 1:25, 27).

Ko e taha 'o e ngaahi tala fakapapau kuó ke ma'á, ko e tupulaki ko ia 'etau holi ke fakafofonga 'i 'a e Fakamo'uí 'o tau tokoni ki he ni'ihi kehé. 'Oku hoko 'a e faiako faka'apí mo e faiako 'a'ahī ia ko ha fiefia kae 'ikai ko ha ngāue pē ke fai. 'Okú ke lotu vēkeveke ange ai ke tokoni ho taimí 'i he 'apiako homou feitu'ú pe tokoni 'i hono tokanga 'i e masivá 'i homou tukui koló. Neongo 'e lava ke ma'u 'a e ki'i pa'anga ke foaki kiate kinautolu 'oku masivá, ka 'okú ke faka'amu na'e lahi ange me'a 'okú ke ma'ú, ka ke foaki 'o lahi ange (vakai, Mōsaia 4:24). 'Okú ke lotu vēkeveke ke tokoni ki ho'o fānau, pea ke fakahā kiate kinautolu 'a e founa ke nau tokoni 'i ai e ni'ihi kehé.

‘I he liliu ho natulá, te ke ongo‘i ai ha holi ke fai ha tokoni lahi ange ta‘e fakamālō‘ia‘i koe. ‘Oku ou ‘ilo ha kau ākongā ‘a e Fakamo‘uí kuo nau foaki ha me‘a‘ofa lahi hangē ko e pa‘angá mo e ngāue tokoní mo ha loto fakapapau he ‘ikai ha taha kehe ka ko e ‘Otuá pē mo ‘ene fānaú ‘e ‘ilo ki aí. Kuo fakatokanga‘i ‘e he ‘Otuá ‘enau tokoní ‘aki hono faitā-puekina kinautolu ‘i he mo‘uí ni, pea te Ne tāpuaki‘i ‘a kinautolu ‘i he mo‘ui ta‘engata ka hoko maí (vakai, Mātiu 6: 1–4; 3 Nifai 13:1–4).

‘I ho‘o tauhi ‘a e fekau ke tokoni ki he ni‘ihi kehé (vakai, Mātiu 22:39), ke ongo‘i ai ha liliu ‘i ho‘o ngaahi ongo‘i hīkisiá. Na‘e fakatonutonu ‘e he Fakamo‘uí ‘Ene kau ‘apostoló ‘i he taimi ne nau fakakikihi ai pe ko hai ‘oku lahi ‘iate kinautolú. Na‘á ne pehē:

“Pea ‘oua na‘a ui ‘a kimoutolu ko e takimu‘a; he ‘oku taha pē homou Takimu‘á ko Kalaisi.

“Ka ko ia ‘oku lahi ‘iate kimoutolú

‘e hoko ia ko ho‘omou [tamaio‘eiki]” (Mātiu 23:10–11).

‘Oku ako‘i kinautolu ‘e he Fakamo‘uí ki he founga ‘e lava ke tau ako ai ke tokoni ki he ni‘ihi kehé. Na‘e haohaoa ‘Ene ngāué, pea kuo pau ke tau ako ke ngāue ‘o hangē ko ia na‘á Ne faí—‘i he ‘otu lea ki he ‘otu lea (vakai, T&F 93:12–13). ‘E lava ke tau hangē pē ko Iá ‘o fakafou ‘i he tokoni ‘oku tau faí.

‘Oku tau lotu ‘aki e ivi kotoa ‘o hotau lotó ke tau ‘ofa ki hotau ngaahi filí ‘o hangē ko ‘Ene ‘ofa ‘iate kinautolú (vakai, Mātiu 5: 43–44; Molonai 7:48). Pea te tau fe‘unga ai ke mo‘ui ta‘engata mo Ia pea mo ‘etau Tamai Hēvani.

‘Oku ou palōmesi atu ‘e lava ke toe lelei ange ‘etau tokoní ‘i he‘etau muimui ki he ngaahi akonaki mo e sīpinga ‘a e Fakamo‘uí. ■

KO E FAIAKO MEI HE PŌPOAKI KO ‘ENÍ

Kuo poupu‘i kinautolu ‘e ‘Eletā M. Lāsolo Pālati ‘o e Kōlomu ‘o e Kau ‘Apostolō ‘e Toko Hongofulu Mā Uá ke tau lotua ke ma‘u ha faingamālie ke tau tokoni ai: “I ho‘omou lotu pongipongi he ‘aho taki taha, kole ki he Tamai Hēvani ke fakahinohino‘i kimoutolu ke mou ‘ilo‘i ha faingamālie ke hoko ko e taha ‘o Ene fānau pelepelengesí. Pea mou ō atu ‘i he ‘ahó kakato . . . ‘o fekumi ki ha taha ke tokoní‘i” (“Ke Mou Femo‘uekina, *Liahona*, Nōvema 2012, 31). Fakakaukau ke fakaafe‘i kinautolu ‘okú ke ako‘i ke nau fokotu‘u ha taumu‘a ke lotua he pongipongi kotoa pē ha ngaahi faingamālie ke ngāue ai, pea fekumi ki ai he ‘ahó kotoa.

Ko ha Tali ki He'ene Lotú

Fai 'e Siphilile Khumalo

'I ha pō 'e taha ne 'a'ahi mai ai kiate au haku kaungāme'a 'o ha tui fakalotu kehe. Na'á ku fa'a ako toko taha pē 'eku folofolá, pea ne u to'o hake ke ako ia he pō ko iá. Na'e ue'i au ke fakaafe'i ia ke ma ako folofola, ka ne u manavasi'i peá u kamata ako toko taha pē. Na'á ku 'ilo'i ne u tukunoa'i ha ue'i mei he Laumālié. Hili ha ngaahi miniti sí'i ne u fehu'i momou ange, "Te ke fie ako folofola mo au?" Na'e tali ta'e toe veiveiua mai hoku kaungāme'a, "lo."

Ne ma lau leva e Tohi 'a Molomoná. Na'á ne fai mai ha ngaahi fehu'i, pea na'e lava ke u ongo'i hono tatakí 'e he Laumālié 'eku talí. Na'á ku fai ai 'eku fakamo'oni ki hono mo'oni 'o e Tohi 'a Molomoná. Hili 'eku fai 'ení, na'á ne talamai kiate au, "Ne u tangi mo loto tailiili pē he 'ahó kotoa." Na'á ku lotu ki he 'Otuá ke ma'u ha tokoni, fe'unga ia mo ho'o kole mai ke ta lau folofolá. 'Oku ou ongo'i fiefia ange he taimi ni. Mālō 'aupito."

Na'e faka'aonga'i au 'e he 'Eikí ke u hoko ko ha me'angāue ke tali ha lotu mo tokoni ki ha taha 'o 'Ene fānau 'oku faingata'a'ia. 'Oku ou 'ilo ko e ngaahi ue'i ko ha fakahinohino fakalangi ia mei ha Tamai poto mo nāunau'ia. 'I he taimi 'oku tau tukuange ai 'etau manavasi'i, 'oku tau tuku leva la ke Ne fakahā 'a Hono mālohí 'o fakafou 'i he'etau talangofuá.

'Oku nofo 'a e tokotaha fa'u tohi 'i Kautengi, Saute 'Afilika.

Kumi ha Ngaahi Founga ke Tokoni Ai

'E lava ke fili 'a e fānau ke tokoni'i e ni'ihi kehé. Siakale'i 'a e ngaahi fakatātā 'oku fili ai 'a e fānau ke muimui 'ia Sīsū Kalaisi 'aki hono tokoni'i ha taha kehe.

Ako 'i he fa'a lotu 'a e fakamatala ko 'eni pea feinga ke ke 'ilo e me'a ke vahevahé. 'E fakatupu-laki fēfē 'e he mahino 'a e mo'ui mo e misiona 'o e Fakamo'ui 'o ho'o tui kiate Iá mo faitāpue-kina ai kinautolu 'okū ke tokanga'i 'o fakafou 'i he faiako 'a'ahí? Ke ma'u ha fakamatala lahi ange, vakai ki he relief society.lds.org.

Ko e Misiona Fakalangi 'o Sīsū Kalaisí: Maama 'o Māmani

Ko e konga 'eni 'o ha ngaahi pōpoaki 'a e Faiako 'A'ahí 'oku fakatefito 'i he ngaahi tafa'aki 'o e misiona e Fakamo'ui.

'I he faka'au ke mahino kiate kitautolu ko Sīsū Kalaisí ko e Maama 'o e Māmani, te tau fakatupulaki ai 'etau tui kiate Iá pea tau hoko ko ha maama ki he ni'ihī kehé. Na'e fakamo'oni 'a e Kalaisí ki Hono fatongia ko e "maama mo'oni 'oku fakamaama 'a e tangata [mo e fefine kotoa] 'oku ha'u ki he māmani" (T&F 93:2) pea kuó Ne kole mai ke tau "hiki hake ['Ene] māmá ke ulo atu ki he māmani" (3 Nifai 18:24).

Kuo fakamo'oni foki 'a hotau kau palōfita 'o kau ki he Maama 'o Kalaisí. Na'e pehē 'e Palesiteni Henelī B. 'Aealingi, Tokoni 'Uluaki 'i he Kau Palesitenisī 'Uluaki: "Ko e taimi kotoa pē 'okū ke fili ai ke ke feinga ke mo'ui 'o hangē ko e Fakamo'ui, te ke fakamālohia ai ho'o fakamo'oni. Te ke 'ilo'i tonu ai ko Ia 'a e Maama 'o e Māmani. . . . Te ke fakahaa'i ai ki he ni'ihī kehé 'a e Maama 'o Kalaisí 'oku 'i ho'o mo'ui."¹

Na'e lea 'a 'Eletā Kuenitini L. Kuki 'o e Kōlomu 'o e Kau 'Aposetolo 'e Toko Hongofulu Mā Uá 'o kau ki he'etau

hoko ko ha maama ki he māmani: "Oku fie ma'u ke malu'i hotau ngaahi fāmilī pea tau takimu'a fakataha mo e kakai angalelei kotoa pē 'i hono fai e me'a kotoa pē te tau lavá ke pao-toloaki 'aki e māmá, 'amanaki lelei, mo e angama'á 'i hotau tukui koló."²

Mei he Folofolá

Sione 8:12; Tokāteline mo e ngaahi Fuakava 50: 24; 115: 5

MA'U'ANGA FAKAMATALÁ

1. Henry B. Eyring, "Ko Ha Fakamo'oni Mo'ui," *Liahona*, Mē 2011, 128.
2. Quentin L. Cook, "Tuku Ke Ulo!" *Liahona*, Nōv. 2010, 27.
3. Vakai, *Ngaahi 'Ofefine 'i Hoku Pule'angá: Ko e Hisitōliá mo e Ngāue 'a e Fine'ofá* (2011), 59.
4. Vakai, *Ngaahi 'Ofefine 'i Hoku Pule'angá* 141.

Tuí, Fāmilí, Fakafiemalié

Mei Hotau Hisitōliá

'Oku hokohoko atu he 'ahó ni hono hiki hake 'e he kakai fefine 'o e Siasí 'enua māmá.

'I he fungavaka fika 80 'o ha fale mā'olunga 'i Hongo Kongo, Siaina, na'e fokotu'u ai 'e ha fefine tāutaha ne faingata'a'ia fakaesino—ko ia tokotaha pē na'e Siasí 'i hono fāmilí—ha 'api ko ha malu'anga, na'e lava ke ne ongo'i ai mo e kau 'a'ahí e tākiekina 'a e Laumalié. Na'á ne tauhi 'ene folofolá, tohi lēsoni Fine'ofá mo 'ene tohi himí 'i hono ve'e tafa'akí pē. Na'á ne fononga ki he tempalé ke fakahoko 'a e ngaahi ouau ki he'ene ngaahi kuí.³

Na'e 'ohake 'e ha fa'ē anga-mā'oni'oni 'i Palasila 'a 'ene fānaú 'i he maama 'o e ongo-ongolelei. Na'e hiva'i e ngaahi hiva palaimelí 'i hono 'api fale piliki kulokulá, mo e ngaahi fakatātā mei he *Liahona* 'o e tempalé, kau palōfita 'a e 'Otuá, mo e Fakamo'ui 'i he holisí. Na'e feilaulau mo hono husepānití ke sila'i kinautolu 'i he tempalé kae lava ke fā'ele'i 'ena fānaú 'i he fuakavá. Na'á ne lotu ma'u pē ke tokoni ange 'a e 'Eikí ke ohī hake 'ene fānaú 'i he maama, mo'oni mo e mālohi 'o e ongoongolelei.⁴

Ko e Hā Te u Lava 'o Fai?

1. Alea'i hono 'uhinga 'o e hoko ko ha maama ki he māmani he 'ahó ni.

2. Fakalaululoto ki he founa kuo hanga ai 'e he muimui 'i he maama 'o Kalaisí 'o tokoni'i koe ke ke kātেকina e ngaahi faingata'á.

KI'I TOHI FAKAMATALA 'O E KONIFELENISI 'O 'OKATOPA 2013

“Ilonga ha me'a kuó u lea 'aki 'e au ko e 'Eikí, kuó u lea 'aki ia; . . . neongo pē ko e fai ia 'i hoku le'o pē 'o'okú pe 'i he le'o 'o 'eku kau tamaio'eikí, 'oku tatau ai pē” (T&F 1:38).

'I ho'o toe vakai'i ko ia 'a e konifelenisi lahi 'o 'Okatopa 2013, 'e lava ke ke faka'aonga'i 'a e ngaahi pēsi ni (mo e ngaahi Tohi Fakamatala Fakakonifelenisi 'i he ngaahi pulusinga he kaha'ú) ke tokoni atu ki ho'o akó mo faka'aonga'i 'a e ngaahi akonaki fakamuimitaha 'a e kau palōfita mo e kau 'aposestolo mo'uí mo e kau taki kehe 'o e Siasí.

Ngaahi Tali Ma'aú

'I he konifelenisi takitaha, 'oku 'omi ai 'e he kau palōfita mo e kau 'aposestolo ha ngaahi tali fakalaumalie ki he ngaahi fehu'i 'e ala ma'u 'e he kāingalotu 'o e Siasí. Faka'aonga'i ho'o makasini 'o Nōvema 2013 pe vakai ki he conference.lds.org ke ma'u ha tali ki he ngaahi fehu'i ko 'ení:

- Ko e hā te u lava 'o fai kapau kuo hē ha mēmipa 'o e fāmilí mei he ongoongolelé? Vakai, Henry B. Eyring, “Ki Hoku Makapuná.”
- 'Oku 'i ai ha feitu'u malu ke 'ohake ai 'etau fānaú? Vakai, Boyd K. Packer, “Ko e Kí ki he Malu Fakalaumalié.”
- Ko e hā 'oku mahu'inga ai 'a e ivi tākiekina 'o e hou'eiki fafiné? Vakai, D. Todd Christofferson, “Ko e Mālohi Fakaivia 'o e Kakai Fafiné.”

Ngaahi Lea Fakaepalōfita kau Ki he Nofomalí

“**O**ku mahu'inga e malí 'i he vaha'a 'o ha tangata mo ha fefine he ko ha konga tefito ia 'o e tokāteline 'a e 'Eikí pea 'oku mahu'inga ia ki he palani ta'engata 'a e 'Otuá. Ko e malí 'i he vaha'a 'o ha tangata mo ha fefine ko e sīpinga ia 'a e 'Otuá ki he kakato 'o e mo'uí 'i he māmaní pea 'i he langí. He 'ikai lava ke ngaohikovia, ta'e mahino, pe taki hala 'a e sīpinga 'a e 'Otuá ki

he nofomalí [vakai, Mātiu 19:4–6]. Kapau 'okú ke fie ma'u 'a e fiefia mo'oní. 'Oku malu'i 'e he sīpinga ki he nofomali 'a e 'Otuá e mālohi topu-tapu 'o e fakatupú mo e fiefia 'i he feohi mo'oni 'i he malí. 'Oku tau 'ilo ne mali 'a 'Ātama mo 'Ivi 'i he 'Otuá kimu'a peá na a'usia e fiefia 'o e fakataha ko ha husepāniti mo ha uaifí.”

'Eletā Russell M. Nelson 'o e Kōlomu 'o e Kau 'Aposestolo 'e Toko Hongofulu Mā Uá, “Ngaahi Fili ki 'Itāniti, *Liahona*, Nōvema 2013, 108.

Ke lau, mamata, pe fakafanongo ki he ngaahi lea 'o e konifelenisi lahi, 'alu ki he [conference.lds.org](https://www.lds.org/conference).

NGAAHI FAKAFEHOANAKÍ: 'OFA 'A E 'OTUÁ

Ko ha ní'ihí 'o e ngaahi tefito mahu'inga tahá 'oku lea ki ai ha toko taha pe toko lahi ange 'o e kau lea he konifelenisi lahi. Ko e me'a 'eni ne lea 'aki 'e ha kau lea 'e toko tolu fekau'aki mo e 'ofa 'a e 'Otuá kiate kitautolú:

- "'Oku 'ofa ho'omou Tamai Hēvaní 'iate kimoutolu—fakafo'ituitui. Kuo te'eki ai liliu e 'ofa ko iá. . . 'Oku 'i ai ia.'"¹—Palesiteni Thomas S. Monson
- "'Okú Ne [Fakamo'uí] ofi ma'u pē, tautautefito 'i he ngaahi potu toputapú pea 'i he taimi faingata'á; pea ko e taimi 'e ní'ihí ne 'ikai ke u 'amanaki ki aí, hangē pē 'okú Ne kí'í tātaa'í hoku umá ke u 'ilo 'okú Ne 'ofa 'iate au.'"² — 'Eletā Terence M. Vinson 'o e Kau Fitungofulú
- "'Oku ou fakamo'oni atu 'oku 'ikai ha taha 'e sola ki he 'etau Tamai Hēvaní. 'Oku mahu'inga e taha kotoa pē kiate ia.'"³ — Písope Gérald Caussé, Tokoni 'Uluaki 'i he Kau Písopeliki Pulé

MA'U'ANGA FAKAMATALÁ

1. Thomas S. Monson, "'Oku 'Ikai 'Aupito ke Tau Tuenoa,'" *Liahona*, Nōvema 2013, 123, 124.
2. Terence M. Vinson, "'Unu'unu ke Ofi Ange ki he 'Otuá,'" *Liahona*, Nōvema 2013, 106.
3. Gérald Caussé, "'Oku 'Ikai ko ha Kau Muli Kimoutolu,'" *Liahona*, Nōvema 2013, 51.

Ko ha Tala'ofa Fakaepalōfita

"'Oku fakanatula pē ke 'i ai ha ngaahi fehu'i—kuo tāhuli e tenga 'o e fekumi mo'oni 'o hoko ko ha fu'u 'akau lahi 'o e mo'oni. 'Oku tokosi'i pe ha kāingalotu 'o e Siasí, kuo te'eki ai ke nau fefahu'i mo ha ngaahi fehu'i vivili pe pelepelengesi, 'i ha taimi. Ko e taha e ngaahi taumu'a 'o e Siasí ke fafanga'i

mo tanumaki 'a e tenga 'o e tuí—'o a'u ai pē he taimi 'e ní'ihí ki he kelekele tou'one 'o e veiveiua mo e ta'e-pau'ia. Ko e tuí ko e 'amanaki lelei ki ha ngaahi me'a 'oku 'ikai mamata ki ai ka 'oku mo'oni [vakai, Hepelū 11:1].

"Ko ia ai, 'e kāinga 'ofeina—mo hoku kaungāme'a 'ofeina, kātaki 'o tomu'a

PA'ANGA FAIFEKAU 'A E 'UŌTÍ MO FAKALŪKUFUÁ

"'Oku ou fakamālō atu 'i ho'omou tokoni 'ofá. 'Oku kei hokohoko atu pē 'a e fie ma'u tokoni ke tau lava 'o tokoni ki he ní'ihí kehe 'oku fie ngāué ka 'oku 'ikai ke nau si'i lava 'o fuesia ia 'iate kinautolu peé."

Palesiteni Tōmasi S. Monisoni, "Talitali Lelei Kimoutolu ki he Konifelenisi," *Liahona*, Nōvema 2013, 4–5.

fakafehu'ia ho'o veiveiua ka ke toki fakafehu'ia ho'o tuí. Kuo pau ke 'oua na'a tau teitei tuku e veiveiua ke ne ha'isia mo ta'ofi kitautolu mei he 'ofa, nonga mo e ngaahi me'afuaki fakalangí 'oku ma'u 'i he tui ki he 'Eiki ko Sísū Kalaisí."

Palesiteni Dieter F. Uchtdorf, Tokoni Ua 'i he Kau Palesitenisi 'Uluaki, "Ha'u, 'o Kau mo Kimautolu," *Liahona*, Nōvema 2013, 23.

'ĒPALAHAME

"I he'etau muimui ki he sīpinga 'a 'Ēpalahamé, . . . 'e lahi ange ai 'a e fiefia, nonga mo e fiemālie te tau má'ú, [pea] te tau 'ilo'i e 'ofa 'a e 'Otuá mo e tangatá."¹

—Palesiteni Spencer W. Kimball (1895–1985)

Ko hoku 'uluaki 'apí na'e tu'u he feitu'u ano 'i Ua 'i Kalitiá. Ko e kakai Kalitiá, kau ai 'eku tamaí, na'a nau hū ki he ngaahi 'otua tamapua pea nau feilaulau 'aki e tangatá. Ka na'á ku tui ki he 'Otuá mo'oni mo mo'ui pē tahá mo teuteu ki he 'aho ko ia te u lava 'o ma'u ai 'a e lakanga fakataula'eikí, 'o hangē ko 'eku ngaahi kuí.²

'I he 'aho 'e taha na'e hanga 'e he kau Kalitiá 'o ha'i au ke feilaulau 'i 'i he 'ōlita 'o e 'otua ko 'Elikená. 'I he 'ai ke nau tāmāte'i aú, ne u lotu ki he 'Otuá ke ne fakahaofi au mo veteange hoku ngaahi ha'í. Hili iá na'e folofola mai e 'Eikí kiate au: "Kuó u ongo'i koe peá u 'alu hifo ke fakahaofi koe, mo 'ave koe . . . ki ha fonua fo'ou."³

Na'e kamata ke faitāpuekina lahi au 'e he 'Eikí: na'á ku ma'u 'a e lakanga fakataula'eikí 'o fakafou 'ia Meleki-sēteki,⁴ peá u fai ha fuakava mo e

'Eikí te u hoko ko e tamai 'a e ngaahi pule'anga lahi, pea 'e tāpuaki'i 'e he ongoongoleléi 'a e fa'ahinga kotoa pē 'o e tangatá 'o fakafou 'i hoku hakó. Na'á ne liliu ai hoku hingoá mei he 'Epalamé kia 'Ēpalahame, 'a ia ko hono 'uhingá ko e "tamai 'a ha kakai tokolahi."⁵

Na'á ku 'omi hoku fāmilí ki Kēnaní, 'a ia ko e fonua kuo teuteu 'i 'e he 'Eikí ma'amautolú.⁶ Ne tala'ofa mai 'a e 'Eikí 'e fakahoko 'a 'Ene fuakava fekau'aki mo hoku hakó 'o fakafou 'i ha foha 'e fā'ele'i 'e hoku uaifi ko Selá. Na'e 'ikai ke u lava mo Sela 'o ma'u ha fānau. Na'á ma fifili pe 'e lava fēfē ke ma ma'u ha fānau he kuó ma fakatou motu'a—na'á ku ta'u 100 kae ta'u 90 'a Sela.⁷ Kae hangē ko e tala'ofa 'a e 'Eikí, ne 'i ai homa foha ko 'Aisake.⁸

Hili ha ngaahi ta'u mei ai, ne hoko mai ha taha 'o e ngaahi 'ahi'ahi

faingata'a taha 'o 'eku mo'uí. Neongo ne u fakamo'oni'i 'a e mamahi 'o e feilaulau tangatá, ka na'e kole mai e 'Eikí ke u feilaulau 'aki hoku foha ko 'Aisaké. Na'e mamahi 'a hoku lotó, ka na'á ku falala ki he 'Eikí. 'I he 'amanaki ke u tāmāte'i 'a 'Aisaké, na'e ui ha 'āngelo kiate au, 'o pehē, "Oua na'a ala ho nimá ki he tamá, . . . he 'oku ou 'ilo 'eni 'okú ke manavahē ki he 'Otuá, koe'uhí na'e 'ikai ke ke ta'ofi . . . ho foha pē tahá meiate au."⁹ Na'e 'omi 'e he 'Eikí ha lami ke feilaulau 'aki ko e fetongi 'o 'Aisake, 'a ia ne ma feilaulau 'i 'aki mo 'Aisake ki he 'Eikí.¹⁰

Koe'uhí ko 'eku talangofuá, na'e toe fakapapau'i mai ai 'e he 'Eikí 'Ene fuakavá: "Te u fakatokolahi ho hakó ke tatau mo e ngaahi fetu'u 'o e langí, . . . pea 'e monū'ia 'i ho hakó 'a e pule'anga kotoa pē 'o māmani; ko e me'a 'i ho'o tuitala ki hoku le'ó."¹¹ ■

MA'U'ANGA FAKAMATALÁ

1. Spencer W. Kimball, "Ko e Fa'ifa'itaki'anga 'a 'Ēpalahamé," *Ensign*, June 1975, 7.
2. Vakai, 'Ēpalahame 1:1–8.
3. Vakai ki he 'Ēpalahame 1:12, 15–16.
4. Vakai, Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 84:14.
5. Vakai, Sēnesi 17: 1–9; 'Ēpalahame 2:8–11; Bible Dictionary, "Abraham."
6. Vakai, 'Ēpalahame 2:4, 18–19.
7. Vakai, Sēnesi 17:15–21.
8. Vakai, Sēnesi 21:1–3.
9. Sēnesi 22:12.
10. Vakai, Sēnesi 22:1–13.
11. Sēnesi 22:17–18.

KO E MA'A FAKASEKISUALÉ

'Oku fá'a ongo'i ta'epau'ia e mātu'á i he taimi 'e ni'ihi 'oku ma'u ai ha faingamālie ke nau ako'i ai e ma'a fakasekisuálé ki he'enua fānaú. Ne-ongo ia, 'e lava 'e he ngaahi fealēlea-aki i he tefito ko 'ení 'o fakaafe'i mai 'a e Laumālié pea tokoni ke teuteu'i 'a e fānaú ke nau fakahoko mo tauhi e ngaahi fuakava toputapú.

I he peesi 50–51 'o e makasini ko 'ení, na'e tohi ai 'e Neli F. Melioti, ko e tokoni ua 'i he kau palesitenisí lahi 'o e Kau Finemuí 'o pehē, "Na'e 'omi 'e he Tamai Hēvaní 'a e ngaahi mālohi 'o e fakatupu 'i he nofo malí koe'uhí ko ha ngaahi taumu'a faka'otua pē." 'Oku tau ako mei he *Tohi Tu'utu'uni Fika 2: Ko Hono Pule'i 'o e Siasí* 'oku kau 'i he ngaahi taumu'a ko iá 'a hono "fakahaa'i 'a e 'ofá mo fakamālohia fakaeloto mo fakalaumālie 'o e ngaahi ha'i 'i he vā 'o e husepānití mo e uai'fi" ([2010], 21.4.4). 'E lava ke tokoni atu e ngaahi fokotu'u 'i laló ki ho'o ako'i ho'o fānaú fekau'aki mo e haohaoa fakasekisuálé. 'E lava foki ke ke vakai ki he "Ko Hono Ako'i 'o e Angama'á mo e Angamā'oni'oni" 'i he *Liahona* 'Okatopa 2012, ke ma'u ai ha ngaahi fakakaukau lahi ange ki he founga ke talanoa ai ki he tefito ko 'ení.

Ngaahi Fokotu'u ki hono Ako'i 'o e To'u Tupú

- Fakakaukau ke lau mo ho'o fānau ta'u hongofulu tupú 'a e "Oku Mau Tui ki he Angama'á" ne fai 'e 'Eletā Tēvita A. Petinā 'o e Kōlomu 'o e Kau 'Aposetolo 'e Toko Hongofulu Mā Uá, 'i he *Liahona* 'o Mē 2013. Fakaafe'i kinautolu ke nau fai ha ngaahi fehu'i fekau'aki mo e haohaoa

fakasekisuálé. Te ke lava foki 'o ngāue 'aki "Ma'a Fakafo'ituitui" ne fai 'e 'Eletā Sefili R. Hōlani 'o e Kōlomu 'o e Kau 'Aposetolo 'e Toko Hongofulu Mā Uá 'i he *Liahona* 'Okatopa 2000 ke tokoni ki hono tali 'enua ngaahi fehu'í.

- Ko e Fakalelei 'a Sīsū Kalaisí 'a e tefito 'o e nāunau fakalēsoni ma'á e to'u tupú ki he ngaahi lēsoni he Sāpaté 'i he māhina ní. Fakakaukau ke faka'aonga'i 'a e ngaahi nāunau fakalēsoní ke ako'i ho'o to'u tupú fekau'aki mo e fakatomala 'oku fie ma'u ki he angahala fakasekisuálé (vakai, lds.org/youth/learn). 'E lava foki ke mou lau mo alea'i 'a e "Ko e Hā Hono 'UHINGA pea Ko e Hā 'oku Fie ma'u ai ke u Vetehia ki He'eku Pīsopé?" ne fai 'e 'Eletā C. Scott Grow 'o e Kau Fitungofulú 'i he *Liahona* 'Okatopa 2013.
- Kapau 'oku ofi mai ha temipale, fakakaukau'i ke mou 'a'ahi ki he kekelele 'o e temipalé mo ho fāmīlī pea alea'i 'a e 'uhinga kuo pau ke tau mo'ui ma'a ai ke hū he temipalé. Te ke lava 'o vahevahe mo kinautolu e ngaahi tāpuaki kuó ke ma'u mei he mōihū 'i he temipalé. Te ke lava foki ke palani ha taimi ke fakahoko ai homou fāmīlī 'a e papitaiso ma'á e kau pekiá.
- Te ke lava 'o lau mo e to'u tupú 'a e "Haohaoa Fakasekisuálé" 'i he *Ki Hono Fakamālohia 'o e To'u Tupú* ([tohi, 2011], 35–37) pea faka'ilonga'i e ngaahi tāpuaki 'oku tau ma'u tupu mei he'etau mo'ui ma'á. Te ke lava

FOLOFOLA 'I HE KAVEINGĀ NI

Saame 24:3–4

Mātu 5:27–28.

1 Kolinitó 6:18–20

Sēkope 2:27–28

'Alamā 38:12

Tokāteline mo e Ngaahi

Fuakava 46:33; 121:45

'o pou pou 'i ho'o fānaú ke nau hiki ha ngaahi taumu'a 'oku fekau'aki mo e ma'a fakasekisuálé.

Ngaahi Fokotu'u ki hono Ako'i 'o e Fānaú

- Te ke lava 'o fakahoko ha efiafi fakafāmīlī 'i 'api peá ke faka'aonga'i ai ha ngaahi fakatātā 'o e temipalé ke alea'i hono mahu'inga mo e toputapu 'o e temipalé. Hili iá peá ke fakamatala'i ange ko hotau sinó ko ha ngaahi temipale toputapu foki ia.
- Lau mo ho'o fānaú 'a e tefito 'o e tui hono hongofulu mā tolú pea mou talanoa 'o kau ki he mahu'inga hono tauhi ke ma'a 'etau ngaahi fakakaukau. Hiki ha lisi 'o ha ngaahi tohi, hele'uhila, mo e ngaahi hiva te ne fakafonu ho 'atamaí 'aki e ngaahi me'a leleí. Te ke lava 'o lau, mamata mo hiva'i fakataha kinautolu. ■

NA'E TO'O 'A E KAVENGÁ

'Ikai fakahā e hingoá

Hili hono ngaohikovia au he'eku kei si'i, ne u feinga 'i ha ngaahi ta'u lahi ke u lava 'o tala ia ki ha taha.

Ne u tangutu kimu'i ni mai 'i ha lēsoni 'a e Fine'ofá 'a ia na'e lau ai 'e ha fefine ha lea na'e fai fekau-'aki mo e ngaahi ola 'o e ngaohikovia fakaesino mo fakasekisualé 'i he fānaú. Ko 'eku 'uluaki fakakaukaú 'eni, "Me'a faka'ofa mo'oni." Ka na'e fakafonu 'aki au e Laumālié, 'o ne fakamo'oni'i kiate au 'a e mana 'o e Fakalelei 'a e Fakamo'uí. Ne u tofanga 'i he ngaohikovia fakasekisualé he'eku kei si'i. Lolotonga e lēsoni ko ia 'a e Fine'ofá, na'á ku fakatokanga 'i ne 'ikai ke u toe ongo'i loto mamahi mo ilifia 'i ha me'a kuó ne nofo'ia mo fakailifia 'i au 'i ha ngaahi ta'u lahi. Ko ha mana ia. 'Oku ou fakamālō ki he Fakamo'uí He'ene fakamo'ui aú.

'I he'eku kei si'i na'á ku fefa'uhi mo e ongo'i maá 'i ha ngaahi ta'u lahi kimu'a pea toki lava ke u tala ki ha taha na'e ngaohikovia au. 'I hoku ta'u 13, ne u ma'u ha ongo mālohi kuo taimi ke talanoa ki ai. Hili ha 'ekitiviti ngāue tokoni 'i he Mutualé, na'á ku 'alu ai ki ha taki falala'anga, na'e lea 'ofa kiate au mo ne 'ave au ki he pīsopé he efiāfi tatau pē. Na'á ku fiefia 'i he fofonga 'ofa 'a e pīsopé 'i he'ene fakaafe'i au ki hono 'ōfisí. 'Oku ou manatu'i e mato'o atu e

ongoi mafatukituki 'o e ngaahi ta'u lahi 'o e ngaahi fakapulipuli ne u fe'ao mo iá, 'i he fakafanongo 'eku pīsopé. 'Oku ou manatu'i hono lo'i-mata haohaoá he'ene fakafanongo ki he'eku talanoá. Na'á ku ongo'i e 'ofa 'a e Tamai Hēvaní, pea ne u ongo'i

fiamālie ko e ngaohikovia ne hokó na'e 'ikai ko haku fo'ui pea na'á ku kei ma'a mo angamā'oni'oni pē. Ko e kamata'anga ia 'o hoku hala ki he fakamo'uí, ko ha hala 'e hokohoko atu 'i ha ngaahi ta'u lahi.

Na'e 'ikai ko ha fakamo'ui miniti

KO HONO MA'U HA TOKONI

'E lava ke kamata e fakamo'uí 'i ha pīsope pe

palesiteni fakasiteiki faka'atu'i pe ko ha taha faifale'i taukei mo fakapotopoto. Kapau 'oku motu ho va'é, he 'ikai ke ke fili ke ke fakalelei'i pē ia 'e koe. 'E 'aonga foki e tokoni fakapalofesinalé ki ha taha na'e fu'u lahi hono ngaohikoviá. 'Oku lahi e ngaahi founa ke kamata ai e fakamo'uí, ka mou manatu'i ko e fakamo'ui kakató 'oku hoko mai ia 'i he Fakamo'ui ko e 'Eiki ko Sīsū Kalaisí, ko hotau 'Eiki mo e Huhú'i. Ma'u ha lotu tui 'e fakafou 'i he ngāué, ha malava 'e He'ene Fakalelei haohaoá, ta'engata mo ta'e-fakangatangatá 'o fakamo'ui ho faingatá'a'ia mei he ngaahi nunu'a 'o e ngaohikoviá."

'Eletā Richard G. Scott 'o e Kōlomu 'o e Kau 'Aposetolo 'e Toko Hongofulu Mā Uá, "Ke Fakamo'ui 'a e Nunu'a Fakamahi 'o e Ngaohikoviá," *Liahona*, Mē 2008, 42; vakai foki ki he peesi 46 'o e makasini ko 'eni.

pē 'e taha—ka ko ha founa 'o e melinó, mahinó, pea mo e ngaahi tali ne u ma'u he'eku ako 'eku folofolá, lotu faka'aho, pea toe 'ilo lahi ange ai kia Sīsū Kalaisí. 'I he'eku ako ki he mo'ui 'a e Fakamo'uí, ne u ongo'i ha 'ofa lahi kiate Ia. Na'e fakamo'oni'i kiate au 'e he Laumālié 'a e ngaahi mo'oni, 'o kau ai hoku mahu'inga fakatāutaha ko ha 'ofefine 'o e 'Otuá. 'I he'eku tekaki hoku lotó ki he 'Eikí, talangofua ki He'ene ngaahi fekaú mo fekumi ki Hono finangaló, na'e fakafonu 'aki au ha fiemālie mo e melino. 'I he'eku 'ilo'i Iá, ne kamata ai ke u 'ilo'i lelei ange au. Ne faifai pea 'ikai

fakamamahi hoku kuohilí. Na'e to'o atu 'a e kavengá. Kuo fakamo'ui au 'e he Fakamo'uí.

'Oku ou ma'u ha fāfili ta'engata he taimí ni mo ha husepāniti lelei mo ha fānau fefine faka'ofa 'e toko tolu. 'Oku ou monū'ia ke ngāue mo e to'u tupú pea mo fakamo'oni 'e lava ke fakamo'ui kitautolu 'e he Fakalelei 'a Sīsū Kalaisí mei he angahalá, mamahi fakaesinó pea mo e fōngia e lotó. 'Oku ou 'ilo 'eni tu'unga 'i he 'alo'ofa na'e foaki kiate aú—koe'uhí he na'e "takatakai'i au 'o ta'engata 'e he ongo to'ukupu 'o 'ene 'ofá" (2 Nifai 1:15). ■

TE TAU 'OMI FĒFĒ FAKAMO'UI 'A E 'EIKÍ KI HE'ETAU MO'UÍ?

Na'e tokoni 'a Palesiteni Tieta F. 'Ukitofa ko e Tokoni Ua 'i he kau Palesitenisí 'Uluakí, ke tali 'a e ngaahi fehu'i ko 'eni 'i he'ene lea he konifelenisi lahi 'o 'Epeleli 2013 "Ko e 'Amanaki Lelei ki he Maama 'a e 'Otuá":

"'Uluakí, kamata mei ho tu'unga lolotonga.

". . . He 'ikai ke tau tali pē ke tau toki haohaoa pea toki ma'u e ngaahi tāpuaki 'a e 'Otuá. Ko hono mo'oni, 'oku kamata pē hono tāpuaki'i kitautolu 'e he 'Otuá he taimi 'oku tau kamata fekumi ai ki he māmá. . . .

"Uá, tafoki ho lotó ki he 'Eikí.

"Fakahaa'i ho laumālié 'i he lotu pea fakamatala'i

ki ho'o Tamai Hēvaní e ongo 'o ho lotó. Fakahaa'i ho'o tōnounou. Fakahaa'i ho lotó mo e faka'amu lahi tahá mo ho'o hounga'ia. Tuku ke Ne 'afio'i e ngaahi fangata'a 'oku ke fehanganagai mo ia. Kole kiate la 'i he huafa 'o Kalaisí ke ke ma'u ha mālohi mo ha tokoni. . . .

"Tolú, 'a'eva 'i he māmá.

". . . Na'e fekau'i mai 'e he [Tamai Hēvaní] Hono 'Aló ki he māmaní ke fakahaa'i mai e halá mo 'omi e founa te tau fakalaka atu ai mei he ngaahi fakatūkia'anga 'oku 'i hotau halá. Kuó Ne foaki mai kiate kitautolu e ongoongolelei, 'oku ako'i mai ai e hala 'o e mo'ui fakaeākongá. 'Oku ako'i ai e ngaahi me'a kuo pau ke tau 'ilo, fakahoko, mo a'usia ke 'a'eva ai 'i He'ene māmá." (*Liahona*, Mē 2013, 75–76).

KO E TOKONI KI HA SOLÁ

Fai 'e Yong Gil Park

Na'á ku hoha'a 'i he fakaofi mai e taimi ke u mavahe ai mei Kōleá. Ko hai te ne tokanga'i 'a e tokoua 'eku fa'eé hili 'eku mavahé?

Na'e 'ikai tali he'eku fa'eé 'a e Ongongoleléi 'i he'ene fononga he māmaní, neongo ne u lotua ia peá u ongo'i te ne tali ia 'i ha 'aho. Ko ha fefine lototo'a ia ne feilaulau 'i he kotoa 'o 'ene mo'uí ke tauhi 'aki homau fāmilí hili e Tau 'i Kōleá. Hili e ta'u 'e taha e mālōlō 'eku fa'eé, ne u 'alu mo hoku uafí ki he Temipale Losi 'Eniselisi Kalefōniá ke fakahoko hono papitaiso mo hilifakinimá. Na'e fakapapau'i mai kiate au 'e he mālohi 'o e Laumālie 'i he lokí na'e tali fiefia he'eku fa'eé e ongoongoleléi mo e ngaahi ouá.

Kimu'a pea mālōlō 'eku fa'eé, na'á ne kole mai ke u tokanga'i 'a hono ki'i tehiná, 'a ia na'e 'i ha falemahaki 'i Kōleá. Ne u nofo mo hoku fāmilí 'i Kalefōnia, USA, pea me'apango na'e hangē he 'ikai lava ke fakahoko e faka'amu faka'osi ia 'eku fa'eé. Ka na'e ta'e'amanekina 'eku hiki 'i he'eku ngāue ki Kōleá Tonga, pea na'e pau ke u mavahe ai mei hoku fāmilí 'i ha ta'u 'e taha. Neongo na'á ku hoha'a ki he nofo mama'o mei hoku fāmilí, ka na'á ku 'amanaki atu foki ke u 'a'ahi ki he tokoua 'eku fa'eé pea mo 'eku tamaí, 'a ia na'e 'i ha falemahaki Kōleá ko 'ene puke 'i he langa huí (Alzheimer).

Na'á ku kole ha tokoni fakalangi mei he Tamai Hēvaní 'i he'eku nofo mama'o mei hoku fāmilí. 'I he'eku fakakaukau ki he taimi te u 'i Kōleá aí, ne u fakapapau ai te u 'a'ahi fakauike ki he'eku tamaí, tokoua 'eku fa'eé, mo e temipalé pea te u lotua faka'aho foki hoku fāmilí.

'I he'eku a'u pē ki Kōleá, ne ui au 'e he pīsope hoku uooti fo'ou ke u

hoko ko e palesitini 'o e Kau Talavouí mo e faiako Tokāteline 'o e Ongongoleléi. Na'e vāmama'o hoku uōtí mo e ongo falemahaki ne 'i ai 'eku tamaí mo e tokoua 'eku fa'eé, pea na'e fu'u femo'uekina 'eku ngāue; ka na'e tāpuekina au 'e he Tamai Hēvaní 'aki ha ivi mo e mālohi ke fakahoko totonu hoku uiui'í mo tauhi 'eku ngaahi tukupaá.

Hili pē 'eku kamata 'a'ahi ki he tokoua 'eku fa'eé, ne u 'ilo'i ai ne si'i tātāitaha ke 'a'ahi ange ki ai ha taha. Na'á ku pehē ke u 'alu 'o 'omi ia ke ma nofo he faka'osinga 'o e uiké 'i he hōtele ne u nofo aí, he na'e 'i ai ha loki 'e taha ne 'atā. Neongo ia, na'e 'i ai ha palopalema: 'oku totonu nai ke u 'ave ia ke ma ō ki he lotú he Sāpaté? Ne u pehē he 'ikai fie tokanga pe mahino ki ai e ngaahi fakatahá ia, pea te ne fiu tali kiate au he tuku 'a e lotú ke 'osi 'eku ngaahi fakatahá mo e ngaahi fatongia kehé. Ka ne u ongo'i hangē pē 'oku totonu ke u 'ave iá.

Ne ma ō he Sāpate ko iá pea hangē ko ia ne u 'amanaki ki aí, na'e pau ke ne tatali kiate au he hili 'a e lotú. Hili 'eku ngaahi fakatahá, ne u 'ave ia ki he hōtele ke kai. Na'á ku fakatokanga'i ai na'á ne to'oto'o ha kato. Na'á ku fehu'i ange ki ai, pea na'á ne pehē mai na'e 'oange 'e ha fefine ki ai ha me'akai ke fakamāmālohi.

Ko e taimi kotoa pē ne u fai ai ha me'a hili 'a e lotú, na'e hanga 'e he fefiné ni—na'e 'ikai ke maheni mo e tokoua 'eku fa'eé—'o 'oange ha me'akai kiate ia. 'I ha uike 'e taha lolotonga 'eku lēsoni Lautohi faka-Sāpaté, na'e loto fiemālie ha le'o angamaheni ke ne lau ha potufofolola. Ne

'ikai ke u teitei 'ilo'i 'e loto fiemālie e tokoua 'eku fa'eé, ka na'e ue'i ia 'e ha fefine anga'ofa na'e nofo ofi ki he tokoua 'eku fa'eé ke ne lau e folofolá ki he kalasí. Neongo na'e 'ikai poto e tokoua 'eku fa'eé he feohi mo e kakaí koe'uhí ko e taimi na'e mavahe ai 'o nofo tokotaha 'i falemahakí, ka na'e tatali anga'ofa ia 'e he kāingalotú kotoa pea nau talanoa.

Ne u fakafoki ia he efiafi Sāpate kotoa pē ki he falemahakí mo palō-mesi ange ke 'omai ia he faka'osinga 'o e uike hono hokó, pea na'e fofonga fiefia ma'u pē ai.

'I he 'aho 'e taha ne lea mai haku kaume'a ko 'ene hoha'a na'a faingata'a'ia e tokoua 'eku fa'eé he taimi te u mavahe ai mei Kōleá pea 'ikai toe 'a'ahi ki aí. 'I he fakaofi mai e 'aho ke u mavahe ai mei Kōleá, ne u ongo'i puputu'u—ne u fiefia he 'amanaki ke u fakatahá mo hoku fāmilí ka ne u faingata'a'ia mo loto-mamahi he 'amanaki ke tuku toko taha e tokoua 'eku fa'eé.

Faifai peá u fakamatala'i ki he tokoua 'eku fa'eé he 'ikai ke u toe fa'a 'a'ahi hokohoko ange ki ai. Na'á ne longo pē, 'o mahino na'á ne loto mamahi. Hili iá na'á ne 'ūkuma pē mo ne fehu'i mai pe 'e lava ke u toe 'a'ahi ange ki ai 'i he ta'u hono hokó. Na'á ku tangi 'o kole fakamātoato ki he Tamai Hēvaní ke tokoni ki he fefiné ni.

'I hoku Sāpate faka'osi 'i Kōleá, na'e kole 'e he pīsopé ki he kāingalotu 'o e uōtí pe te nau lava 'o 'omi e tokoua 'eku fa'eé ki he lotú he Sāpaté. Na'á ne pehē na'e loto fiemālie ha tokolahí ke 'a'ahi ma'u pē ki ai—pea

koe'uhí ko 'ene tokolahí na'e pau ai ke nau fakataimitēpile'i e taimi ke nau taufetongi ai hono fai iá. Na'e 'ikai ke u fa'a tui ki he tokoni ko 'ení! Ko ha tali ta'e'amanekina 'eni ki he'eku ngaahi lotu tāuma'ú.

Koe'uhí 'oku mama'o e feitu'u 'oku nofo ai e kāingalotú mei he falemahaki 'oku 'i ai e tokoua 'eku fa'ee, ne u talaange te u 'oange ha pa'anga ke tokoni ki he fakamole 'o e fefononga'akí, ka na'e 'ikai fie tali 'e he kāingalotú ia 'eku pa'angá. Na'a nau talamai te nau fetongitongi he 'a'ahi kiate ia he māhina takitaha, ka ne u toki 'ilo ki mui ange ne nau 'a'ahi kiate ia he uike kotoa pē. Na'e 'alu ma'u pē ha fefine faivelenga 'o 'ave e tokoua 'eku fa'ee he Falaite kotoa pē ke na ō ki he 'inisititiutí mo ma'u me'atokoni ho'atā. Na'á ne 'ave foki ia ki ha fale ngaohi 'ulú ke kosi hono 'ulú. Na'e loto fiemālie ha fefine ia 'e taha, ko ha fa'ē tāutaha ia ki he fānau to'u tupu 'e toko ua, ke ne 'ave ia he pongipongi Sāpate kotoa pē.

Na'á ne feime'atokoni ma'á e tokoua 'eku fa'ee, 'ave ia 'o faka'eva'eva'i mo fanongo hiva fakataha mo ia. Kae mahu'inga tahá, 'okú ne feinga ke hoko ko hano kaume'a, pea kuo fāifai kuo lava e tokoua 'eku fa'ee 'o feohi mo talanoa tau'atāina mo ia pea mo e kāingalotu kehé. 'I he efiafi Sāpate kotoa pē, 'oku 'ave ai 'e he pīsopé 'a e tokoua 'eku fa'ee mei ha 'api 'o ha mēmipa hili 'ene ngaahi fakataha mo e fatongia faka-Siasí 'o fakafoki ia ki he falemahakí. 'Okú ne 'imeili mai kiate au he Tu'apulelulu kotoa pē 'o talamai 'a e tokoni fakalangi 'oku nau fai ki he tokoua 'eku fa'ee.

'Oku ou tui na'e mamata 'eku fa'ee ki he ngaahi ngāue 'a e Kāingalotu faivelenga 'o e Siasí ke tokoni ki hono tehiná. Pea ko 'eni, 'oku toe mahino lelei ange kiate au he taimí ni 'a e 'uhinga 'oku tau ui ai e kāingalotu 'o e Siasí ko hotau "tokoua" mo e "tuofāfiné." ■

'Oku nofo 'a e taha na'á ne fa'ú 'i Kalefōnia, USA.

FAKAAFE'I KOTOA

"Ko ho fatongiá ke tokoni ki ha taha pē 'oku hū atu he ngaahi matapā 'o homou 'apisiasí. Tali-

tali lelei kinautolu 'aki e houngá'ia 'o 'ikai filifilimānako. Ka hū atu ha kakai 'oku 'ikai te ke maheni mo ia ki ha taha ho'omou ngaahi fakataha'angá, talitali fiefia kinautolu pea fakaafe'i ke mou tangutu fakataha. Kātaki 'o kamata'i hono 'ai ke nau ongo'i 'oku talitali lelei mo 'ofa'i kinautolú kae 'oua 'e tali ke nau toki kole atu.

"Hili ho'o 'uluaki talitali lelei, fakakaukau'i ha ngaahi founda 'e lava ke hokohoko atu ai ho'o tokoni'i kinautolú."

Bishop Gérald Caussé, Tokoni 'Uluaki ki he Pīsope-liko Pulé, "Oku 'ikai ko ha Kau Muli Kimoutolu," Liahona, Nōv. 2013, 49.

Fai 'e 'Eletā
David A. Bednar

'O e Kōlomu 'o e Kau
'Aposetolo 'e Toko
Hongofulu Mā Uā

Mātu'a faivelengá MO E Fānau Talangata'á

Ko Hono Paotoloaki
'o e 'Amanaki Lelei Lolotonga Hono Ikuna'i
'o e Feta'emahino'aki

Ko e taha 'o e loto mamahi fakafānau 'o e taha 'e lava ke a'usia 'e ha mātu'a loto-to'a 'i Saioné, ko e hē ha taha 'o 'ene fānau mei he ongoongolelei. Ko e ngaahi fehu'i "Ko e Hā Hono 'Uhingá?" pe "Ko e hā e fehalaaki ne u fakahokó?" pea mo e "Ko e hā ha founga 'e lava ke faitokonia e tamasi'i he taimi nī? 'oku fifili ta'etūkua ki ai e 'atamai mo e loto 'o e mātu'a peheé. 'Oku lotu fakamātoato mo fekumi faivelenga e kakai tangata mo fafine ko 'enī pea nau fakafanongo tokanga ki he fale'i 'a e kau taki 'o e lakanga fakataula'eiki mo e ngaahi houalotú 'i he'enua tafoki ki he ongoongolelei 'o Sīsū Kalaisi ki ha fakahinohino, mālohi, mo e fiemālié.

Kuo hoko 'a e lea 'a e Kau Taki Mā'olunga 'o e Siasí 'okú ne fakamatala'i e tākiekina 'a ha mātu'a faivelenga 'i he fānau talangata'á ko e ma'u'anga fiemālie 'o e fāmilí pea 'e kei hokohoko atu pē 'ene peheé.¹ Hangē 'oku

fakahaai mai 'e he nonga 'o e 'amanaki lelei 'oku ma'u mei he ngaahi pōpoaki ko 'enī, 'e lava 'e he ngaahi mātu'a ko ia 'oku nau faka'apa'apa'i 'enua ngaahi fua-kava 'i he ongoongolelei, talangofua ki he ngaahi fekau 'a e 'Eiki mo ngāue faivelengá, 'o takiekina 'enua fānau kuo hē atú ke nau a'usia honau fakamo'uí. Ne-ongo ia, kuo hoko e faka'uhinga'i hala 'o e ngaahi leá ni 'e ha kāingalotu 'o e Siasí ke hoko ai ha feta'emahino'aki fakatokā-teline. 'Oku tupu e puputu'ú mei he 'ikai fenāpasi e ngaahi faka'uhinga ko 'enī mo e Fakalelei 'a Sīsū Kalaisi pea mo e ngaahi tefito'i mo'oni 'o e tau'atāina ke filí mo e ha'isia fakafo'ituitui ki he'ete ngaahi angahalá mo e maumaufonó.

'E lava 'e hano toe vakai'i 'o e ngaahi mo'oni 'oku toutou fakamamafa'i mai 'i he ngaahi tohi folofolá, mo hono fakamahino'i 'o e ngaahi akonaki mei he kau 'aposetolo mo e kau palōfita 'i onopōnī kae pehē ki he fakamo'oni fe'uhinga mei he ngaahi lekooti 'o e hisitōlia 'o e Siasí,

‘o paotoloaki ‘etau ‘amanaki lelei lolotonga ‘etau talanoa ki he ma‘uhalá ni.

Ngaahi Tala‘ofa Fakaepalōfita Fekau‘aki mo e Hakó

‘Oku hā e lea ko ‘ení ‘i he *Ngaahi Akonaki ‘a e Palōfita ko Siosefa Sāmitá*, ‘a ia ne fakatahataha ‘i ‘e he Palōfita ko Siosefa Filitingi Sāmitá lolotonga ‘ene ngāue ko e fai hisitōlia mo tauhi lekooti ma‘á e Siasí: “I he taimi ‘oku sila ‘i ai ha tamai mo ha fa‘ē, ‘okú ne malu ‘i ai hona hakó ke ‘oua na‘a nau mole, ka ‘e fakahaofi kinautolu ‘e he angamā‘oni‘oni ‘a e fuakava ‘enau tamaí mo e fa‘eē.”²

‘I ha akonaki tatau mo ia ne fai ‘e he Palōfita ko Siosefá, na‘e pehē ai ‘e Eletā ‘Oasoni F. Uiteni (1855–1931) ‘o e Kōlomu ‘o e Kau ‘Aposetolo ‘e Toko Hongofulu Mā Uá ‘i he 1929: “Na‘e fakahā ‘e he Palōfita ko Siosefa Sāmitá—pea kuo te‘eki ai ke ne ako ‘i mo ha tokāteline ‘e fakafiemālie ange ai—‘e hanga ‘e he ngaahi sila ta‘engata ‘a e ngaahi mātu‘a faivelengá pea mo e ngaahi tala‘ofa fakalangi kuo fai mai kiate kinautolú koe‘uhí ko ‘enau tōtōivi loto-to‘a ‘i he Ngāue ‘o e Mo‘oní, ‘o fakamo‘ui ‘a kinautolu pea mo honau hakó foki. Pea neongo ‘e hē atu ha ni‘ihi ‘o e fanga sipí, ka ‘oku ‘afio‘i ma‘u pē kinautolu ‘e he tauhi-sipí, pea ‘e hokosia ‘a e taimi te nau ongo‘i ai e ala mai ‘a e to‘u-kupu ‘o e Māfimafi Fakalangí ‘o puke atu ‘a kinautolu mo fakafoki mai ki he loto‘ā sipí. Neongo pe ko e mo‘ui ko ‘ení pe ko e maama kaha‘ú, ka te nau kei foki mai pē. Kuo pau ke nau totongi ‘a honau ngaahi mo‘ua ki he fakamaau totonú; pea kuo pau ke nau mamahi koe‘uhí ko ‘enau ngaahi angahalá; pea mahalo te nau fou ai ‘i ha ngaahi hala ‘oku fonu faingata‘a; ka ‘o kapau ko e hala ko iá te ne tataki kinautolu ‘o hangē ko hono tataki ‘o e foha maumaukoloá ke toe foki ki he loto mo e ‘api ‘o ha tamai anga‘ofá, ta kuo ‘ikai iku-launoa ‘a e mamahi ne nau fouá. Lotua ‘a ho‘omou fānau ‘oku ta‘etokanga mo talangata‘á; piki ma‘u kiate kinautolu ‘aki ho‘omou tuí. Vilitaki atu ‘i he ‘amanaki lelei mo e loto falala, kae ‘oua kuo mou māta‘ia e fakamo‘ui ‘a e ‘Otuá.”³

‘Oku hanga ‘e ha ni‘ihi ‘o e kāingalotu ‘o e Siasí ‘o faka‘uhinga ‘i e lea ‘a Siosefa Sāmita mo ‘Oasoni F. Uiteni, ‘o pehē ‘e kei ma‘u pē ‘e he fānau talangata‘á ‘a e ngaahi tāpuaki ‘o e fakamo‘uí neongo pe ko e hā e me‘a ‘e hokó, koe‘uhí ko e faivelenga ‘enau mātu‘á. Neongo ia, ‘oku faka‘alongaua e fo‘i faka‘uhinga ia ko ‘ení ‘e he fo‘i mo‘oni ko ia ne ‘ikai ma‘u ‘e he kau faihisitōlia ‘o e Siasí he taimi ko iá, ‘a e talanoa kakato ki he malanga ‘a e Palōfita ‘i he taimi ne nau fakatahataha ‘i ai ha ngaahi fakamatala kehekehe ‘o ‘ene ngaahi akonakí mei he fakamatala ne hiki ‘e Uiliate Lisiatie mo Uiliami Keletoní. ‘I ha fakamatala kakato ange

na‘e hiki ‘e Hauati mo Ma‘ata Kōleí, ‘oku hā ai na‘e faka‘uhinga ‘i ‘e Siosefa Sāmita ‘ene fakamatalá ke makatu‘unga hono ma‘u e ngaahi tāpuaki kuo tala‘ofá ‘i he talangofua ‘a e fānau:

“I he taimi [kuo sila] ai ha fa‘ē mo ha tamai ‘a ha fānau, ko ‘ena fānau ko ia ‘oku te‘eki ai maumau fonó, ‘oku nau malu pē kinautolu ‘i he sila kuo fai ‘e he ongomātu‘á. Pea ko e Fakapapau ‘eni ‘a e ‘Otuá ki he‘etau Tamai ko ‘Ēpalahamé, pea ‘e tu‘uloa ‘o ta‘engata ‘a e tokāteline ko ‘ení.”⁴

‘Oku tonu fakatokāteline ange ‘a e fakamahino ko ‘ení. Ka ne ta‘e‘oua e fakamatala makehe ‘oku ma‘u ‘i he lekooti ne tohi ‘e Kōleí, ‘e hanga ‘e he fo‘i fakakaukau ko ia ‘o e fakamo‘ui ta‘etu‘unga‘a ma‘á e fānau talangata‘á, ‘o fakafepaki ‘i ha ngaahi akonaki mahu‘inga lahi ‘a e Palōfita ko Siosefa Sāmitá, ‘o kau ai ‘a e tefito ‘o e tui hono uá ‘a ia ‘e “tautea ‘a e fa‘ahinga ‘o e tangatá koe‘uhí ko ‘enau ngaahi angahala ‘anautolú pē.” (Tefito ‘o e Tui 1:2).

‘Oku fenāpasi e mahino ko ‘ení pea mo ha ngaahi sipinga lahi ‘i he ngaahi tohi folofolá. Hangē ko ‘ení, na‘e fakamatala ‘i ‘e ‘Alamā ki hono foha ko Kolianitoní:

“Kae vakai, ‘oku ‘ikai te ke lava ‘o fufuu ‘i ho‘o ngaahi hiá mei he ‘Otuá; pea ka ‘ikai te ke fakatomala, te nau tu‘u ko ha fakamo‘oni ke talatalaaki ‘i koe ‘i he ‘aho faka‘osí.

“Ko ‘ení ‘e hoku foha, ‘oku ou faka‘amu ke ke fakatomala pea li‘aki ho‘o ngaahi angahalá, pea ‘ikai toe mui-mui ‘i he ngaahi holi ‘a ho matá, kae fakafisi koe mei he ngaahi me‘á ni kotoa pē; he ka ‘ikai te ke fai ‘eni ‘e ‘ikai te ke momo‘i lava ‘o ma‘u ‘a e pule‘anga ‘o e ‘Otuá. ‘Oiauē, manatu pea to‘o kiate koe pea fakafoki koe mei he ngaahi me‘a ko iá” (‘Alamā 39:8–9; tānaki atu hono fakamamafa‘í).

Na‘e fakahā ‘e Samuela ko e tangata Leimaná ki he kau Nifái:

“Pea ko hono taumu‘á kotoa ‘e fai ai ‘ení koe‘uhi ko kinautolu kotoa pē ‘e tuí ‘e lava ‘o fakamo‘ui, pea ko ia ia ‘e ‘ikai tuí, ke hoko ‘a e tautea ‘oku mā‘oni‘oni kiate kinautolu; kae ‘uma‘ā foki kapau ‘e fakahalaia ‘i ‘a kinautolu ‘oku nau fakahoko kiate kinautolu ‘iate kinautolu pē ‘a honau fakahalaia ‘i.

“Pea ko ‘ení manatu, manatu, ‘e hoku kāinga, ko ia ia ‘okú ne mala‘iá, ‘okú ne mala‘ia ‘iate ia pē; pea ko ia ia ‘okú ne fai angahalá, ‘okú ne fai ia ‘iate ia pē; he vakai, ‘oku mou tau‘atāina; ‘oku fakangofua ke mou ngāue ma‘a-moutolu pē; he vakai, kuo tuku kiate kimoutolu ‘e he ‘Otuá ha ‘ilo pea kuó ne fakatau‘atāina ‘i ‘a kimouto.

“Kuó ne tuku kiate kimoutolu ke mou ‘ilo‘i ‘a e lelei mei he koví, pea kuó ne tuku kiate kimoutolu ke mou fili ‘a e mo‘uí pe maté; pea te mou lava ‘o failelei pea toe fakafoki ‘a kimoutolu ki he me‘a ‘oku lelei, pe fakafoki kiate

‘E lava ke pehē ko e tokoni fakalangí ko ha mālohi fakalaumālie mo ha takiekina fakalangí pe ko ha me‘a ‘okú ne tohoaki‘i mai ha fānau hē ke foki ki he tākangá.

kimoutolu ‘a e me‘a ‘oku leleí; pe te mou lava ‘o faikovi, pea toe fakafoki ‘a e me‘a ‘oku koví kiate kimoutolu.” (Hilamani 14:29–31; toki fakamamafa‘i).

‘Oku lahi ha ngaahi potu folofola kehe ‘oku nau fakamo‘oni‘i foki ‘a e tefito‘i mo‘oni ko ia ‘oku hoko e hou‘eiki tangata mo fafiné ko ha kau fakafofonga kuo tāpuekina ‘aki e tau‘atāina ke filí pea ‘oku nau ha‘isia ki he‘enau fakakaukaú, leá mo e ngāue.⁵

Ko e To‘ukupu ‘o e Mafimafi Fakalangí

‘Oku ‘ikai ha toe lekooti ia ‘a e Siasí ki ha ngaahi akonaki makehe fekau‘aki pē mo e tefito ko ‘ení ne fai ‘e he Palōfita ko Siosefa Sāmitá. Neongo ‘oku tokolahi ha kau taki ‘o e Siasí kimui ange kuo kehekehe ‘enau fakamamafa‘i e ngaahi tafa‘aki kehekehe ‘o e lea ne fai ‘e Siosefa Sāmita, ‘Oasoni F. Uiteni mo ha ni‘ihi kehe, ka ‘oku nau loto taha pē ‘i he fo‘i mo‘oni ko ia ko e ngaahi mātu‘a ko ē ‘oku nau tauhi ‘enau fuakava ‘i he temipalé, ‘oku nau ‘i ha tu‘unga ai ke nau hoko ko ha takiekina fakalaumālie mālohi ki he‘enau fānau ‘i he fakalau atu e taimí. ‘E lava ke ma‘u ‘e he kāingalotu faivelenga ‘o e Siasí ha fiamālie

‘i he‘enau ‘ilo‘i te nau lava ‘o ma‘u e ngaahi tala‘ofa ko e tataki mo ha mālohi fakalangí, ‘o fakafou ‘i he ue‘i ‘a e Laumālie Mā‘oni‘oní pea mo e tāpuaki ‘o e lakanga fakataula‘eikí, ‘i he‘enau feinga ko ia ke tokoni‘i e kau mēmipa honau fāmilí ke nau ma‘u ‘a e ngaahi tāpuaki ‘o e fakamo‘uí mo e hakeaki‘í.

‘E lava ke fakamatala‘i e “ngaahi to‘ukupu ‘o e Māfimafi Fakalangí” ne fai ‘e ‘Eletā Uiteni, ko ha fa‘ahinga mālohi fakalaumālie ia ‘okú ne tohoaki‘i fakalangí mai ha tamasi‘i ke fāifai pē peá ne toe foki mai ki he loto‘ā sipí. He ‘ikai lava ke hanga ‘e he fa‘ahinga mālohi ko iá ‘o iku‘i e tau‘atāina ‘a e fānau ke nau fili ki he mo‘ui ma‘á, ka te ne lava ‘o fakaafe‘i pea mo ta‘alo mai kiate kinautolu. Ko hono mo‘oní, kuo pau ke fakahaa‘i ‘e ha tamasi‘i ‘ene tau‘atāina ke fili ki he mo‘ui ma‘á pea ke ne fai ia ‘i he loto tui ‘o fakatomala ‘i he loto fakamātoato mo‘oni pea ngāue ‘o fakatatau mo e ngaahi akonaki ‘a Kalaisí.

Na‘e ‘omi ‘e Palesiteni Sēmisi E. Fausi (1920–2007), na‘e hoko ko e Tokoni Ua ‘i he Kau Palesitenisí ‘Uluakí, ‘a e fakamatala mahino taha ki he tafa‘aki ta‘engata ‘o e fakakaukau ko ‘ení:

“Oku ou tui mo tali ‘a e fakamatala fakafiemālie ko ia na‘e fai ‘e ‘Eletā ‘Oasoni F. Uiteni:

“Na‘e fakahā ‘e he Palōfita ko Siosefa Sāmitá—pea kuo te‘eki ai ke ne ako‘i mo ha tokāteline ‘e fakafiemālie ange ai—‘e hanga ‘e he ngaahi sila ta‘engata ‘a e ngaahi mātu‘a faivelengá pea mo e ngaahi tala‘ofa fakalangí kuo fai mai kiate kinautolú koe‘uhí ko ‘enau tōtōivi loto-to‘a ‘i he Ngāue ‘o e Mo‘oní, ‘o fakamo‘ui ‘a kinautolu pea mo honau hakó foki. Pea neongo ‘e hē atu ha ni‘ihi ‘o e fanga sipí, ka ‘oku ‘afio‘i ma‘u pē kinautolu ‘e he tauhisipí, pea ‘e hokosia ‘a e taimi te nau ongo‘i ai e ala mai ‘a e to‘ukupu ‘o e Māfimafi Fakalangí ‘o puke atu ‘a kinautolu mo fakafoki mai ki he loto‘ā sipí. Neongo pe ko e mo‘ui ko ‘ení pe ko e maama kaha‘ú, ka te nau kei foki mai pē. Kuo pau ke nau totongi ‘a honau ngaahi mo‘ua ki he fakamaau totonú; pea kuo pau ke nau mamahi koe‘uhí ko ‘enau ngaahi angahalá; pea mahalo te nau fou ai ‘i ha ngaahi hala ‘oku fonu faingata‘a; ka ‘o kapau ko e hala ko iá te ne tataki kinautolu ‘o hangē ko hono tataki ‘o e foha maumaukoloá ke toe foki ki he loto mo e ‘api ‘o ha tamai anga‘ofá, ta kuo ‘ikai iku-launoa ‘a e mamahi ne nau fouá. Lotua ‘a ho‘omou fānau ‘oku ta‘etokanga mo talangata‘á; pea piki ma‘u kiate kinautolu ‘aki ho‘omou tuí. Vilitaki atu ‘i he ‘amanaki lelei mo e loto falala, kae ‘oua kuo mou māta‘ia e fakamo‘ui ‘a e ‘Otuá.⁶

“Oku ‘i ai ha tefito‘i mo‘oni ‘i he lea ko ‘ení ‘oku ‘ikai ke fa‘a fakatokanga‘i ‘a ia kuo pau ke nau fakatomala kakato

‘E lava ke ma’u ‘e he mātu’a faive-
lengá ‘a e mālohi ke kātaki’i ‘i he’e-
nau muimui ki he ngaahi sīpinga ‘o e
ngaahi mātu’a angatonú mo e fānau
talangata’á. ‘i he Tohi ‘a Molomoná,
Tamai ko Lihai ma’u pē mo toutou
poupou’i hono ongo foha ‘alu heé
ke tafoki ki he ‘eikí.

pea ‘mamahi ‘i he’enua ngaahi angahalá’ mo ‘totongi honau
mo’ua ki he fakamaau totonú.’ ‘Oku ou ‘ilo’i ko e kuonga
‘eni ‘ke teuteu ai ke fe’iloaki mo e ‘Otuá.’ [‘Alamá 34:32].

Kapau ‘e ‘ikai hoko ‘i he mo’uí ni ‘a e fakatomala ‘a e fānau
‘oku hē atú, ‘oku kei lava pē nai ke kei mālohi fe’unga ‘a e
ha’i ‘o e silá ke nau kei fakahoko ‘a ‘enua fakatomalá? ‘I he
Tokāteline mo e Ngaahi Fuakavá ‘oku fakahā mai ai, ‘Ko e
kau pekia ko ia ‘oku fakatomalá ‘e huhu’i ‘a kinautolu, ‘o ka-
pau te nau talangofua ki he ngaahi ouau ‘o e fale ‘o e ‘Otuá,

“Pea ‘o ka hili ‘a ‘enua totongi ‘a e tautea ‘o ‘enua
ngaahi maumau-fonó, pea fufulu ‘a kinautolu ‘o nau ma’á,
te nau toki ma’u ha totongi ‘o fakatatau ki he’enua ngaahi
ngāué, he ko e kau ‘ea-hoko kinautolu ki he fakamo’uí.’

“Oku tau manatu ki he hanga ‘e he foha maumau-koloá
‘o maumau’i ‘ene tukufakaholó, pea ‘i he’ene ‘osí, na’á ne
toe foki pē ki he fale ‘o ‘ene tamaí. Na’e tali fiefia ai ia ke
ne foki mai ki he fāmili, ka kuo ‘osi kotoa hono fakamoleki
‘a ‘ene tukufakaholó. [Vakai, Luke 15:11–32.] He ‘ikai faka-
ta’e’onga’i ‘e he ‘alo’ofá ‘a e fakamaau totonú, pea ‘e toki
lava pē ‘a e mālohi ‘o e sila ‘a e mātu’a faivelengá ‘o ma’u
‘enua fānau mo’ui talangata’á ‘o kapau te nau fakatomala
pea tu’unga ‘i he Fakalelei ‘a Kalaisí. ‘E fiefia ‘a e fānau tala-
ngata’a ‘oku fakatomalá ‘i he fakamo’uí pea mo e ngaahi
tāpuaki kotoa ‘oku fononga fakataha mo iá, ka ‘oku kehe
‘a e hakeaki’i ia. Kuo pau ke ngāue’i kakato kae toki ma’u
ia. Kuo pau ke tuku ki he ‘Eikí mo ‘Ene ‘alo’ofá ke Ne faka-
papau’i mai pe ko hai ‘e hakeaki’i.

‘Oku fu’u tokosi’i ‘aupito ha ni’ihi ‘oku nau angatu’u pea
fu’u lahi ‘a ‘enua ngaahi fai kovi’ ‘o ‘ikai te nau toe ma’u ai
‘a e mālohi ke fakatomala mei he’enua ngaahi angahalá.’⁷
Ko e fakamaau ko iá kuo pau ke tuku foki mo ia ki he ‘Eikí
ke Ne fai. ‘Okú Ne folofola mai kiate kitautolu, ‘Ko au ko
e ‘Eikí, te u fakamolemole’i ‘a ia ‘oku ou loto ke fakamole-
mole’i, ka ‘oku ‘eke’i meiate kimoutolu ‘a ho’omou faka-
molemole’i ‘a e kakai kotoa pē” [T&F 64:10].

“Mahalo ‘oku ‘ikai ke tuku mai ke mahino kakato kiate
kitautolu ‘i he mo’uí ni ‘a hono mālohi kakato ‘o e sila’i e
ngaahi mātu’a anga mā’oni’oni ki he’enua fānau. Mahalo
‘oku ‘i ai ha ngaahi ma’u’anga tokoni lahi ange ‘oku ‘ikai
ke tau ‘ilo ki ai.’⁸ ‘Oku ou tui ‘oku ‘i ai ha mālohi fakafāmili
‘oku tokoni mai ‘o hangē ko e mālohi ‘o ha ngaahi kui ‘ofe-
ina ‘oku nau tokoni mai kiate kitautolu mei he tafa’aki ‘e
taha ‘o e veilí.”⁹

‘Oku hanga ‘e he ngaahi akonaki ‘a Palesitenua Fausí ‘o
fakamā’opo’opo lelei mai e me’a ‘oku tau ‘ilo mo ta’e’ilo
ki ai fekau’aki mo e ngaahi mātu’a angatonú pea mo e fā-
nau talangata’á. ‘E lava ke hoko e ivi takiekina ‘o e ngaahi
mātu’a ‘oku nau faka’apa’apa’i ‘enua ngaahi fuakavá mo

FAKAIKI MEIHE TŪTŪTA ‘A LIHAI MO HONO KAKAI KI
HE FONUA ‘O E TALAOFA, TA EARNOLD FRIBERG

talangofua ki he ngaahi fekaú, ko ha tokoni fakalaumālie
mālohi ia ki he fānau ‘oku nau hē atú, ‘aki ‘enua faka’ao-
nga’i e to’ukupu ‘o e Māfimafi fakalangí — ‘i ha ngaahi
founga kuo te’eki ai ke fakahā kakato mai pea ‘oku te’eki
ai ke mahino kakato. Neongo ia, ko e ivi tākiekina ko
ia ‘o e mātu’a angatonú, ‘oku (1) ‘ikai ke nau fetongi ‘e
kinautolu ‘i he mo’uí ‘a ha taha, ‘a e fie ma’u ko ia ki
he mālohi huhu’i mo fakamālohia ‘o e Fakalelei ‘a Sīsū
Kalaisí, (2) ‘ikai ke fakata’e’onga’i ai e nunu’a ia ‘o hono
faka’onga’i ta’emā’oni’oni ‘o e tau’atāina ke filí, pea ‘oku
(3) ‘ikai ke ne ta’ofi ‘e ia e fatongia fakafo’ituitui ‘o ha taha
ke ne “fili ma’anautolu pē kae ‘ikai fakamālohi’i ke ngāué”
(2 Nifai 2:26).

‘E lava ke ma’u ‘e he ngaahi mātu’a faivelengá ha mālohi
ke fa’a kātaki ‘i he’enua muimui ki he sīpinga ‘a e ngaahi
mātu’a angatonu kehe ‘oku ‘i ai ha’anau fānau talangata’a.
Na’e hanga ‘e he Tamai ko Lihai ‘o toutou poupou’i ma’u
pē ‘a hono ongo foha talangata’á ke na tafoki ki he ‘Eikí.
Na’e pehē ‘e Lihai kia Leimana: Taumaiā ke ke hangē ko
e vaiatafē ni ‘o tafe ma’u ai pē ki he matavai ‘o e mā’oni’oni
kotoa pē!

“Pea lea foki ia kia Lēmiuēla: Taumaia ke ke hangē ko e tele‘ā ni ‘o tu‘u ma‘u mo tu‘u ‘ali‘aliaki ta‘e lava ke ue‘i ‘i he tauhi ‘o e ngaahi fekau ‘a e ‘Eiki!

“Ko ‘eni na‘ā ne lea‘aki ‘a e ngaahi me‘ā ni koe‘uhí ko e kia-kekeva ‘a Leimana mo Lēmiuēlá; he vakai, na‘ā na lāugna ‘i ha ngaahi me‘a lahi koe‘uhí ko ‘ena tamaí” (1 Nifai 9–11).

Kimui ange ai ‘i he ‘amanaki ke mavahe ‘a Lihai mei he māmani ko ‘ení, na‘ā ne kei fakaafe‘i pē hono ongo foha talangata‘ā ke na “tokanga ki [he‘ene] ngaahi leá” (2 Nifai 1:12):

“Ā hake pea tutu‘u hake mei he efú, pea fanongo ki he ngaahi lea ‘a ha mātu‘a kuo vaivai, ‘a ia ‘oku ofi ke mo fakatokoto hifo hono sinó ki he fa‘itoka momoko mo longomaté. . . .

“Pea ‘oku ou faka‘amu ke mo manatu ke tauhi ki he ngaahi tu‘utu‘uni mo e ngaahi finangalo ‘o e ‘Eiki; vakai, ko e me‘a ‘eni kuo hoha‘a ki ai ‘a hoku laumalié talu mei he kamata‘angá.

“Kuo mafasia hoku lotó ‘i he mamahi mei he taimi ki he taimi, he kuó u manavahē, koe‘uhi ko e fefeka ‘o homo lotó na‘a hā‘ele mai ‘a e ‘Eiki ko homo ‘Otuá ‘i hono kotoa ‘o hono houhaú kiate kimoua, pea motuhi atu ai mo faka‘auha ‘a kimoua ‘o ta‘engata.

“Oiauē ‘e hoku ongo foha, ‘amusia ange ‘e au ‘e ‘ikai hoko ‘a e ngaahi me‘ā ni kiate kimoua ka ke mo hoko ko ha kakai fili mo ‘ofeina ‘e he ‘Eiki. “Kae vakai, ke fai hono finangaló; he ‘oku mā‘oni‘oni ‘a hono ngaahi halá ‘o ta‘engata” (2 Nifai 1:14, 16–17, 19).

Na‘e hā mai ha ‘āngelo ‘a e ‘Eiki ki he talavou angatu‘u ko ‘Alamá ko e Si‘i ‘o pehē ange, “Vakai, kuo ‘afio‘i ‘e he ‘Eiki ‘a e ngaahi lotu ‘a hono kakai, kae ‘uma‘ā foki ‘a e

ngaahi lotu ‘a ‘ene tamaio‘eiki, ko ‘Alamá, ‘a ia ko ho‘o tamaí; he kuó ne lotu ‘i he tui lahi koe‘uhi ko koe ke lava nai ‘o ma‘u ha ‘ilo ki he mo‘oní; ko ia, ko hono ‘uhinga ‘eni kuó u ha‘u ai ke fakamahino kiate koe ‘a e māfimaí mo e mafai ‘o e ‘Otuá, koe‘uhi ke lava ‘o tali ‘a e ngaahi lotu ‘a ‘ene kau tamaio‘eiki ‘o fakatatau mo ‘enau tuí” (Mōsaia 27:14).

Na‘e hoko e a‘usia fakafo ko ‘ení ko e tupu mei he ngaahi lotu ‘a ‘Alamá, ‘a ia na‘e tu‘o ua hono tala ‘e he ‘angēló ko e tamaio‘eiki ‘a e ‘Otuá. Ko ia ai, ‘e lava ‘e he mātu‘a faivelengá ‘o fakaafe‘i mai e mālohi ‘o e langí ke ne tākiekina ‘enau fānaú. Ka neongo iá, ‘e kei fili pē fānaú ko iá ma‘anautolu, pea ‘oku ‘anautolu pē ‘a e fili ko ia ke fakatomala pe ‘ikai. Na‘e fakatomala ‘a ‘Alamá ko e Si‘i pea fanau‘i fo‘ou ‘i he Laumalié (vakai, Mōsaia 27:24), ‘a e ola ‘oku faka‘amua ‘e he mātu‘a kotoa pē ‘aki honau lotó kotoa ke a‘usia ‘e he fānaú talangata‘á.

‘I he fa‘a kātaki mo vilitaki ‘a e ngaahi matu‘á ‘i hono ‘ofa‘i ‘enau fānaú mo hoko ko ha ngaahi sippinga mo‘ui ‘o e hoko ko ha ākongá ‘o Sīsū Kalaisí, ‘oku nau ako‘i lelei ai e palani ‘a e Tamaí ki he fiefiá. ‘Oku hoko e tui mālohi ‘a e fa‘ahinga mātu‘a peheé, ko ha fakamo‘oni fefeka ki he mālohi faifakamo‘ui mo faifakamālohia ‘o e Fakalelei ‘a e Fakamo‘uí, pea ‘oku fakaafe‘i ai e fānaú talangata‘á ke nau vakai ‘aki ha fofonga ‘oku fo‘ou mo fanongo ‘aki ha telinga ‘oku fo‘ou (vakai, Mātiu 13:43).

‘Oku hanga ‘e he ngāue ‘o fakatatau mo e ngaahi akonaki ‘a e Fakamo‘uí, ‘o fakaafe‘i mai ha mālohi fakalaumālie ki ho‘o mo‘uí—‘a e mālohi ke fanongo mo talangofuá, mālohi ke ‘ilo‘í pea mo e mālohi ke vilitakí. Ko e tu‘unga fakaākonga mateakí ‘a e tali pē taha mo lelei taha ki he fehu‘i mo e faingata‘a kotoa pē. ■

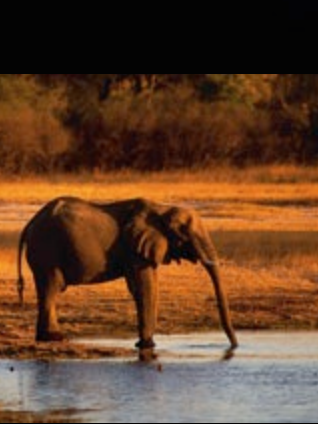
MA‘U‘ANGA FAKAMATALÁ

1. Vakai, Siosefa Sāmita, *Ngaahi Akonaki ‘a e Palōfita ko Siosefa Sāmitá*, comp. Joseph Fielding Smith (1938), 321; Palōfita ko Siosefa Sāmitá, ‘i he *History of the Church*, 5:530; Pilikihami ‘Iongi, ‘i *Journal of Discourses*, 11:215; Lorenzo Snow, ‘i he Brian H. Stuy, comp., *Collected Discourses*, 5 vols. (1987–92), 3:364; Joseph Fielding Smith, ‘i he *Doctrines of Salvation: Sermons and Writings of Joseph Fielding Smith*, fakatahataha ‘i ‘e Bruce R. McConkie, 3 vols. (1954–56), 2:90–91, 179, 182–83; Bruce R. McConkie, *Mormon Doctrine*, 2nd ed. (1979), 685; Spencer W. Kimball, “Ocean Currents and Family Influences,” *Ensign*, Nov. 1974, 111–12; Howard W. Hunter, “Parents’ Concern for Children,” *Ensign*, Nov. 1983, 63; Boyd K. Packer, “Our Moral Environment,”

- Ensign*, May 1992, 68; Russell M. Nelson, “Doors of Death,” *Ensign*, May 1992, 73; Gordon B. Hinckley, in “Prophet Returns to ‘Beloved England,’” *Church News*, Sept. 2, 1995, 4; Boyd K. Packer, “Do Not Fear,” *Ensign*, May 2004, 77; Robert D. Hales, “With All the Feeling of a Tender Parent: A Message of Hope to Families,” *Ensign*, May 2004, 88.
2. Siosefa Sāmitá, *Ngaahi Akonaki ‘a e Palōfita ko Siosefa Sāmitá*, comp. Joseph Fielding Smith (1938), 321.
  3. Orson F. Whitney, ‘i he Conference Report, Apr. 1929, 110.
  4. Siosefa Sāmita, *The Words of Joseph Smith*, comp. Andrew F. Ehat mo Linitoni W. Cook (1980), 241; tñaki atu hono fakamamafa‘i. Vakai foki, peesi 300.
  5. ‘Oku fakatāta‘a ‘i mai ‘e he ngaahi potu folofola ko ‘ení ‘a e tefito‘i mo‘oni ko ia

- ko e hou‘eiki tangata mo fafiné ko ha kau fakafofonga kinautolu kuo faitāpuekina ke nau faka‘aonga ‘i ‘enau tau‘atāina ke fili pea ‘oku nau ha‘isia ki he ‘Otuá ‘i he ‘enau ngaahi ngāue. ‘Oku ‘ikai fakataumu‘a ‘a e lisí ke ngali fakahela: 2 Kolinitō 5: 9–10; Kalētia 6:7–9; Mōsaia 4:30; 7:30–33; ‘Alamá 12:12–14; 33–35; 34:13–17; 42:24–30; Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 6:33–34 ; 101:78; Mōsese 7:32–33.
6. Orson F. Whitney, ‘i he Conference Report, Apr. 1929, 110.
  7. Alonzo A. Hinckley, ‘i he Conference Report, Oct. 1919, 161.
  8. Vakai, John K. Carmack, “When Our Children Go Astray,” *Ensign*, Feb. 1997, 7; *Liahona*, Mar. 1999, 28.
  9. James E. Faust, “Dear Are the Sheep That Have Wandered,” *Liahona*, May 2003, 68.

Simipāpuē

FONUFAKA'OFO'OFÁ,
KAKAI 'O E TUÍ

*'Oku 'i Simipāpuē ha tukui kolo longomo'ui
'o e Kāingalotu 'o e Siasí.*

Ko e Faka'ofa'ofa 'o Simipāpuē

Fakakaukau ki ha taha 'o e Ngaahi Me'a Fakaofa fakanatula 'e Fitu 'o e Māmaní, ko e Vaitō Vikatōlia 'i he kau'āfonua 'o Simipāpuē 'oku 'ikai kau 'i he vaitō fālahi pe loloto taha 'i he māmaní—ka 'oku pehē 'e he tokolahi ko e vai lahi tahá 'oku ma'u 'i ai. 'Oku maile 'e taha (kilomita 'e 1.6) hono fālahí, pea 'oku tafe hifo 'a e vaitoó ni 'i ha fute 'e laungeau (mita 'e 108) 'o tō hifo 'i he ngaahi fo'i maka 'i laló. 'I he mālohi ko ia e aafu e vaitoó, 'oku 'ikai ke ke lava ai 'o sio ki he ngata'anga 'o e vaitoó lolotonga e fa'ahita'u 'uho'uhá.

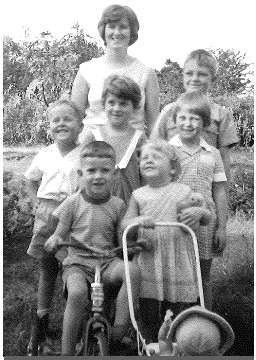
Ko e Vaitō Vikatōliá ko e taha ia 'o e ngaahi mātanga faka'ofa'ofa 'i Simipāpuē. 'Oku tu'u 'i he fakatonga hahake 'o 'Afiliká ('a ia ne 'iloa ki mu'a ko e Fakatonga 'o Lotisia), 'okú ne tohoaki'i atu 'a e kau folaú mei he ngaahi feitu'u kehekehe 'o e māmaní ke nau a'usia 'a hono ngaahi pa'ake fakafonua, fanga monumanu kaivaó, faka'ofa'ofá, mo e anga fakafonuá.

Tatau ai pē pe 'okú ke loto ke 'eve'eva 'o mamata 'i he fanga monumanu kaivaó pe 'ahi'ahi 'a'alo 'i he Vaitafe Samipesi lahí, 'oku lahi e ngaahi me'a ke fai 'i Simipāpuē—kau ai ha kolo longomo'ui 'o e Kāingalotu 'o e Siasí.

Ko e Siasí 'i Simipāpuē

'Oku laka hake 'i he toko 23,000 'a e kīngalotu 'o e Siasí 'oku nofo 'i Simipāpuē. Kuo vave e tupu e mēmipasipí 'i he ta'u 'e 35 kuo hilí. Hangē ko 'ení, kimu'a he 1980, na'e toko 1,000 tupu pē 'a e kāingalotú.

Ne 'i ai e ola lelei 'o e fakahā fakapalōfita ne fai 'e Palesitenu Sipenisā W. Kimipolo (1895–1985) 'i he 'aho 8 'o Sune 1978, "ko e kāingalotu tangata kotoa pē 'o e Siasí 'a ia 'oku fe'unga mo tāu 'e lava 'o fakanofa 'a kinautolu ki he lakanga fakataula'eikí 'o tatau ai pē pe ko e matakali fē 'oku nau ha'u mei aí pe ko e hā 'a e lanu 'o honau kilí" (Fanongonongo Fakamafai'i 2) ki he tupulaki 'a e Siasí 'i Simipāpuē.

Fānu Palaimeli 'i Kavekeveke, 1965.

Kuo tokoni ha Kāingalotu tokolahi 'o e Siasí ke fakamālohia 'a e Siasí 'i Simipāpuē. Ko 'eni 'a e ki'i vakai nounou ki ha ni'ihī 'o e kau paionia ko iá.

Kau Paionia 'o Onopooni 'i Simipāpuē Hiupeti Henelī Hotikisi

Na'e fekau'i atu ha kau faifekau ki he feitu'u fakatonga 'o Lotisiá 'i ha taimi nounou pē 'i he konga kimu'a 'o e 1930. Ka 'i he 1935 na'e 'ave e kau faifekau kotoa pē mei he feitu'u Fakatonga 'o Lotisiá (ne hoko he taimi ko iá ko e konga 'o e Misiona Saute 'Afiliká) pea tāpuni 'a e feitu'ú koe'uhí ko e tokosi'i 'a e kau faifekau mo

e mama'o mei he 'api fakamisiona 'i Keipi Tauni, Saute 'Afiliká.

'I Sepitema 'o e 1950, na'e 'oatu ha kau faifekau 'e toko valu ke toe fakaava 'a e feitu'u Fakatonga 'o Lotisiá. Hili ha māhina 'e nima mei ai, ne fakahoko e fuofua papitaiso 'i he feitu'ú.

Na'e fā'ele'i 'a Hiupeti Henelī Hotikisi 'i 'Ingilani 'i he 1926, peá ne hiki ki Salisipeli, Fakatonga 'o Lotisiá 'i he 1949. Na'á ne fuofua ako ki he Siasí mei hano kaungāme'a na'á ne vakai'i 'a e ongoongoleléi. Ne veiveiu 'a Hiu fekau'aki mo e ongoongolelei kuo toe fakafoki maí pea feinga ke fakamo'oni'i ki hono kaungāme'a na'e 'ikai ke

1927: Papitaiso e ongo foha 'o ha mēmipa ne hiki-fonua mai mei Saute 'Afilika 'o hoko ko e ongo fuofua mēmipa 'o e Siasí 'i he Fakatonga 'o Lotisiá.

1930: 'Oatu 'e Palesiteni Toni M. Tolotoni 'o e Misiona Saute 'Afiliká e kau fuofua faifekau ke ngāue 'i he Vahefonua Lotisia fo'ou.

1935: 'Ikai toe 'oatu 'e Palesiteni Toni M. Tolotoni e kau faifekau ki he feitu'u Fakatonga 'o Lotisiá.

1950: 'I Sepitema, ne vahe 'e Palesiteni 'Eveni P. Ulaiti ha kau faifekau 'e toko valu ke toe fakaava e feitu'u Fakatonga 'o Lotisiá.

1951: Hoko 'a Hiu Hotikisi ko e fuofua ului ne papitaiso 'i he feitu'u Fakatonga 'o Lotisiá.

'Oku fakataha 'a e Kāingalotu 'i Halale, Simipāpuē ke katoanga'i hano tāpuaki'i ha pēpē, 'i he 1985.

mo'oni 'a e Siasí. Ka hili ha'ane fekumi lahi ki he ongoongoleléi, ne fakatupulaki 'e Hiu ha fakamo'oni ki hono mo'oni pea loto ke papitaiso. Na'á ne talaange ki hono kaungāme'á, "Na'á ku ma'u hala." "Te u kau ki he Saisi."¹

Na'e papitaiso 'a Hiu 'i he 'aho 1 'o Fēpueli 1951, pea faka'ilonga'i ai 'a e fuofua papitaiso 'i he Fakatonga 'o Lotisiá. Na'á ne fiefia 'i he'ene feohi mo e kakaí pea 'i ai hono kaungāme'a he feitu'u kotoa pē na'á ne 'alu aí. Na'e hanga 'e hono natula anga fakakaume'á 'o 'ai ke ne fai ha ngaahi tokoni lahi ki he tupulaki 'a e Siasí 'i he feitu'u ko iá.

'I he 1959 ne hoko 'a Hiu ko e palesiteni 'o e Kolo Salisipeli. Ko hono ongo tokoni ko ha kāingalotu fakalotofonua foki. Ko e fuofua taimi 'eni ne hoko ai ha kāingalotu fakalotofonua ko e kau palesitenisí fakakoló. Kimu'a aí, ne fakahoko ma'u pē 'e he kau faifekau taimi kakató e ngaahi fatongia 'o e kau palesitenisí fakakoló.

Ko e kau talavou 'o e Siteiki Kuelú 'i ha 'ekitivi' 'i he fa'ahita'u momoko 'o e 2012. Ne tu'usi koane e kau talavou mo honau kau takí, pea fiefia 'i he'enua kai me'akai mo e va'inga soka.

1959: Ngāue 'a Sini Utí, ko e fuofua faifekau 'oku 'ilo'i mei he Fakatonga 'o Lotisiá 'i he Misiona 'Afilika Tongá.

1964: Hoko 'a e Fakatokelau 'o Lotisiá ko Semipia, pea hoko e Fakatonga 'o Lotisiá ko Lotisia.

1978: Fokotu'u 'e Palesiteni E. Teili LePāloni 'a e 'uluaki Kau Palesitenisí Fakavahefonua 'o Lotisiá.

1980: Fakatokanga 'i 'e Pilitānia Lahi 'a e tau'atāina 'a Lotisiá; liliu e hingoa 'o e fonuá ki he Simipāpuē.

1985: 'I he 'aho 24–25 'o 'Aokosí ne fakatapui e Temipale Siohanasipeeki Saute 'Afiliká.

'Eneasi Sipanitā

Na'e fetaulaki 'a 'Eneasi Sipanitā mo ha ongo faifekau Māmonga ne na heka pasikala—ko 'Eletā Palaki mo 'Eletā Keilini—'i Tisema 'o e 1978. Na'á na 'oange ki ai ha Tohi 'a Molomona. Kimu'a he'ena 'a 'ahí, ne 'osi ta'u lahi e ako lēsoni fakalotu 'a 'Eneasi. Ko hono mo'oní, na'á ne hoko ko ha faiako 'i hono siasí 'i ha ta'u 'e hiva pea ko ha faifekau 'i ha ta'u 'e tolu.

'I he pō na'e ma'u ai 'e 'Eneasi 'ene tatau 'o e Tohi 'a Molomoná, na'á ne nofo hifo 'o lau loto vēkeveke ia 'o a'u ki he 2:00 hengihengi. Na'e 'ikai ke ne fa'a tatali ke fe'iloaki mo e kau faifekau 'i he 'aho hono hokó. Na'e talaange 'e 'Eneasi na'á ne ako lahi ange meia Siosefa Sāmita fekau'aki mo Sīsū Kalaisi 'i he kau faifekau kotoa pē na'á ne fe'iloaki mo iá. Na'e papitaiso 'a 'Eneasi hili ha taimi nounou mei ai, pea hoko atu ai hono uai'í mo e fānaú 'i ha ngaahi uike si'i mei ai.

Na'á ne tohi 'o kau ki hono papitaisó 'o pehē, "Na'á ku ongo'i tau'atāina 'aupito. Na'á ku ongo'i ne vete ange au mei he kovi kotoa pē. Na'á ku 'ilo ne u ma'u he 'ofa ki hoku fāmilí. Na'á ku 'ilo ne u 'ofa he Siasí."²

Ne hoko mo'oní 'a 'Eneasi Sipanitā ko ha ivi lahi ki

he Siasí. Na'á ne hoko ko e palesiteni 'o e Lautohi Fakasāpaté, kalake 'o e koló, mo e tokoni ua 'i he kau palesitenisí fakakoló. Na'á ne fakahoko foki ha ngāue ne vahe mai 'e he palesiteni 'o e Misiona Saute 'Afiliká ke liliu 'a e ngaahi himí mei he lea faka-Pilitāniá ki he lea faka-Souná.

'Etuete Tupei

'I he konifelenisi lahi 'o 'Epeleli 2013, na'e ui ai 'a 'Etuete Tupei ke hoko ko ha mēmipa 'o e Kōlomu 'Uluaki 'o e Kau Fitungofulú, 'o ne hoko ai ko e fuofua Taki Mā'olunga 'o e Siasí mei Simipāpuē. Ko e taha pē 'eni 'o e ngaahi me'a kuo hoko fakamuimuitaha kia 'Eletā Tupei. Na'á ne hoko foki ko e fuofua tangata'ifonua ke hoko ko ha palesiteni fakasiteiki, 'uluaki tangata'ifonua ke hoko ko ha palesiteni fakamisiona, pea mo e fuofua tangata'ifonua ke hoko ko ha fitungofulu faka'ēlia mei Simipāpuē. Kuo hoko 'a 'Eletā Tupei ko ha paionia mo'oní 'o e tu'unga fakatakimu'a mā'oní'oní.

Kimu'a kotoa iá, ne toe 'i ai ha 'uluaki me'a ne hoko kia 'Eletā Tupei: 'a e 'uluaki 'aho ne 'alu ai ki he lotú. 'I he ta'u 'e ua kimu'a 'i he'ene fuofua 'alu ki he lotú, ne 'oange ki ai ha Tohi 'a Molomona 'e he tangata ko e mēmipa 'o e

Siasí na'á ne ngāue ki aí. Ne lau 'e 'Eletā Tupei e Tohi 'a Molomoná pea ongo'i 'a hono ivi takiekiná mo e mālohí.

'I Fēpueli 1984, ne tali 'e 'Eletā Tupei ha fakaafē ki ha houalotu 'aukai mo fakamo'oni 'i ha kolo fakalotofonua. Na'á ne ongo'i manavasi'i 'i he taimi na'á ne hū atu ai ki he falelotú peá ne meimei tafoki 'i he taimi pē ko iá 'o hū ki tu'a.

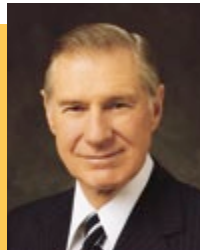
Ka ne taimi si'i pē, ne kamata ke liliu 'a e ongo 'a 'Eletā Tupei 'i he taimi pē ne tu'u ai e palesiteni 'o e koló 'o fakamo'oni kau ki he Tohi 'a Molomoná. Ko e fakamo'oni ko ia kau ki he Tohi 'a Molomoná ko ha me'a ia ne pehē 'e 'Eletā Tupei 'oku nau faitatau ai. Na'á ne

'I he 1994, ne lue lalo 'a Palesiteni Piuloveti Manitela mo hono fāmilí 'i ha maile nai 'e taha (kilomita 'e 1.6) ki he lotú he Sāpate kotoa pē, 'o fa'o 'i he'ene salioté 'a e me'a kotoa ne fie ma'u ki he ngaahi fakatahá.

1987: Fokotu'utu'u e Misiona Simipāpuē Halalé mei he Misiona Afilika Tonga Sohanesipēki.

1991: 'I he 'aho 25 'o 'Okatopá, ne fakatapui ai 'e 'Eletā Sēmisi E. Fausi (1920–2007) 'o e Kōlomu 'o e Kau 'Apose-tolo 'e Toko Hongofulu Mā Uá 'a Simipāpuē ki hono malanga 'i 'o e ongoongoleleí.

1994: Na'e fakangāue 'i 'e he Potungāue Ako 'o e Siasí 'a 'Etuape Tupei ko e talēkita fakafonua. 'Okú ne fokotu'u e ngaahi kalasi seminele mo e 'inisititiutí 'i Simipāpuē.

1998: 'Oku 'a'ahi 'a Palesiteni Kōtoni B. Hingikelí (1910–2008) ki Simipāpuē pea lea ki ha Kāingalotu 'e meimei toko 1,500 nai. Na'e kau ki ai ha kau 'ōfisa lahi 'o e pule'angá.

tu'u 'o vahevahe 'ene ngaahi fakakaukau mo e ngaahi ongo kau ki he Tohi 'a Molomoná hili ha fakamo'oni 'a ha kau mēmipa kehe.

Na'e 'ikai fuoloa mei he fuofua houalotu sākalamēniti ko iá, na'e kamata ke fekumi fakamātoato 'a 'Eletā Tupei ki he Siasí. Na'e papitaiso ia hili ha ngaahi māhina si'i. Na'á ne ngāue fakafaipekau taimi kakato 'i he Misiona Simipāpuē Halalé. Na'e mali 'a 'Eletā Tupei mo Naume Kelēsia Salisani 'i he 'aho 9 'o Tisema 1989. 'Oku 'i ai 'ena fānau 'e toko fā.

Kuo mātā 'e 'Eletā Tupei e ngaahi lavame'a mo e faingata'a'ia 'a e Kāingalotu 'i Simipāpuē ko e ola 'o e moveuveu fakapolitikalé. Neongo 'eni kotoa, na'á ne falala ki he 'Eikí ke ma'u ha ivi mo ha fakahinohino. Na'á ne pehē, "Oku ou manatu ki he'eku mo'uí pea 'oku ou ongo'i hounga'ia." "Oku hoko e ongoongoleleí ko e me'a mahu'inga taha 'i he'eku mo'uí."³

'Oku pehē 'e Palesiteni Kifi R. 'Etuape, ko ha mēmipa kimu'a 'o e Kau Fitungofulú ka 'okú ne lolotonga hoko ko e palesiteni 'o

e Senitā Ako'anga Fakafaipekau 'i 'Ingilaní, "Kiate au, 'oku hangē 'a 'Eletā Tupei ko ha Pilikihami 'Tongi pe Uilifooti Utalafi 'o Simipāpuē." Na'e hoko 'a Palesiteni 'Etuape ko e palesiteni fakamisiona 'o e Misiona Simipāpuē Halalé mei he ta'u 2000 ki he 2003 pea ngāue lahi mo 'Eletā Tupei, 'a ia na'e hoko ko ha palesiteni fakasiteiki 'i he taimi ko iá. "Oku 'i ai ha visionē 'a 'Eletā Tupei ki he me'a 'oku totonu ke fai 'e he ongoongoleleí mo e founga ke fakahoko 'aki iá."⁴

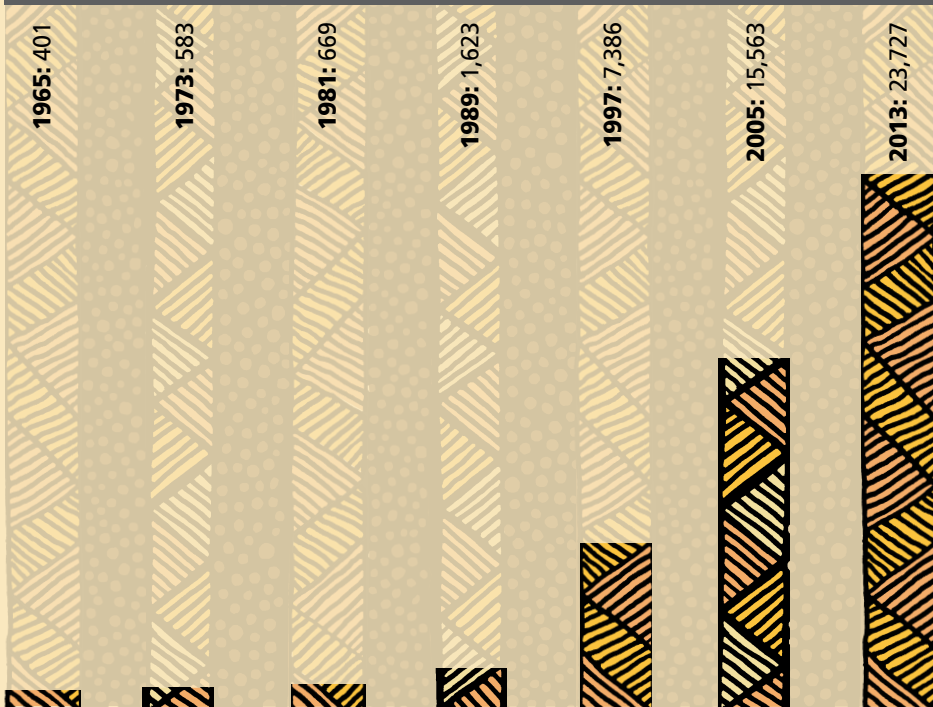
Ko e Ngāue Fakafaipekau 'i Simipāpuē

Lolotonga 'ene 'i Simipāpuē, ne mamata tonu 'a Palesiteni 'Etuape ki he tupulaki 'a e Siasí 'i ha fonua 'okú ne tali lahi ange 'a e ongoongoleleí. 'Oku pehē 'e Palesiteni 'Etuape, "Oku mo'uí fiefia e kakai 'o Simipāpuē." "Oku nau fiefia mo, anga fakalaumālie 'aupito. 'Oku fu'u faingofua ke ako'i kinautolu."

'Oku fakamatala 'a Palesiteni 'Etuape 'o pehē ko e pine faifekau—koe'uhí 'oku 'i ai e huafa

TUPULAKI 'A E MĒMIPASIPI 'O E SIASÍ 'I SIMIPĀPUĒ

FAKAMATALA FAKASITETISITIKA 'O E SIASÍ 'I SIMIPĀPUĒ *

Fakakātoa 'o e memipasipí: 23,727

Misioná: 1

Ngaahi uōtí mo e koló: 60

Senitā hisitōlia fakafāmilí: 4

* I he'ene a'u mai ki Sune 2013

1999: 'Oku fokotu'u e fuofua siteiki 'a Simipāpuē 'i Halale. 'Oku pulusi 'a e uluaki pulusinga kakato 'o e Tohi 'a Molomoná 'i he lea fakaSouná, ko ha lea fakafonua 'i Simipāpuē.

2007: 'Oku pulusi e ngaahi folofola 'e tolu kuo fakataha 'i (Tohi 'a Molomoná, Tokā-teline mo e Ngaahi Fuakavá mo e Mata 'i-tofe Mahu'ingá) 'i he lea fakaSouná.

2009: Hoko 'a 'Etuete Tupei ko e fuofua tangata 'ifonua ke palesiteni fakamisiona 'i Simipāpuē.

2013: Uiuu 'i 'a 'Etuete Tupei ki he Kōlomu 'Uluaki 'o e Kau Fitungofulú, 'o ne hoko ai ko e fuofua Taki Mā'olunga mei Simipāpuē.

'o e Fakamo'uí—ko e taha 'o e ngaahi founga faingofua taha ke kamata 'i 'aki 'e he kau faifekau ha fepōtalanōa 'aki 'o e ongoongoleléi mo e kakai 'o Simipāpuē. 'Oku fa'a lau 'e he kakai tu'u fonua 'a e hingoa 'o e Siasí pea nau tokanga. "Oku nau pehē, 'Ko e kaungāme'a foki kimautolu 'o Sīsū Kalaisi.' 'Oku pehē 'e Palesiteni 'Etuete, Ko ha fehokotaki ia 'oku hoko he taimi pē ko íá."

'Oku tokolahi ha kau taki 'i he kaha'ú pea mo e kau paionia 'oku nau kau mai ki he Siasí he taimi kotoa 'i Simipāpuē. 'Oku pehē 'e Palesiteni 'Etuete, "Oku femo'uekina ma'ú pē e kau faifekau." ■

MA'U'ANGA FAKAMATALÁ

1. Mei he fakamatala piokalafi 'o Greg Hodgkiss, Hubert Henry Hodgkiss, 'aho 26 'o Sune 2012, Zimbabwe country case file, Church History Library, Salt Lake City.
2. *All are alike unto God*, ed. E. Dale LeBaron (1990), 129.
3. Edward Dube, 'i he R. Scott Lloyd, "New General Authority: Elder Edward Dube," *Church News*, Apr. 20, 2013, ldschurchnews.com.
4. Mei ha 'initaviu mo e Keith R. Edwards, 'aho 24 'o 'Epeleli 2013.

Kau taki 'o e Uooti Kevekeveke mo e kau faifekau 'i he 2011.

Tā'e-faka'alo'alongaua

I he'ema'u tafoki ki he 'Eikí hili e ha'aha'a 'o e mofuiké, na'e fakamanatu mai kiate kima'utolu hono mahu'inga ke manatu ma'u pē kiate Iá.

Fai 'e Reid Tateoka

Palesitani fakamisiona mālōlō 'o e Misiona Senitai Siapani

Falaite, 11 Mā'asi 2011, 2:46 p.m.; Kōliama, Siapani; falelotu Koliamá, fungavaka uá.

Ko e kamata fakaangaanga e kau faifekau 'e toko hongofulu mā nima lolotonga ha fakataha takimu'a ke faiako kau kia Siosefa Sāmita. 'I he kamata ke fakafonu 'e he pōpoaki 'o e 'amanaki lelei mo e nongá 'a e lokí, 'oku kamata ke ngatata e ngaahi matapā. Ne fakalalahi e longoa'á. Ko e me'a ko ia ne kamata ko ha teteteté, ne fakalalahi 'o matu'aki longoa'a.

Ne ngatupe e falé ki he ongo tafa'akí, pea fakalalahi 'ene ngaungaué pea lahi mo hokohoko atu pē 'ene ngalulú. 'Oku 'ikai mei malava ke tu'u mo luelue. 'Oku feinga ha kau faifekau ke toi 'i he ngaahi lalo tēpilé—ka na'e punakaki e 'ū tēpilé ia ki he tafa'aki 'e taha 'o e lokí. Na'e hangē 'oku vilo e falé, koló, pea a'u ki he vahefonuá 'i he

longoa'á pea hangē ka mafahi hake 'a e kelekelé. Ne 'i ai ha fakakaukau ne tu'uma'u 'i hoku 'atamaí: "Ave 'a e kau faifekau mei heni!"

Ko e Mana 'o Homau Fetukutukú

'I he'eku hoko ko e palesitani fakamisiona 'o e Misiona Siapani Senitai, ne u ako'i e kau faifekau mo e kā-ingalotú 'i ha ngaahi māhina lahi ke nau "tafoki ki he 'Eikí" (Mōsaia 7:33). 'I he taimi ní, 'i he'eku tafoki kiate Ia ke ma'u ha tatakí fakalangí, ne vave 'eku ma'u ha ue'i fakalaumālie: "Fakaava 'a e matapaá—'ai ha hala ke nau hola ai." Na'á ku 'ilo'i kuo pau ke u fakaava e matapaá 'oku te'eki ai holo hifo 'a e 'ató, pea mau 'efihia 'i loto. Ko ia ai ne u lele 'o fakaava e matapaá. "Hū ki tu'a!" ko 'eku kailá ia.

Na'e faka'auha 'e he mofuike mo e peau kula ne hoko ai 'i Mā'asi 'o e ta'u 2011 ha ngaahi kolo lahi 'i he feitu'u fakatokelau 'o Siapani (hangē ko e Kolo ko Miakó, 'i 'olungá), 'o mate ai ha kakai 'e lauiafe pea tukuhausia mo ha toko lauafe kehe.

Na'e sifā atu e kau faifekau 'i he faliki ngaungaue, ngalulu mo mafahifahí ke nau a'u ki he matapaá; pea nau feinga hifo he sitepú 'o hū ki tu'a mei he 'apisiasí. 'I he'e-mau hū pē ki tu'á, ne mau ongo'i malu ange, neongo ne te'eki ai ke mau malu mei he ngaahi ha'aha'a 'o natulá. Na'e liliu e 'eá 'o matu'aki fu'u momoko pea ngangana hifo 'a e sinoú 'i homau matá.

'I he kauhala 'e taha mei he falelotú, ne holo hifo e 'ū maka 'o e ngaahi fa'itoka 'o e tui lotu Putá; ne holo e 'ā 'o e fa'itoká 'o momoiki. Ne mafahi e holisi 'o ha fale fungavaka nofo-totongi 'i mui he 'apisiasí. Na'e ngangana hifo e kongokonga piliki lalahi 'o e ngaahi holisi 'o ha 'apiako lautohi ofi mai. Na'e mafahifahí e ngaahi matapā sio'atá, pea vevea e kekelelé he sio'atá. 'I he tafa'aki 'e taha 'o e halá, ne movete ai ha 'ato taila lanu pulū. Na'á ku tñaki fakataha 'a e kau faifekau 'e toko 15 'i he tau'anga me'alele 'o e 'apisiasí, pea mau fakamālō ki he'etau Tamai Hēvaní 'i hono malu'i kimautolú pea kolea ke hokohoko atu 'Ene tokoní.

Ko 'Emau Lotu Fakafeta'i

Na'e kamata ke hoha'a e koló. 'I he'enu manavahē he 'ikai ke 'i ai ha'anau me'akaí, ne kamata fakatau 'e he kakai e me'a kotoa ne nau sio ki ai. Ne vave e 'osi 'a e maá mo

e hu'akaú, pea hili pē ha ngaahi houa si'i ne 'ikai toe ma'u ha fo'i mā 'i he koló. Ne lōloa e laine 'i he ngaahi pausá.

'I hono fakafehoanaki ki he hoha'a 'a e kakai 'i he loto halá, ne matu'aki nonga 'a e kau faifekau. Ne mau faka-hoko ha lotu fakamālō pea mau ongo'i ha loto fakapapau 'o e nongá 'e lelei e me'a kotoa pē.

Ne 'ikai ke mau lava 'o mavahe mei he koló—na'e maumau e ngaahi halá pea tāpuni e ngaahi hala lalahí, pea 'ikai toe lele e ngaahi lēlué mo e pasí. Na'e fakatafoki atu e kakai ne fuoloa 'enua tatali 'i he laine lōloá ke fakatau penisiní. Ne hū hokohoko atu e kau fakatotolo fakapule-'angá ki he nofo'anga takitaha, 'o tapui hono faka'aonga 'i 'o ha ni'ihí pea faka'atā e ni'ihí. Ko ia ne mau nofo ai he pō ko iá mo ha ni'ihí kehe ne hangē ko kimautolú 'i he ngaahi senitā ne fai ki ai e fetukutukú 'o 'ikai lava ke foki ki 'api.

Tu'unga Fakaākongá 'i he lotolotonga 'o e Faingata'a'ia

'I he 'aho hono hokó, ko e 'aho Tokonaki, ne mau kamata 'o hangē ko e angamahení 'aki hono ako e folofolá mo e lotu. Ne mau fie ma'u mo'oni e tokoni 'etau Tamai Hēvaní he 'aho ko iá. Hili e ako folofolá, na'á ku fokotu'utu'u 'a e kau faifekau ki ha ngaahi kulupu. Ne 'alu e kulupu 'e taha ki 'apisiasí ke tokoni ki hono fakama'á pea

ngāue mo e palesitēni fakakolō ke fakalelei 'a e ngaahi 'api 'o e kau mēmipā. Na'e 'alu ha kulupu 'e taha ki he kakai 'oku nau fai hono sivi 'o e kolō ke vakai'i pe 'oku malu pē e ngaahi nofo'anga 'o e kau faifekau ke nau foki ki ai. Ne vakai'i 'e ha kulupu 'e taha pe na'e lele e ngaahi lēlué moe pasí. Na'e tu'u ha ní'ihī kehe 'i he 'ū lainé ke ma'u ha vai kae fekumi ha ní'ihī ki ha me'atokoni. Ne 'i ai ha ngāue makehe ne vahe ki ha hoa 'e taha: ke kumi ha mā ki he sākalamēnití 'i he 'aho Sāpaté. Na'á ku ngāue 'i he 'ahó kakato 'o feinga ke fetu'utaki ki he kau faifekau kotoa 'i he misioná.

Na'a mau ongo'i he 'aho ko iá e tatakí 'a 'etau Tamai Hēvaní 'i he me'a kotoa pē na'a mau faí. Na'e fetaulakí 'a e kau faifekau ko ia na'e tu'u 'i he laine ki he vai mo ha ongo tangata ne nau vahevahe ange ki ai 'a e ongoongolelei. Ne vahevahe 'e he kau faifekau 'enau fakamo'oni ki he 'ofa 'a e 'Otuá pea 'omi e ongo tangatá ni ki he'etau houalotu fakamo'oni 'i he efiáfi, pea ki he lotú he 'aho hono hokó.

Ne vave hono 'ilo 'e he kau sisitā ne fekumi ki ha me'akái 'a hono tatakí 'e he 'Eikí 'a 'enau laká. Na'e 'ikai ke nau ma'u ha me'a 'i he ngaahi fale koloá ka na'a nau ma'u ha me'akái 'i ha ngaahi feitu'u ne 'ikai ke nau fa'a fakakaukau ki ai, 'o hangē ko e fanga ki'i hala 'i mui he ngaahi 'apí pea

KO E 'UHINGA 'O E NGAHI FAINGATA'Á

"Oku toe 'afio'i foki he'etau Tamai Hēvaní, 'a ia 'okú ne foaki lahi ke tau fiefia aí, 'oku tau ako mo tupulaki pea mo mālohi ange 'i he'etau fehanga'angai mo ikuná 'i 'a

e ngaahi 'ahí'ahi 'a ia kuo pau ke tau lava'í. . . . 'Oku hanga 'e he ngaahi faingata'a ko iá 'o 'ai ke tau liliu 'o lelei ange, ke toe fakalelei 'i 'etau mo'uí 'i he founga 'oku ako 'i ai kitautolu he'etau Tamai Hēvaní, pea hoko ko ha fa'ahinga me'a kehe mei hotau tu'unga ki mu'á—'o lelei ange mei he kuo hilí, mahino lahi ange mei he kuo hilí, 'ofa lahi ange mei he kuo hilí, mo fakamo'oni mālohi ange 'i ha toe taimi."

Palesitēni Tōmasi S. Monisoni, "E 'ikai Te u Fakatukutuku 'i Koe, pe Lí'aki Koe," *Liahona*, Nōvema 2013, 85.

'i he ngaahi falekoloa iiki loki tahá. Ne foaki mai 'emau "me'akai faka'ahó" (Mātiu 6:11).

'I he faka'osinga 'o e 'ahó, ne mau toe fai ha lipooti ki he'etau Tamai Hēvaní. Ne 'ikai puli 'a e me'a ne totonu ke mau tokanga ki aí. Na'a mau kei hoko pē ko e "[kau] ākongá 'a Sisū Kalaisi, 'a ia na'e "ui ke [mau] malanga 'aki 'a 'ene folofolá 'i he lotolotonga 'o hono kakái, koe'uhí ke nau ma'u 'a e mo'ui ta'engatá" (3 Nifai 5:13).

Ko e Ivi, Mālohi, mo e Melino 'a e Tamai

Na'a mau ongo'i he efiáfi ko iá 'a hono fie ma'u lahi ange 'a e ivi mo e mālohi 'o 'etau Tamai Hēvaní. Ne mau fie ma'u ke 'iate kimautolu 'a Hono Laumālié. Ko ia ne ma fakahoko ha houalotu fakamo'oni 'i he falelotú. Na'e fakamālō 'a e kau faifekau ki he 'Eikí 'i hono 'omi 'emau me'akai faka'ahó, pea na'a nau fakatokanga 'i ne taki, tatakí, fakahinohino, mo malu 'i kimautolu. Na'a nau 'ilo ne 'i ai ha ní'ihī tokolahi ne 'ikai ke monū'ia pehē pea he 'ikai ke nau mamata ki ha toe hopo 'a e la'aá. Ko e mo'oni ne "faka-'api'api 'a kimautolu mei he potu kotoa pē, ka 'oku 'ikai 'efitu'u; [kuo tau] mo'ua pē, kae 'ikai ta'e ha tokoni; . . . lí ki lalo, kae 'ikai tamate'i" (2 Kolinitō 4: 8–9).

Na'e fakamo'oni kotoa 'a e kau faifekau ki he nonga ko ia na'a nau ongo'í. Na'a nau fakamo'oni na'e malu 'i kinautolu 'e he 'Otuá pea fakafiēmālie 'i honau lotó. Na'a nau fehanga'angai mo e malava ke maté ka na'e 'ikai manavahē. Na'e 'ikai ke nau ma'u ha vai, me'akai, pe māfana ne fie ma'u ke tokoni 'i taimi lōloa kinautolú, ka na'e fafanga 'a kinautolu 'aki 'a e vai 'o e mo'uí; na'e fafanga 'a kinautolu 'aki 'a e folofola 'a e 'Otuá; na'e fakamāfana 'i kinautolu 'e he Laumālié. Ne 'ikai ha taha 'i he'etau ki'i kulupu 'o e kau faifekau 'e manavahē. Ne ongo'í 'e he faifekau takitaha 'a e ivi fakamālohia 'o e 'Otuá 'i he pō ko iá pea ongo'í vāofi ange mo e 'Otuá 'i ha toe taimi kimu'a.

'I he 'osi 'a e 'aho ko iá, na'a mau hounga'ia ke kei mo'ui. Na'a mau fakamālō kihe 'Eikí koe'uhí ko e tokoni na'á Ne fakahoko maí kiate kimautolu 'i ha ngaahi founga mo'oni 'aupito. Ne mau vahe e ngaahi ngāue ki he'etau moihū he 'aho hokó pea mau mavahe mei he falelotú ke kau atu mo e ní'ihī tokolahi kehe ne tukuhausiá 'i he senitā ne fai ki ai e fetukutukú.

'O hangē 'oku 'ikai fe'unga 'a 'Ene fakahaofi pē 'emau mo'uí, na'e fakapapau'i 'e he'etau Tamai Hēvaní te tau lava 'o "manatu ma'u ai pē" ki Hono 'Aló.

Ko e Mā Sākalamēnití

Ka na'e fakalongo pē ha ongo 'eletā. Na'e kole ange ke na kumi mai e mā ki he sākalamēnití 'i he 'aho hono hokó pea na'e 'ikai ke lava e ngāue ne vahe angé.

'I he'emau a'u ki he senitā ne fai ki ai e fetukutukú 'i he efiāfi Tokonakí, ne talitali lelei kimautolu 'e he kau ngāue 'o e koló. Na'a nau kole fakamolemole mai 'i he si'isi'i e me'akai ne nau 'omí (mā pakupaku 'e 20) ke kai he 'aho kimu'á pea nau malimalí 'i he'enau 'omi e me'akai ki he 'aho hono hokó: ko ha hina vai mo ha kongā mā 'e valu.

Ne sio mai e ongo 'eletaá 'o hangē 'okú na pehē mai, "E toe tāpuaki'i fēfē kitautolu 'e he 'Eiki?"

Na'e toe ala mai 'a e 'Otua 'a ia 'okú Ne 'afio'i 'a e tō 'a ha ki'i manupuna, 'o hangē 'oku 'ikai fe'unga 'a 'Ene fakahaofi pē 'emau mo'uí. Na'e fakapapau'i 'e he'etau Tamai Hēvaní te mau lava 'o "manatu ma'u ai pē" ki Hono 'Aló (T&F 20:77). Na'a mau toe vāofi ange ai ki hotau Fakamo'uí 'i ha toe taimi 'i he'emau mo'uí.

Na'e fai 'e he kau faifekau ha lotu makehe he pō ko iá. Na'a nau tū'ulutui ke fakamālō ki he'etau Tamai Hēvaní koe'uhí ko ha toe mana kehe 'i ha ngaahi maná makehe ne hoko. Na'e mahino kiate kinautolu 'a e me'a mahu'inga kuo tuku 'e he 'Otuá 'i he'etau fuakava ke manatu ma'u ai pē kia Sisū Kalaisí, pea na'a nau fakamālō 'i he 'alo'ofa mo anga'ofa 'a ha 'Otua 'ofa 'okú Ne tuku ke tau ma'u 'a e sākalamēnití he uike kotoa pē.

'Oku fakamo'oni 'eni e kau faifekau ko 'ení 'aki ha loto fakapapau lahi ange 'i ha toe taimi kimu'a, 'oku finangalo 'a e 'Otuá ke tau manatu'i ma'u pē 'a Hono 'Aló ko Sisū Kalaisí. ■

Ne hoko e mofuike Tōhokú 'o e 2011 'i ha kilomita 'e 70 (maile 'e 45) mei he Peninisula 'Osihaká pea ne a'u hono mālohí ki he 9.0, ko e taha ia 'o e ngaahi mofuike mālohi taha kuo hiki 'i onopooni talu mei hono kamata lekooti 'i he 1900.¹

Na'e ma'u kotoa e kau faifekau 'i Senitai hili pē ha ngaahi 'aho si'i mei he mofuiké.

MA'U'ANGA FAKAMATALÁ

1. "Managing post-disaster debris: the Japan experience" (United Nations Environment Programme, June 2012), 5, unep.org/disastersandconflicts.

Fai 'e 'Eletā
Tad R. Callister
'O e Kau
Palesitenisī 'o e
Kau Fitungofulú

Ko e Tu'unga Mo'ui 'a e 'Eikí ki he ANGAMA'Á

‘I he ngaahi ta’u kuo hilí, ne hoko ai ‘eku tamaí, ko ha loea ‘i ha hopo. ‘I hono mafaí, na’á ne fakamatala ki ha hopo pē ‘e taha—ko ha hopo ‘i he Fakamaau’anga Lahi ‘a Kalefōniá ‘a ia ne fai ‘i ha ngaahi ta’u lahi kimu’a. Ne fakamatala ‘a e fa’ahi fakafepakí ki ha ngaahi hopo ne toki fai ‘i he fakamaau’anga mā’ulalo angé.

Na’e pehē ange ‘a e fakamāú ki he’eku tamaí, “‘E Misa Kālisitā, ‘oku ‘ikai ke ke ma’u ha fakamatala kimuí ni mai ki he me’á ni?”

Ne sio atu ‘a ‘eku tangata’eikí ki he fakamāú peá ne tali ange ‘o pehē, “‘E ‘Eiki Sea, tuku mu’a ke u fakamanatu atu ‘oku tu’o taha pē e taimi ‘oku fakamatala ai e fakamaau’anga lahí ki ha me’a.” Na’e kamokamo pē ‘a e fakamāú ‘i he’ene tali iá. Na’e toe fakamanatu ange kiate ia ‘oku pule ‘a e fakamaau’anga lahí ia ‘i ha toe ngaahi tu’utu’uni ‘a e ngaahi fakamaau’anga mā’ulalo angé, neongo e lahi mo toki ‘asi he fakamatala ki mui ni maí.

‘E fakapapu’i ‘e he’etau
fili ko ia ke talangofua pe
talangata’a ki he tu’unga
mo’ui ‘a e ‘Otuá ki he
angama’á ‘a ‘etau fiefia
‘i he mo’uí.

‘Oku pehē pē mo e ‘Otuá ko ‘etau Tamaí—‘okú Ne fie ma’u ke tu’o taha pē ‘Ene folofola fekau’aki mo e angama’á, pea ‘oku pule ‘a e fakahā ko ia ‘e tahá ‘i he ngaahi fili kotoa ‘a e ngaahi fakamaau’anga mā’ulaló, ‘o tatau ai pē pe ‘oku lea ‘aki ia ‘e ha kau saienisi faka’atamai, kau fai fale’i, kau ngāue

fakapolitikale, kaungāme’a, mātu’a, pe kau fakaanga ‘o e kuongá.

‘Oku ‘ikai mafakakaukaua kuo foaki ‘e he ‘Otuá ki He’ene fānaú ‘a e mālohi ‘oku mahu’inga taha mo toputapu kiate Iá—‘a e mālohi ke fakatupu ha mo’uí. Koe’uhí kuo foaki mai ‘e he ‘Otuá ‘a e mālohi ko ‘ení kiate kitautolu, ko Ia pea ko Ia pē ‘e Taha ‘okú Ne ma’u e totonu ke talamai e founa ke faka’aonga’i ai iá.

‘Oku fehangahangai ia mo e anga e fakakaukau ‘a e kakaí, ‘oku ‘ikai ha me’a ‘e kovi pe fakangatangata ‘i he tu’unga mo’ui angama’á ‘a e ‘Otuá. Ka ‘oku nau lelei, langaki mo’uí, mo fakatau’atāina. ‘Oku nau fokotu’u ha vā fetu’utaki ‘o e fefalalá’aki, te nau fakatupulaki ha ongo’i mahu’inga’ia ‘iate kitá, na’a nau ohi mai ha konisēnisi

tau'atāina, pea na'a nau fakaafe'i 'a e Laumālie 'o e 'Eikí ke faitāpuekina e mo'ui fakafo'ituituí mo e nofo mali. Ko e ngaahi tu'unga mo'ui ia kuo 'osi fakamo'oni'i ki he nofomali fiefiá mo e tu'unga lelei 'o e tukui koló.

Ko e hā leva 'a e tu'unga mo'ui ki hono faka'aonga'i 'o e mālohi toputapu 'o e fakatupú—Ene tu'unga mo'ui angama'á? Ko hono mo'oni, ko e tu'unga mo'ui angama'a 'a e 'Otuá 'oku 'ikai ko ha lisi 'o ha ngaahi me'a ke fai pe 'ikai fai he ko ha tefito'i mo'oni ia, 'a ia 'oku lava ke fakahaa'i 'o hangē ko 'ení: ko e mālohi ke fakatupú ke ngāue 'aki 'i he vā fetu'utaki 'o e nofomalí 'i ha 'uhinga mahu'inga 'e ua: (1) ke ha'i pea fakamālohia e ha'i 'i he vaha'a 'o e ongo me'amalí mo e (2) ke 'omi e ngaahi laumālié ki he māmaní. 'Oku ma'u 'e he ongo 'uhinga ko 'eni e tāpuaki mo e poupu 'a e 'Eikí.

'I he tafa'aki 'e tahá, 'oku 'ikai totonu ke ngāue 'aki e mālohi 'o e fakatupú 'i tu'a he vā fetu'utaki 'a e uaifi mo e husepānití. Ko ia ai, 'oku 'ikai tali 'e he 'Eikí ha ngaahi fakakaukau pe loto fiemālie ke fai ha ngāue 'okú ne fakatupu pe hoko ai hono ngāue 'aki 'o e mālohi 'o e fakatupú 'i tu'a 'i he vā fetu'utaki 'o e nofomalí.

Te u 'oatu ha ni'ihí 'o e ngaahi tu'unga mo'ui 'a e 'Eikí ki he angama'á koe'uhí ke fakasi'isi'i ha feta'emahino'aki pe veiveiua.

FE'AUAKÍ MO E TONÓ

'Oku ta'ofi 'e he 'Eikí 'a e fe'auaki mo e tonó neongo 'a e fa'ahinga fakakaukau 'a e māmaní ki he ongo tō'onga ko 'ení. 'Oku fakafofonga'i 'e he tumutumu 'o hono ngāue 'aki ko 'ení 'o e mālohi 'o e fakatupú mo ha fefine ki ha tangata 'a ia 'oku 'ikai ke na mali fakalao. Ko e fe'auaki kapau

'Oku hanga 'e he tu'unga mo'ui 'a e 'Otuá ki he angama'á 'o langaki ha vā fetu'utaki 'o e fefalala'akí, fakatupulaki ha ongo'i mahu'inga'ia 'iate kita, tanumaki ha konisēnisi tau'atāina, pea fakaafe'i 'a e Laumālie 'o e 'Eikí ke faitāpuekina e mo'ui fakafo'ituituí mo e nofomalí.

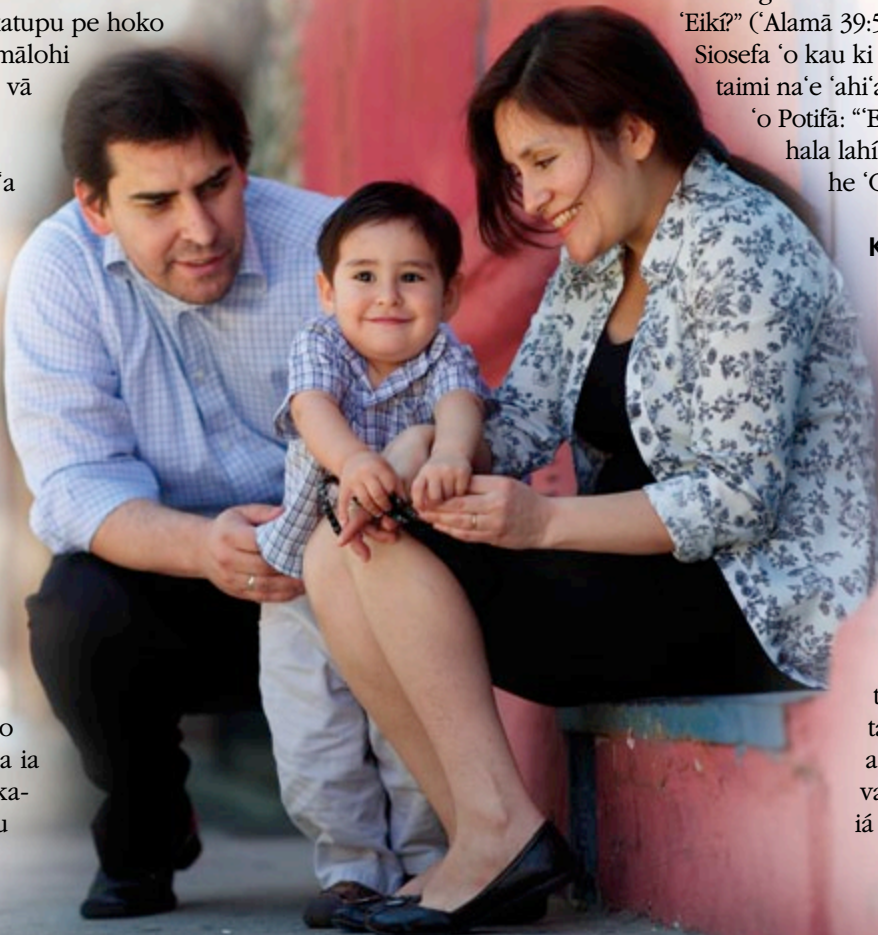
'oku te'eki mali ha taha he ongome'á ni; ko e tonó ia kapau kuo 'osi mali ha taha pe fakatou'osi 'a e ongome'á ni.

Na'e pehē 'e he 'Aposetolo Ko Paulá, *He ko e finangalo 'eni 'o e 'Otuá*, . . . pea ke mou tapu mei he fe'auaki" (1 Tesalonaika 4:3; tānaki atu hono fakamamafa'í). Na'á ne toe pehē, "Ikai 'oku mou 'ilo, 'e 'ikai hoko 'e he ta'e fai totonú ki he pule'anga 'o e 'Otuá? 'Oua na'a kākaa'i 'a kimoutolu: *ko e kau fe'auaki . . . mo e kau tonofefine . . . 'e 'ikai te nau ma'u 'a e pule'anga 'o e 'Otuá* (1 Kolinitō 6:9–10; tānaki atu hono fakamamafa'í).

Taimi 'e ni'ihí 'oku 'ikai 'ilo'i 'e he kaka'i 'a hono mamafa 'o e ngaahi maumafono ko 'ení pe, 'i he ngaahi me'a 'e ni'ihí, 'oku nau faka'uhinga'i ia. Hangē ne 'ikai 'ilo 'e Kolianitoní 'a hono mamafa 'o e me'a na'á ne fa'i 'i he taimi na'á ne fai angahala mo kumi ki he tokotaha fe'auaki ko 'Isapelí. Ne hanga 'e he'ene tamai ko 'Alamaá 'o fokotu'u ia ki hono tu'unga totonú, "Ikai 'okú ke 'ilo, 'e hoku foha, ko e me'a fakalielia 'a e ngaahi me'a ko 'ení 'i he 'ao 'o e 'Eikí?" ('Alamā 39:5). Ne toe lea foki 'a Siosefa 'o kau ki he fu'u koví ni 'i he taimi na'e 'ahi'ahi'i ai ia 'e he uaifi 'o Potifá: "E fēfē 'eku fai 'a e hala lahí ni, ke u halaia ai ki he 'Otuá?" (Sēnesi 39:9).

KO E ALA 'OKU TA'EFU'UNGÁ

'Oku hanga 'e he ala 'oku ta'efefu'ungá 'o ue'i e mālohi 'o e fakatupú. Ko ia ai, 'i he tu'unga kimu'a he malí 'oku fepaki ia mo e tu'unga mo'ui 'a e 'Otuá ki he angama'á ke ala ki he ngaahi kongafūfūnaki mo toputapu 'o e sino 'o ha taha kehe, 'o tatau ai pē pe 'oku 'i ai ha vala 'o e tokotaha ko ia pē 'ikai.¹

NGAOHIKOVIA PĒ 'O KITÁ

'Oku fakahalaia 'i 'e he 'Eikí hono ngaohikovia pē 'o kitá. Ko e ngaohikovia 'o kitá ko hono faka'ai'ai 'o e mālohi 'o e fakatupú 'i he sino pē 'o kitá. Na'e pehē 'e Palesiteni Poiti K. Peeke, ko e Palesiteni 'o e Kōlomu 'o e Kau 'Apose-tolo 'e Toko Hongofulu Mā Uá:

“Oua na'á ke halaia 'i ha'o 'ahi'ahi pe va'inga mo e mālohi toputapu 'o e fakatupú. . . .

“ . . . 'Oku 'ikai fakahōifua ia ki he 'Eikí, pe lelei kiate koe. 'Oku 'ikai ke ne 'ai 'e ia koe ke ke ongo'i taau mo ma'a.”²

FETU'UTAKI FAKAHOMOSEKISUALÉ

'Oku feinga 'e ni'ihi ke tau tui ko e tu'utu'uni 'a e Siasí ki he ngaahi vā fetu'utaki fakahomosekisuálé 'oku fakataimi pē kae 'ikai ko ha tokāteline ta'engata. 'E fepaki e fa'ahinga tui ko iá mo e folofolá, lea 'a e kau palōfita 'o onopōní, pea mo e palani 'o e fakamo'uí, 'a ia 'oku nau ako'i kotoa hono mahu'inga 'o e mali ta'engatá 'i he vaha'a 'o ha tangata mo ha fefine ko ha tu'unga ki he hakeaki'í. 'Oku 'ikai fenāpasi 'a e vā fetu'utaki fakahomosekisuálé pea mo e sīpinga ta'engata 'a e 'Otuá ke 'oua na'a ngata 'i hono ma'u 'e he husepānití mo e uai'í ha fānaú 'i he māmaní ka ke ma'u foki e tupulaki ta'engatá 'i honau tu'unga hakeaki'í.

'Oku tau 'ilo'i ko e tokotaha kotoa pē ko ha foha pe 'ofefine 'o e 'Otuá pea 'oku totonu ke fai 'o fakatatau mo ia. 'Oku tau fekuki mo ha ngaahi fehalaakí, ko e ni'ihi 'oku 'ikai ko ha'atau fili. Ka 'oku tau tui ai ki ha Fakalelei ta'efakangatangata 'oku malava ai ke fakakoloa'i kitautolu 'i he mo'uí ni pe mo'ui ka hoko maí 'aki 'a e mālohi kotoa 'oku fie ma'u ke liliu hotau ngaahi vaivaí mo e ngaahi fehalākí ko ha ngaahi mālohinga. Na'e tala'ofa 'a e 'Eikí kiate kitautolu, “He kapau te nau fakavaivai 'i 'a kinautolu 'i hoku 'aó, pea tui kiate au, te u liliu 'a e ngaahi me'a vaivaí ko e mālohi kiate kinautolu” (’Eta 12:27).

'Oku 'i ai e fatongia 'o kinautolu 'oku fakahēhema fakahomosekisuálé ke (1) faka'ehi'ehi mei he vā fetu'utaki anga'ulí, mo (2) fai 'a e me'a kotoa pē 'i honau mālohí ke faka'aonga'i e mālohi fai fakama'a mo faka-haohaoa'i 'o e Fakalelei. Ka neongo ia, 'i he vaha'ataimi ko iá, 'oku taau 'a kinautolu ko ia 'oku fakahēhema ki he fakahomosekisuálé ka 'oku 'ikai ke nau fai e tō'onga ko ia ke ma'u ha fatongia 'i he Siasí pea ma'u ha lekomeni tempale.³

KO E NGAahi KAVE 'O E FILÍ

Ko 'eni ne u vahevahe atu ha ngaahi faka'ilonga 'o e fakatu'utāmaki 'e hoko kimu'a 'i he ni'ihi 'o e ngaahi angahala kuó u lau ki ai. 'Oku hangē 'a Sētane ko ha feke 'oku feinga ke ne puke 'a kitautolu. Kapau 'oku 'ikai ngāue 'a e kave 'e tahá, 'e feinga ha tahá, te ne feinga 'aki e ngaahi kave kehekehé kae 'oua pē kuo lava 'ene taumu'á. Ko e ngaahi me'a ko 'ení ko ha ni'ihi e ngaahi kave 'o e tokotaha angakoví ne fakataumu'a ke tau maumu'a 'i ai 'a e tu'unga mo'ui angama'a 'a e 'Otuá.

Ponokalafi

'Oku finangalo e 'Otuá ke 'oua na'a sio 'Ene fānaú ha faiva pe TV 'oku faka'alí'ali ai, 'alu ki ha uepisaiti pe mamata 'i ha makasini 'oku ponokalafi 'i ha fa'ahinga founa pē. Ko e ponokalafí ko ha fakatātā pe ha fakamatala ke tafunaki 'a e tangata fakakakanó. 'Oku *fakalili'a* ia ki he Laumālie 'o e 'Eikí.

He 'ikai lava ha taha 'o pehē he 'ikai ke kākaa'i ia 'e he nunu'a 'o e ponokalafí, pe tui 'oku 'ikai hano kovi ke fai pē ha ki'i sio ki ai. Ko ha ngata kona, huhu, 'oku 'ikai toe fakamolemole'i he 'oku huhu pē he fuofua taimi ho'o sió pea hokohoko atu 'ene huhu kakato mai e koná he fo'i sio kotoa kimui aí.

Kapau 'okú ke mo'ua 'i he ngaahi kovi ko 'ení, 'oku fie ma'u ke ke fai 'a e me'a kotoa pē 'i ho mālohí ke ikuna'i ia. 'E fie ma'u ke vete hia, lotu lahi, 'aukaí, ko e faka'ulu-mauku he lau folofolá, fetongi 'a e nofo noá 'aki hono faka'aonga'i 'o e taimí, mo hono 'ai e fakangatangata ki hono ngāue 'aki 'o e 'initanetí, fale'i fakapalofesinale, mo ha alā me'a pehē, ka te ke lava 'o ikuna'i ia. 'I ha taimi 'e ni'ihi 'e hoko 'e mālohí ke ta'ofí ha kongā mahu'inga—he 'oku 'ikai lava ke fakalelei'i 'a e ma'unimā kotoa pē 'e ha fo'i 'akau ha founa fale'i.

Teunga ta'etāu

'Oku 'ikai ngata pē hono uesia 'e hotau valá 'etau ngaahi fakakaukaú mo e ngaahi ngāue ka 'oku toe kau ai foki mo e fakakaukau mo e tō'ongá 'a e ni'ihi kehé. Ko ia ai, na'e fale'i 'e Paula ko e 'apose-toló 'ko e kau finemuí [ke] teuteu'i 'aki kinautolu 'i he teunga 'oku tāú' (1 Tímote 2:9).

'Oku tākiekina mālohi 'e he kofu 'o ha fefine e 'atamaí mo e ngaahi holi fakakakano 'a e tangatá. Kapau 'oku fu'u tōlalo pe fu'u tātā'olunga pe fu'u maha'iha'i, 'e lava ke ne

'Oku 'ikai tali 'e he 'Eikí
ha ngaahi fakakaukau
pe loto fiamālie ke fai ha
ngāue 'okú ne fakatupu
pe hoko ai hono ngāue
'aki e mālohi 'o e fakatupú
'i tu'a 'i he vā fetu'utaki
'o e nofomalí.

ue'i ha ngaahi fakakaukau ta'efe'unga, 'o a'u pē ki he 'ata-mai 'o ha talavou 'oku fāifeinga ke ma'a.⁴

'E lava ke 'asi māsila pea mo fakahāhā 'a e kakai tangatā mo fafiné ka 'oku lava foki ke nau teunga taau. 'E lava 'e he teunga taau e hou'eiki fafiné ke tokoni ki he'enua faka'apa'apa'i kitā pea mo e mo'ui ma'a 'a e kakai tangatā. 'I hono faka'osingā, 'oku ma'u ai 'e he kakai fefiné e fa'ahinga tangatā 'oku tatau ai mo 'enua teuteú.

Ngaahi Fakakaukau Ta'ema'á

Kuo pehē, "Te ke lava ke mamata he puna 'a e fanga manupuná; kae 'oua na'a tuku ke nau langa ha pununga ho 'ulú." 'Oku 'ikai hala hono fakatokanga'i e ki'i finemui hoihoifua pe kau talavou'i he'enua lue haké—'oku lelei pē ia. Ka 'o kapau 'e tafoki 'a e ngaahi fakakaukau ko iá ki he holi koví, pea 'oku fa'u leva e punungá.

He 'ikai lava ke tau faka'ehi'ehi mei he sio ki he tu'uaki ta'efe'unga kotoa pē pe ha taha 'oku teunga ta'etaau, ka 'e lava ke tau teke'i atu e fakakaukau hala 'i he taimi pē 'oku hokó. 'Oku 'ikai ko e angahalá 'a e mamata ta'eloto ki ha me'a halá; ka 'i hono tukuloto'i 'a e fakakaukau ko iá 'i he'ene hoko maí. 'Oku talamai 'e he folofolá kiate kitautolu, "He ko e ngaahi mahalo 'o hono loto, ko ia ai pē ia" (Lea Fakatātā 23:7).

Ko hono mo'oní, 'oku hoko ko 'etau ngaahi fakakaukau 'a e ngaahi tenga'i 'akaú 'o 'etau ngaahi ngāué. 'Oku tau ma'u 'a e mālohi 'i loto 'iate kitautolu ke mapule'i 'etau mo'uí mo 'etau ngaahi fakakaukau. He 'ikai lava ke fenā-pasi e ngaahi fakakaukau lelei mo e koví 'i hotau 'atamaí 'o hangē ko e māmá mo e fakapo'ulí ke na 'i he taimi tatau pē pea 'i he feitu'u tatau. 'I he taimi 'e ni'ihi kuo pau ke tau fili e tokotaha te tau fakaafe'i maí.

Kapau 'oku tau fie ma'u ia, te tau lava 'o teke'i 'a e fakakaukau kovi kotoa pē pea fetongi 'aki ia mo ha fo'i hiva pe fo'i maau pe folofolá 'oku langaki mo'ui. Hangē ko e hola 'a e fakapo'ulí 'i he 'ao 'o e māmá, 'oku pehē e hola 'a e koví 'i he 'ao 'o e lelei.

Fakataimitēpile e Ngaahi Feitu'u mo Fakatauele'i 'o e Kaungāme'á

'Oku tau ma'u 'i ha taimi mo e ngaahi potu, 'o tatau ai pē pe ko e hā hotau mālohi, 'a e fakafepaki si'isi'i ange. Ko e tō ha ni'ihi 'o e kakai tangata mo fafine lelei taha 'i he tu'unga kovi tahá. Na'e hoko ia ki he Tu'i ko Tēvitá 'i he'ene sio kia Patisepa 'i he taimi po'ulí, 'uluaki sio mei he mama'ó 'o ngali malu pē (vakai, 2 Samuela 11:2–4). 'Oku 'ikai totonu

ke tau fakakaukau ha taha 'iate kitautolu 'oku tau fu'u mālohi pe 'ikai lava ke tukulolo. 'Oku ma'u 'e he feitu'u lingo-lingoá, fuoloa e po'ulí mo e kaungāme'a 'a e mālohi lahi ke tohoaki'i kitautolu ki he ma'unimā anga'uli 'a Sētané.

Ko e kumi 'uhinga

'O toutou ngāue 'aki 'a e faka'uhingá ke poupu'i 'a e maumau-fono fakaeangama'á. Ko e 'uluakí ko e "'Oku ou 'ofa 'iate ia." Ko Sētane 'a e tokotaha kākā lahi tahá. 'Okú ne feinga ke lau 'a e holi koví ko e 'ofá. 'Oku 'i ai ha fanga ki'i sivi faingofua ke 'ilo'i ai e faikehekehe. 'Oku fakatupu 'a e 'ofá 'i hono mapule'i kitā, talangofua ki he ngaahi fono 'o e mo'ui ma'a 'a e 'Otuá, ko e faka'apa'apa ki he ni'ihi kehé, mo e ta'esiokitá. 'I he tafa'aki 'e tahá, 'oku fakatupu 'a e holi koví 'e he talangata'á, fakahōhōlotó, mo e 'ikai mapule'i.

Ko e kumi 'uhinga hono uá ko e "He 'ikai 'ilo ki ai ha taha." Kuo tā tu'o lahi hono fakata'e'aonga'i 'e he 'Eikí e talatupu'a ko iá. Na'á Ne pehē, "E huhu-huhu'i 'a e kau angatu'ú 'aki 'a e mamahi lahi, he 'e lea'aki 'enua ngaahi hiá 'i he tumutumu 'o e ngaahi falé *pea 'e fakahā 'a 'enua ngaahi ngāue fufuú* (T&F 1:3; tñaki atu hono fakamamafa'i).

'Oku 'ikai ha feitu'u fakapo'uli pe tuliki fu'u fakapulipuli 'e ta'e 'ilo ki ai ha taha. 'E 'afio'i ia 'e he 'Otuá, pea te ke 'ilo kapau 'okú ke maumau 'i 'ene fono 'o e angama'á.

FAKATOMALÁ

Kapau kuo tau fai 'a e ngaahi fehalaaki 'o e angama'á 'i he'etau mo'uí, te tau lava 'o fakatomala koe'uhí ko e Fakalelei 'a Sisū Kalaisí. Ko e sitepu 'uluakí mo e fakava'e ki hono mo'ui 'aki ha mo'ui ma'a fakaeangama'a ki he kaha'ú ko hono fakatomala'i e ngaahi maumau-fono he kuohilí, ke fetongi ha fakava'e 'o e 'one'one, ki ha fakava'e 'o e maká. 'Oku fa'a kamata 'aki e vete hia.

Neongo ia, ko e fakatomalá 'oku 'ikai ko e taimi pē, pe ko hono si'aki pē 'o e angahalá pe ko hono vete pē. Ka ko e mahu'inga tahá, ko e fakatomalá ko ha lilii mo'oni 'o e lotó ko ha fakapapu'i mo'oni ke mo'ui angama'a—'ikai koe'uhí he kuo pau ke tau fai ia ka koe'uhí he 'oku tau loto ke fai ia.

'Oku fakamahino mai he 'ikai lava ke tau maumau 'i 'a 'Ene ngaahi tu'unga mo'uí ta'e 'i ai ha faingata'a'ia 'a e ngaahi nunu'a ko iá, ka koe'uhí he 'okú Ne 'ofa mo manava'ofa lahi fau, 'okú Ne foaki mai ma'atautolu ha 'amanaki lelei nāunau'ia ko 'ení:

“He ko au ko e ‘Eikí ‘oku ‘ikai te u lava ke mamata ki he angahalá ‘o momo‘i faka‘atu‘i ia;

“*Ka neongo iá, ‘ilonga ia ‘oku fakatomala* pea fai ki he ngaahi fekau ‘a e ‘Eikí ‘e *fakamolemole‘i ia*” (T&F 1:31–32; tãnaki atu hono fakamamafa‘i).

Ki he kotoa e kau loto faitotonu ‘oku liliu honau lotó pea li‘aki ‘enau ngaahi angahalá, kuó Ne tala‘ofa, “Neongo ‘a e tatau ho‘omou angahalá mo e kula ‘aho‘aho, ‘e hoko ia ke hinehina” (‘Isaia 1:18).

Neongo ia, ‘oku lelei ange ma‘u pē ke mo‘ui ma‘á ‘i he faiangahala pea toki fakatomala mei aí. Ko e hã hono ‘uhingá? Koe‘uhí he ‘e lava ke kei ma‘u pē ha ngaahi nunu‘a fakamamahi pau ‘o e angahalá hili ‘a e fakatomalá, hangē ko e mahakí pe fa‘ele‘i tu‘utãmaki ha fãnau pe ko e maumau hotau ongoongó. ‘Oku ‘ikai ngata pē ‘a ‘etau taumu‘á ke mo‘uí ma‘á ka ke haohaoa foki. ‘Oku tupulekina vave ‘a e fekumi ki he haohaoá ‘i he taimi ‘oku tau ma‘a aí, ka ‘oku fakafe‘atungia‘i ia ‘i he taimi ‘oku ‘ikai ke tau ma‘a aí.

Na‘e ako‘i ‘e ‘Alamaá, “Kuo te‘eki ai hoko ‘a e faiangahalá ko e fiefia” (‘Alamã 41:10). He ‘ikai lava ke tau maumau‘i e fono fakaeangama‘a ‘a e ‘Otuá ‘i he ‘ilo‘ilo pau pea fiefia koe‘uhí he ‘oku tuku mai ‘e he ‘Otuá, ‘a ia na‘á Ne fakatupu kitautolú, ‘i hotau lotó ha kãpasa fakaeangama‘a ‘oku ‘iloa ko hotau konisēnisi. Ko e taimi kotoa pē ‘oku tau maumau‘i ai ‘a e tu‘unga mo‘ui ‘a e ‘Otuá ki he angama‘á, ‘oku ngãue e konisēnisi ko iá—‘okú ne fakahoha‘asi kitautolu, ‘okú ne fakatupu ha ongo‘i halaia mo e loto lavea, pea hoko ko ha fakamo‘oni fakalangí ki hono mo‘oni ‘o e tu‘unga mo‘ui ko iá.

‘E lava ke tau feinga ke tukunoa‘i pē ia pea ‘e lava ke tau feinga ke ikuna‘i ia, ka he ‘ikai lava ke tau hao mei ai. He ‘ikai lava

ke tukunoa‘i e tu‘unga mo‘ui ‘a e ‘Otuá ki he angama‘á; he ‘ikai lava ke holoki pe fetongi; ‘oku lava pē ke talangofua pe talangata‘a ki ai. ‘E faifai pē pea tau fakafepaki‘i pe tali ia. Ko e lahi taha ‘o ‘etau filí te ne fakapapau‘i ‘etau fiefia ‘i he mo‘uí.

KO E NGAahi TĀPUAKI ‘O E MO‘UI ANGAMA‘Á

‘Oku lōmekina ‘a e ngaahi tāpuaki ‘o e mo‘ui ma‘a mo angama‘á. ‘E ‘omi ‘e he mo‘ui peheé ha mo‘ui loto falala mo e ongo‘i mahu‘inga‘ia ‘iate kitá. Ko hono olá ko ha konisēnisi tau-‘atãina. Te ne ‘ai ke tau fe‘unga ai mo ha mali ‘o tatau mo e haohaoa ko iá pea te ne ngaohi hono fakahaa‘i ‘o e mālōhi ‘o e fakatupú ‘i he vā fetu‘utaki ‘o e nofomalí ke fakafiefia mo faitāpuekina lahi ange koe‘uhí kuo tau fakatatali ia ki he taimi ne tu‘utu‘uni ‘e he ‘Eikí Tonu.

Koe‘uhí ‘oku ‘ofa lahi ‘a e ‘Eikí ‘iate kitautolu pea finangalo ke tau fiefia, na‘á Ne fanongonongo ‘a Hono finangalo ki He‘ene fãnau ‘i he ngaahi ‘aho kimui ní: “He te u fokotu‘u hake kiate au ha kakai haohaoa, ‘a ia ‘e tauhi kiate au ‘i he mā‘oni‘oni” (T&F 100:16).

Fakatauange ke tau takitaha hoko ko ha kongá ‘o e to‘u tangata haohaoa ko iá pea tali ‘a e tu‘unga mo‘ui ‘a e ‘Eikí ki he angama‘á. ■

Mei ha lea ‘i ha fakataha lotu fakalaumãlie ne fai ‘i he ‘Univēsiti Pīlikihami ‘Iongi–‘Aitahoó he ‘aho 22 ‘o Sãnuali 2013. Ke ma‘u kakato ‘i he lea fakaPilitãniã, ‘ahu ki he web.byui.edu/devotionalsand speeches.

MA‘U‘ANGA FAKAMATALÁ

1. Vakai, Richard G. Scott, “The Power of Righteousness,” *Liahona*, Jan. 1999, 81.
2. Boyd K. Packer, *Ki he Kau Talavou Pē* (1976), 4, 5.
3. Vakai, *Tohi Tu‘utu‘uni Fika 2: Ko Hono Pule‘i ‘o e Siasí* (2010), 21.4.6.
4. Vakai, Dallin H. Oaks, “Pornography,” *Liahona*, May 2005, 90.

‘Oku fakatupu ‘a e ‘ofa ‘i he mapule‘i kitá, talangofua ki he ngaahi fono ‘o e angama‘a ‘a e ‘Otuá, faka‘apa‘apa ki he ni‘ihi kehé mo e ta‘esiokitá.

KO 'ENI KUÓ U 'ILO'I 'OKU 'I AI HA 'OTUA

'I he ngaahi ta'u kuo hili, ne u hoko 'ai ko ha tokotaha ngāue temipale 'i he Temipale Sanitiako Silei. Lolo-tonga ha'aku ngāue he efiafi 'e taha ne kamata ke faingata'a 'eku mānavá, ko ia na'á ku fakatoupikoi ke kole ke u foki vave.

Na'á ku lotu 'i he'eku lue ki he lēlué 'i lalo fonuá, 'e 'i ai e lēlue na'á ku fie ma'ú ke u foki vave ki 'api. Ne u fakakaukau na'e tali 'a 'eku lotú 'i he taimi na'á ku sio ki he tu'u 'a e lēlué 'i he tau'angá. Ka 'i he'eku a'u atú, na'á ku sio ki he kau ngāue lēlué 'oku nau fakavavevave ke tokoni ki ha pāsese ne hangē 'oku pā kalavá. Ne ongo mālohi mai 'a e fakalea 'o 'eku himi manakoá: "Kuó u fai ha lelei 'i he māmaní [he'ahó ni?]"¹ Ne ue'i au he taimi ko iá ke u tokoni.

Ne u fakavavevave atu ki he feitu'u ne 'ave ki ai 'e he kau ngāué 'a e talavou ke nau tatali ki he me'alele 'a e falemahakí, pea na'a nau fakangofua au ke u nofo ai. Ne u lotu ke 'ilo'i e me'a ke fai 'o kole ki he Tamai Hēvaní ke fakahaofi e mo'ui 'a e talavou. Na'e 'ikai

ke u lotu ke tuku toko taha ia ke ilifa, ko ia ne u puke hono nimá 'o feinga ke tokoni'i ia ke ne kei nonga pē. Ne u talaange 'e mo'ui fuoloa pea 'oku 'i ai ha taumu'a 'a e 'Otuá ki ai. Ne u ma'u e fika telefoni 'a hono fāmilí, tā kiate ki-nautolu, pea talaange ke nau 'ilo'i 'oku teuteu ke 'ave ki falemahakí 'a hona fohá pea na'e 'ikai ke ne tuenoa.

'I he taimi na'e a'u mai ai e kau ngāue fakafaito'ó, ne u muimui ai ki he me'alele 'a e falemahakí. Na'á ku ongo'i 'oku totonu ke u nofo mo e talavou ni kae 'oua kuo a'u ange 'a hono fāmilí. Na'e faka'ohovale kiate au 'a e fakakaukau 'a e kau ngāue fakafaito'ó 'oku totonu ke u 'alu mo kinautolú, ne u pukepuke e nima 'o e talavou ni 'o a'u ki he falemahakí.

Taimi nounou pē mei he'ema'u a'u atú, na'a nau 'ave ia ki he loki fakatu'upakeé, pea na'á ku 'alu ki tu'a ke kumi hono fāmilí. 'I he taimi na'a nau ō mai aí, ne kamata tangi 'a 'ene fa'éé, fā'ofua kiate au mo pehē na'á ne fu'u fiefia he 'oku 'i ai pē ha kakai lelei 'i he māmaní.

Hili ha uike 'e taha mei ai na'á ku ma'u ha telefoni mei he talavou. Na'á ne talamai ne talaange 'e he kau toketaá ne matu'aki mahu'inga 'a 'ene nongá lolotonga e taimi ko ia ki mu'a pea ne a'u ki he falemahakí.

Kimu'a aí, na'e 'ikai tui 'Otuia ia. Na'á ku mo'usioa au he taimi na'á ne pehē ai, "Na'á ke fakahaofi 'eku mo'uí, pea 'oku ou fakamālō kiate koe 'o ta'engata! 'Oku ou 'ilo 'eni 'oku 'i ai ha 'Otuia."

'I he'eku mavahe mei he temipalé 'i he konga kimu'a 'o e 'aho ko iá, ne tataki au 'e he Laumālié ki he feitu'u totonu 'i he taimi totonu. 'Oku ou fakamālō ki he'etau Tamai Hēvaní 'i hono tataki au pea 'omi ha loto-to'a ke fai 'o hangē ko e lea 'o e himi pea 'ikai tuku ke fakalaka e faingamālié, neongo ko e me'a pē ne u lava ke faí ko hono puke e nima 'o ha taha ne 'ikai ke ma maheni. ■

Keila Sofia Kāvita, 'Oniteliō, Kānata

MA'U'ANGA FAKAMATALÁ

1. "Kuó u Fai ha Lelei?" *Ngaahi Himi*, fika 129.

Náe 'ikai ke u lotu ke tuku ia ke ne tuenoa mo ilifa, ko ia ne u puke hono nimá 'o feinga ke tokoni'i ia ke ne kei nonga pē.

KO AU NE FAINGATA'A'IA

'I he ngaahi ta'u si'i kuo hili, na'e 'asi ha kā motu'a 'i he tau'anga me'alele homau 'apisiasí. Ko e kā 'a ha tamai nofo toko taha ne 'i ai ha'ane fānau 'e toko fā. Na'á ne ha'ú ke kole ha tokoni. Ne kumi 'e homau uōtí honau nofo'anga, pea na'e kamata ke 'omi 'e he tamaí hono fāmilí ki he lotú.

Ne ma'a e vala 'o e fānau he taimi 'e ni'ihī pea 'uli he taimi 'e ni'ihī, ka na'e mafuefue ma'u pē honau 'ulú. Ne 'ikai ke mau 'ilo pe ko e hā ne mafuefue mo fihi pehē aí. Ko e uike kotoa pē ne ha'u e palesiteni 'o e Palaimelí mo ha me'a ke 'ai matala 'aki e 'ulú mo ha polosi 'ulu. Na'á ne ngāue leva mo ha faiako ke ngaahi e 'ulu e fānau kimu'a pea kamata e Palaimelí.

Na'á ku hoko ko ha tokoni 'i he kau palesitenisí 'o e Palaimelí, pea na'á ku sai'ia 'i he malava 'e he ongo fefinē ni 'o fā'ofua ki he fānau ne-ongo e te'eki ai ke nau tafitafi. Na'e 'ikai ke u lava 'o ala ki honau 'ulú, pea na'á ku fifili pe na'e lava fēfē 'e he kau fafinē 'o fai iá. Na'á ku fakafie-mālie'i hoku konisēnisí 'aki 'eku pehē 'e lava ke u tokoni 'aki hono toka-nga'i e toenga 'o e fānau lolotonga e ngāue 'a e ongo fāfine ko 'ení.

Na'e ta'u 'e tolu 'a e si'isi'i taha 'i he fāmilí ko 'ení. Na'e 'ikai ke ne lava 'o talanoa mahino, ka na'á ne feinga ke hiva le'olahi 'i he taimi na'a mau hiva ai. Na'e fakatupu 'ita ia kiate au.

Koe'uhí 'oku taimi nounou e tokanga 'a e fānau ta'u tolú, ko ia ne u huki e ki'i ta'ahiné ni ke tokoni ke ne fakafanongo. Na'á ne malimali mai kiate au 'i he loto hounga'ia, pea na'á ku kamata ke ongo'i 'a e fiefia mo e 'ofa 'a e Tamai Hēvaní ki he fānau faka'ofa ko 'ení—ko 'Ene fānau. Ne faifai peá u vakai 'o fakalaka atu he 'ulí pea to'o mai ha polosi ke helu ke matala 'a hono lou'ulu fihi. Na'e

a'u 'ou fakakaukau ne ongo fakafiefia 'a 'ene feinga ko ia ke hivá.

Hili ha ngaahi māhina si'i, ne tu'u hake e tamai 'a e fānau 'i he hou-lotu fakamo'oní 'o fakamālō mai 'i hono tokoni'i 'ene fānau. Ne pulia e fāmilí 'i he uike hono hokó.

'Oku ou hounga'ia he faingamālie na'á ku ma'u ke tokoni ki he fānau ko iá. 'I he taimi ne nau a'u ange aí, ne u ongo'i na'a nau fu'u faingata'a'ia, ka ne u 'ilo ko au ia ne fie ma'u ke nau tokoni'i ke u liliu. ■

Taiana Hasi, 'Alesona, USA

'I he taimi 'e ni'ihī na'e ma'a e vala 'o e fānau pea taimi 'e ni'ihī ne nau 'uli, ka na'e mafuefue ma'u pē honau 'ulú.

KO E ME'A'OFA 'AHO FĀ'ELE'I 'A 'EKU PĪSOPÉ

'I hoku 'aho fā'ele'í 'i ha pongipongi Sāpate 'e taha, ne u teuteu mo hoku husepānití ke 'alu ki he lotú ka na'e tatangi e telefoní. Na'á ku tali ia, pea na'e pehē mai e pīsopé, "Oku ou 'ilo 'oku hoko he 'ahó ni ho 'aho fā'ele'í, ka 'e lava nai ke ta fakataha mo au 'i hoku 'ōfisí 'i ha miniti 'e 30 mei heni? 'Oku ou fie talanoa mo koe."

'I he'eku fie 'iló, ne u fakavave atu ki he lotú.

'I he'eku 'i hono 'ōfisí, ne pehē mai e pīsopé kiate au, "Sisitā Kulusi, 'oku 'i ai ha'aku me'a'ofa ma'au ki ho 'aho fā'ele'í. 'Oku ui koe 'e he 'Eikí ke ke hoko ko e palesiteni 'o e Kau Finemuí. Te ke tali e uiui'í ko 'eni?"

Ne u ongo'i lōmekina, ka na'á ku tali e uiui'í. Na'e fokotu'u pea vahe'i au he 'aho ko iá.

'I he'eku foki ki 'api hili e lotú, ne u tangutu 'i hoku funga mohengá. Na'e ongo kiate au 'a e mafatukituki 'o e fatongiá. Na'á ku tangi mo ongo'i ta'e-fe'unga ki he ngāué. Ko ha fatongia mafatukituki ke tataki 'a e kau finemuí! Na'e papitaiso au 'i hoku ta'u 22 pea ne te'eki ke u kau atu kimu'a ki he ngaahi 'ekitiviti 'a e Kau Finemuí. Te u lava fēfē 'o hoko ko e palesiteni 'o e Kau Finemuí?

Na'á ku fai e me'a pē na'á ku 'ilo'i ko ia ke faí—na'á ku tū'ulutui 'o kole ki he Tamai Hēvaní ke ma'u ha fakahinohino 'i he uiui'í fo'ou ko 'eni. 'I

he momeniti ko iá ne u a'usia ha me'a he 'ikai ke toe ngalo 'iate au. 'I he'eku fakakaukauloto atu ki he finemui takitaha, ne mahino kiate au ko e tokotaha kotoa ko ha 'ofefine 'o e Tamai Hēvaní. Ne nau takitaha fie ma'u ha palesiteni 'oku 'ofa 'iate ia pea lava ke ne tokoní'i ia ke mahino 'oku 'ofa e 'Otuá 'iate ia. Na'á ku sioloto ki he hingoa 'o e kau finemui māmālohi kotoa pē ('a ia kuo te'eki ai ke u fe'iloaki mo iá), pea ne mahino kiate au ko e ngaahi 'ofefine foki kinautolu 'o e Tamai Hēvaní pea na'a nau fie ma'u 'eku tokangá. Na'á ku ongo'i 'a e me'a kotoa te nau malavá.

Na'e 'ikai faingofua 'a e ngaahi māmāhina ne hokó. Na'á ku ngāue māmālohi ke 'ilo'i 'a e finemui takitaha pea ke mahino 'a 'ene ngaahi fie ma'ú. Na'e ngāue fakataha 'a e kau finemui māmālohi he siasí, ne tokoní'i 'e he'emaui kau palesitenisií 'a kinautolu 'a ia na'e māmālohi ke foki mai 'o māmālohi. Na'á ku mamata ki he ngāue 'a e to'ukupu 'o e 'Eikí 'i ha ngaahi founda lahi.

'I he taimi na'e tukuange ai au mei hoku uiui'í, ne u hoha'a he na'e mei lava ke u fai ha me'a lahi ange. 'I he'eku a'u atu ki 'apí, ne u tū'ulutui 'o kole ki he Tamai Hēvaní pe na'e lelei 'a 'eku ngāué. Na'á ku ma'u ha ongo lelei 'okú Ne fiefia.

Na'á ku fakakaukau ki he 'aho fā'ele'í ko iá 'i he taimi na'á ku mei lava ke fakafisinga 'i e uiui'í koe'uhí ko hoku ngaahi fatongia kehé. Ka ko au ne mei mole lahi tahá 'aki e 'ikai ke tali e uiui'í. Ne mei mole hoku faingamālie ke ako e loto fakatōkikaló, ma'u ha mahino, fakatupulaki 'a e fa'a kātaki, pea hoko ko ha me'angāue 'i he to'ukupu 'o e 'Eikí. Ka ko e tau-potu tahá, na'e mei tō noa 'a e falala mai e 'Eikí kiate aú, pea 'ikai ke u lava 'o 'ilo ko e faingamālie ke tokoní ko ha me'a'ofa. ■

Maliana Kulusi, Lio ti Senelo, Palāsila

Na'e pehē mai e pīsopé kiate au, "Sisitā Kulusi, 'oku 'i ai ha'aku me'a'ofa ma'au ki ho 'aho fā'ele'í."

'OKÚ NE FIE MA'U 'A E 'OFÁ

Na'e 'ikai ko ha talavou ta'u hongofulu tupu makehe au pea si'i ha taimi ne fakamoleki ke tokoni'i e ni'ihiki kehé. Lolotonga e taimi ko 'ení na'e fakaafe'i au 'e he'eku fine'eikí ke ma o 'o 'a'ahi ki he tokoua 'eku kui fefiné 'i ha 'api 'o e kau toulekeleká.

Ne mau o mo e ta'ahine 'oku ou tokoua 'aki mo 'ene tama fefine ko Sitefaní 'i he 'a'ahi ko 'ení. Na'e ta'u fitu pe valu 'a Sitefaní. 'I he'emaui hū ki he 'api 'o e kau toulekeleká, na'á ne ta'ata'alo ki he tokotaha kotoa pē na'á ne sio ki a'i. Na'a nau malimali 'o hangē na'á ne tufa atu e huelo 'o e la'aá mo e 'umatá. Ka na'á ku faka'ehi'ehi mei he sio hangatonú.

'I he taimi na'a mau hū atu ki he loki e tokoua 'eku kui fefiné 'a ia na'á ne loki mo ha fefine toulekeleka 'e taha, ne u fai hoku lelei tahá ke nofo atu pē mei mui. Ka na'e puna 'a Sitefaní ia ki he mohenga e tokoua 'eku kuí pea kamata ke fai ha ngaahi talanoa.

Na'á ku fakatokanga'i ha me'a fekau'aki mo e loki ko 'ení. Na'e 'i he tafa'aki e tokoua 'eku kui fefiné ha ngaahi faka'ilonga 'o e 'ofá mo e fāmilí. Ne tau ha ngaahi tā mo ha tā fakatātā 'aki e kalá he holisí, pea teuteu'i 'e he ngaahi matala'i 'akaú ha tēpile laukongá. Na'e 'ikai ha me'a ia he tafa'aki 'e taha 'o e lokí. Na'e 'ikai ha faka'ilonga 'o ha kau 'a'ahi; kaati pe tautau he holisí ha ngaahi fakatātā.

Na'e tangutu toko taha pē 'i ha sea saliate teketeke 'a e kaungā loki 'o e tokoua 'eku kuifefiné pea na'e 'ikai ha'ane tokanga mai kimautilu. Na'á ne ngūngū ha fo'i fasi pea tātā e nima hono sea saliate teketeke, ne u ki'i ongo'i ta'efiemālie ai.

Ne fusi 'e Sitefaní e nima 'o 'ene fa'éé pea fehu'i ange, "Fine'eiki, ko e hā e me'a 'oku hoko ki he fefine ko eé?" Ne punou hifo e fa'é 'a Sitefaní

'o fanafana ange, "Okú ne fie ma'u e 'ofá." Na'e 'ikai ke u mateuteu ki he me'a na'e hokó.

Ne 'ikai toe momou 'a Sitefaní, na'á ne lele atu 'o ne puna 'o huki 'i he fefiné. Na'e kamata leva ke ne fai 'ene ngaahi talanoá ki ai fai ange ha ngaahi fehu'i kehekehe. Na'e 'ikai ke tali 'e he fefiné. Ka, ne tafe hifo mei hono fofongá e lo'imatá 'i he'ene fā'ofua kia Sitefaní. 'I he ngaahi miniti hoko, ne huki pē ai 'a Sitefaní, milimili hono 'ulú mo 'uma ki hono kou'ahé.

Na'e te'eki ke u mamata 'i ha fa'ahinga 'ofa ta'esiokita pehē, pea na'á ku feinga ke 'oua na'á ku tangi. Hili iá, 'i he'ema faka'uli atu mei he 'api 'o e kau toulekeleká, na'á ku ofo 'i he lava 'a Sitefaní kei si'i 'o ta'e-siokitá mo e fonu 'i he 'ofá mo e manava'ofa ki ha taha ne 'ikai ke na maheni.

Na'e faifai pea liliu 'eku mo'uí

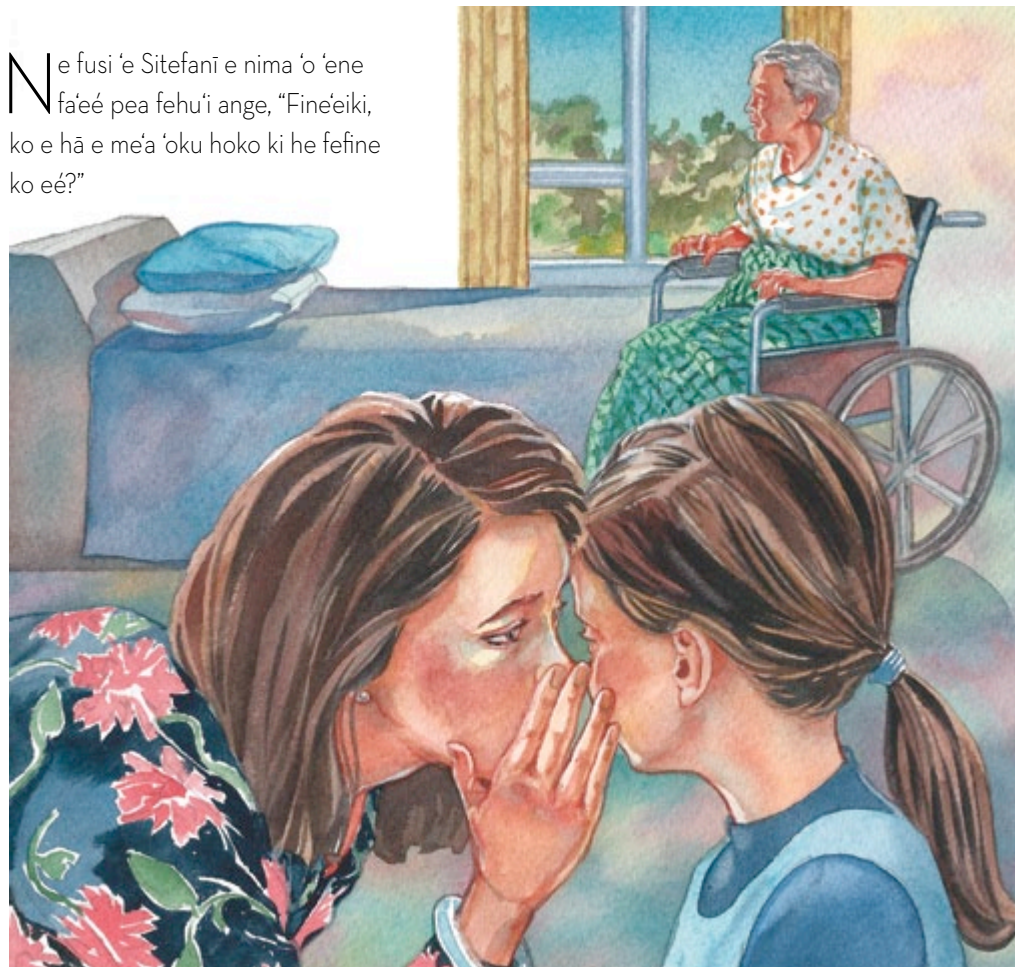
pea ngāue fakafaifekau taimi kakato. Lolotonga 'eku ngāue, ne fai mai 'a Sitefaní ha fanga ki'i tohi lelei na'e kau ai 'a e ngaahi fakatātā 'o hangē ko ia 'i he loki 'o e tokoua 'eku kui fefiné he 'api 'o e kau toulekeleká.

Kimu'a peá u foki ki 'apí, na'á ku ma'u 'a e ongoongo fakamamahi ne mālōlō 'a Sitefaní 'i ha'ane puke. Na'á ku tangi 'i he mole kei talavou 'a 'ene mo'uí, ka 'oku ou kei hounga'ia 'i he'ene fa'ifa'itaki'angá. Na'á ne ako'i kiate au 'a e 'uhinga mo'oni e ngāue tokoní.

'Oku 'ikai totonu ke tau toe fakakaukau ki he fongá pe 'oku totonu koā ke tau tokoni. Kapau 'oku 'i he feitu'u totonu 'a hotau lotó, 'e hoko e ngāue tokoní ko ha kongá 'o 'etau mo'uí, 'o 'ikai ko e me'a pē 'oku tau faí. ■

Jay McFarland, 'Iutā, USA

Ne fusi 'e Sitefaní e nima 'o 'ene fa'éé pea fehu'i ange, "Fine'eiki, ko e hā e me'a 'oku hoko ki he fefine ko eé?"

Ko Hono Fakaafe 'i 'o e Lavame 'á

Fai 'e Richard M. Romney
Ngaahi Makasini 'a e Siasí

‘O ku fa’a faingofua pē hono vahevahe ‘o e ongoongoleleí ‘o hangē ko hono faka-hoko pē ‘o ha fakaafe, ‘eke ha fehu‘i, pe kau ki ha fepōtalanoa‘aki. ‘I he‘e-tau teuteu‘i hotau lotó ke vahevahe ‘a e ongoongoleleí, ‘e tatakí kitautolu ‘e he ‘Eikí kiate kinautolu ‘oku nau mateuteu ke fanongo ki ai.

Na‘e pehē ‘e Palesiteni Tōmasi S. Monisoni ‘i he konifelenisi lahi ‘o ‘Okatopa 2013, “Kuo teuteu ‘e he [‘Eikí] ‘a e founga ke tau vahevahe atu ai e ongoongoleleí ‘i ha ngaahi founga lahi, pea te Ne tokoni ‘i he‘e-tau ngāué ‘o kapau te tau ngāue ‘i he lototui ke fai ‘Ene ngāué.”¹ Ko ha ngaahi sīpinga ‘eni.

Na‘á ku mamata ki hono to‘o mai e Halai ‘a ‘eku pasikala ne kaiha‘así. Ne u pehē ange, “oku ou fie ‘eke atu pe na‘á ke ma‘u e pasikala ko ‘ena mei fē.”
—Nick Barton

‘I ho‘o ‘eke ange pē ki he nī‘ihi kehé pe ‘oku nau fie ‘ilo ki he ongoongoleleí, ‘e lava leva ke ke kau ‘i hono fakavave‘i e ngāue ‘o e fakamo‘uí.

Fakafoki Mai ‘a e Pasikalá

‘I he taimi ne hiki ai ‘a Niki Pātoni mo hono uaiifí, ko Mōkená ki ‘Ale-soná, USA, ke ako lao ai ‘a Nikí, ne kamata ke nau lotua ha ngaahi fai-ngamālie ke ngāue fakafaipekau. ‘Oku pehē ‘e Niki, “Na‘á ma kole ki he Tamai Hēvaní ke tokoni‘i kimaua ke ongo‘ingofua ange ‘a e ngaahi ue‘i ‘a e Laumālie Mā‘oní‘oní pea ke loto-to‘a fe‘unga ke fai ha ngāue.

‘I ha ‘aho Tokonaki ‘e taha, ne fie ma‘u ‘e Mōkena ke ngāue ‘aki ‘ena kaá, ko ia ai ne heka pasikala ‘a Niki ki he ‘apiakó. Ka ‘i he taimi ke ne foki ai ki ‘apí, kuo pulia e pasikalá ia.

“Ko e me‘a angamaheni pē e kaiha‘a pasikalá ia ko ia ne ‘eke mai ‘e he polisí pe ‘oku ‘i ai ha me‘a ‘e tokoni ke ‘ilo‘i ai e pasikalá. Na‘á ku manatu‘i na‘e fakapipiki ‘e Mōkena ha faka‘ilonga ‘i he kau ne pehē, “Oku ou ‘Ofa ‘Iate Koe.”

Na‘e toe lotu ‘a Niki. ‘Okú ne pehē, “Ne u kole ke u lava ‘o ako mei he tūkunga ko ‘ení.” Na‘á ne heka leva ki he lēlué ‘o fononga atu ki he ofi taha ‘e lavá pea toki telefoni ki hono uaiifí ke ha‘u ‘o ‘ave iá.

Na‘e pehē ‘e Niki, “‘I he tau‘anga lēlue hokó, ne u fakatokanga‘i atu ‘oku heka hake ha fu‘u tama lahi ‘okú ne tui fakaholomui ha tatá, pea ‘okú ne hiki hake ‘eku pasikalá! Na‘á ku sio atu ki he “Oku Ou ‘Ofa ‘Iate Koe’ ‘i he kau e pasikalá, pea ne u ‘ilo ko ‘eku pasikalá ia. Na‘á ne tātāa‘i atu e uma ‘o e tangatá.

Na‘á ku fehu‘i ange, “Oku ou fie ‘eke atu pe na‘á ke ma‘u e pasikala ko ‘ená mei fē.’ Na‘á ne tali

mai, “I ha fea he halá.” Ne fakamatala’i ange e Niki ne kaiha’asi ‘ene pasikalá. Ne tali ange ‘e he talavou’i ‘oku ‘ikai ko ha tokotaha kaiha’ia ia pea ‘e lava ke ne toe ma’u ‘ene pasikalá.

Na’e pehē ‘e Niki, “Na’á ku fakamālō ange ki ai mo talaange te u feinga ke tā ki he kau polisí ke lava ‘o fakatotolō’i e ‘feá.’ Na’á ne talamai ko hono hingoá ko Halai peá ne ‘omi hono fika telefoní. Ne u talaange ke ma vahevahe ‘a e mahu’inga na’á ne totongi he na’e kākaa’i kimaua fakatou’osi, ne u hifo fiefia mei he lēlué he kuo toe ma’u ‘eku pasikalá.”

Ka ko e kamata’angá pē ia.

“I he’eku fie’ilo, na’á ku tā ai kia Halai he pongipongi hono hokó. Na’á ne pehē ‘oku lolotonga muimui’i ia e he kau polisí. Na’á ne ‘eke mai pe ‘oku ou loto ke u ‘alu ange mo hoku malí ke mau fai ha me’a he ‘aho ko iá. Ne u ‘ilo’i na’á ne feinga ke hoko ko ha kaungāme’a.

“Koe’uhí ko e ‘aho Sāpate, na’á ku talaange te ma ō ki he lotú ka te ma fiefia ke fakataha mo ia ha taimi kehe. ‘I he’eku tāpuni’i e telefoní, ne u fakakaukau ko ha faingamālie ngāue fakafaifekau pau mo mahino ‘eni. Ne u toe tā ki ai ‘o ‘eke ange pe ‘e fie ha’u ki he lotú mo kimaua. Na’á ne loto ki ai! Na’á ne ‘alu ki he ngaahi fakatahá kotoa peá ne talamai ‘i he’ene tukú na’á ne ongo’i ko e lea fakahangatonu ange ‘a e kau leá pea mo e kau faiakó kiate ia.

‘Oku pehē ‘e Niki, “Ne ‘i ai ha kāinga ‘o Halai ne nofo ‘i ha fonua muli peá ne hiki ki ai hili ha taimi nounou ‘o ‘emau fe’iloakí. Na’á ne hoko ko homa kaungāme’a, pea faka’apa’apa’i e Siasí, pea na’e

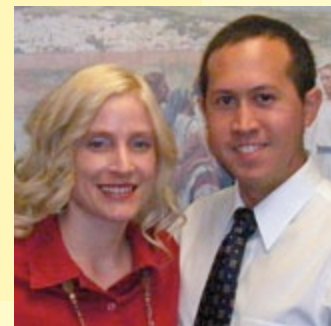
fakapapau’i ange ‘oku ‘afio’i ia ‘e he’ene Tamai Hēvaní.”

Talanoa mo e Tokotaha Ngāue Fakatekinikalé

‘Oku pehē ‘e Hena Lahausia ‘o ‘Ale-soná, “Hili ha’aku fanongo ‘i ha ‘aho ‘e taha ki ha pōpoaki ‘o e konifelenisi lahi, ne u ongo’i ne fie ma’ú ke u talanoa mo e tokotaha ngāue fakatekinikale ‘i he fale talavaí he falekoloá. Ne pehē mai ‘a e le’o ‘iate aú, ‘Ko ha tokotaha lele ia. ‘Oku fie ma’u ke fakafae’i ia ki ha ‘ekitivití ‘a e Siasí.”

He taimi ne toe faka’uli atu ai ‘a Hena ‘i he fale talavaí, na’á ne fakasio ia, ka na’e ‘ikai ke ne ‘i ai. Na’e hoko-hoko atu e ue’i ‘a e Laumālié.

“Hili ha ngaahi uike si’i, ne u toe faka’uli atu ai pea na’á ne ‘i ai. ‘I he’eku

Ne u ‘eke ange, “‘Okú ke ‘alu ki he lotú?” Na’e pehē ‘e Keleki ‘io. Ne u ‘oange ki ai ‘eku kātí. Na’á ku pehē ange, “Tā mai kiate au.

—Hannah Rawhouser

'Eke Ange Ki he Tokotaha Ngāue 'i he 'Eleveitá

Ne ngāue 'a Lōpeti G. 'Ēlisi koe Sī'i, ta'u 26 ko ha 'ōfisa polisi 'i ha 'ōfisi Falealea 'i Uasingatoni, D.C., USA.

'Okú ne manatu 'o pehē, "Ne u fakamoleki ha taimi lahi ke fakalaululoto ki he me'a ne u ako 'o kau kia Sīsuú. Na'e 'ikai ke 'alu 'eku ongomātu'á ki ha lotu, ka na'á na tuku ke u 'alu, pea ne u fiefia 'i he 'alu ki he ngaahi siasi lahi 'e hongofulu tupu." 'I he'ene hoko ko ha tokotaha kei talavou mali fo'ou, na'á ne ongo'i 'oku totonu ke papitaiso—ka 'i he siasi fē?

"Ne hoha'a hoku laumalié. Na'á ku fie ma'u ha siasi na'e tu'u ma'u 'i he ngaahi akonaki 'a Kalaisí. Ne pehē 'e he kakaí ko e siasi kotoa pē ko e siasi 'o e 'Eikí, ka na'e ikai te nau momou ke pehē 'oku hala e siasi 'e tahá. Na'á ku lotu, "Oku ou fie papitaiso, ka 'oku 'ikai ke u 'ilo 'a e siasi ke kau ki aí."

'I he'eku manatu ne folofola 'a Sīsū 'o pehē, "Kole, pea 'e foaki ia kiate kimoutolu" (Mātiu 7:7), ne kei tautapa pē 'a Lōpeti. 'I ha 'aho 'e taha, lolotonga 'ene 'i he ngāué, ne toe ongo'i hoha'a 'a Lōpeti pea kamata ke tangi.

"Na'á ku ongo'i manavahē pea na'e 'ikai ke u 'ilo pe na'e tonu pe hala 'a 'eku ngaahi fakakaukau. Pea na'á ku ma'u ha ongo nonga. Na'á ku lue atu ki ha tokotaha ngāue he 'eleveitá 'o 'ikai ke u 'ilo'i pe ko e hā ne u fai ia, pea fehu'i ange, 'ko e hā e siasi 'okú ke kau ki aí?"

Ko e tokotaha ngāue he 'eleveitá ko Nōmani Mekisifila, ko ha tokotaha 'osi ngāue fakafaifekau ne ako 'i he 'Univēsití Siasitauní.

"Na'á ne sio hake mei ha ngaahi tohi. Na'e lava ke u tala na'á ne 'ohovale. Na'á ne pehē mai, 'Ko e Mā-monga au. He ko e hā hono 'uhingá?

Ne fehu'i mai 'e Nōmani, "Ko e hā 'okú ke tui ki aí?" Ne u tali loto vēkeveke ange, "Sīsū Kalaisi."

—Robert G. Ellis Jr.

'amanaki 'oku nounou e taimi 'oku ou ma'ú, ne u lea hangatonu ki he me'a ne u tokanga ki aí. Na'á ku fehu'i ange, "Oku ke 'alu ki he lotú?" Na'á ne ki'i longo 'i he'ene 'ohovalé peá ne pehē mai leva 'io. Ne u 'oange 'eku kaati pisinisi. Ne u pehē ange 'i he'eku fakauli 'o mavahé, "Tā mai ha taimi." Ne u fakakaukau, 'Sai, kuó u fai 'eku tafa'akí. He 'ikai te u toe ongo'i hoha'a."

Na'á ne 'ohovale 'i he'ene tā ange he 'aho hono hokó pea fakafe'iloaki ange ko Keleki 'Esilini ia. "Na'á ne talamai kimui ange, na'á ne pehē ko 'eku kole ange ke ma teiti he 'okú ma fakatou kei talavou mo tāutaha. Ka ne iku 'o ma talanoa ki he lotú 'i ha houa 'e tolu, pea na'á ne kamata ako ki he Siasi." 'I he 'ahó ni, 'oku ngāue fakafaifekau taimi kakato 'a 'Eletā 'Esilini 'i Monitana, USA.

“Na’á ku pehē ange, “Oku ou fie papitaiso, ka ‘oku ‘ikai ke u ‘ilo pe ko e fē ‘a e siasī ke kau ki aí.”

‘Na’á ne fehu ‘i ange, ‘Ko e hā ‘okú ke tui ki aí?”

“Sisū Kalaisī, ko e tali ia na’á ku fai ‘i he loto vēkeveke.

“Na’á ne fehu ‘i ange, “E lava ke u fakamatala kiate koe kau ki hoku Siasī, ‘a ia ko e Siasī ‘o Sisū Kalaisī ‘o e Kau Mā’oni’oni ‘i he Ngaahi ‘Aho Kimui Ní?” I he’ene talamai kuo toe fakafoki mai ki he māmanī ‘a e Siasī ‘o Kalaisī, na’á ku ‘ilo kuo tali ‘a ‘eku ngaahi lotú. Ko e fa’ahinga ongo faka-‘ofo’ofa na’á ku ongo í.”

Ko e ta’u 1977 ia. ‘I he ‘aho ní, kuo hoko ‘a Misa mo Sisitā ‘Ēlisi ko ha mēmipa ‘o e Siasī ‘i Veisinia, USA.

Falala ki he ‘Eikí

Na’e pehē ‘e ‘Eletā Tāleni H. ‘Oakesi ‘o e Kōlomu ‘o e Kau ‘Apo-setolo ‘e Toko Hongofulu Mā Uá, “ko e taimi ‘oku tau tu’u ai ko e ‘kau fakamo’oni ‘o e ‘Otua’i he taimi kotoa pē pea ‘i he me’a kotoa pē’ (Mōsaia 18:9), ‘e fakafaingamālie’i ‘e he ‘Eikí ha ngaahi founga ke tau ‘ilo mo ma’u ‘a e ngaahi fetu’utaki lelei mo kinautolu ‘oku nau fekumí. ‘E hoko ‘eni ‘i he taimi ‘oku tau fekumi ki he fakahino-hinó mo e taimi ‘oku tau ngāue ai ‘i he ‘ofa mo’oni mo e faka-Kalaisī ki he ni’ihi kehé.”²

‘E tui kotoa ‘a Niki, ‘Ana, Keleki, Lōpeti, mo Nōmani ‘oku mo’oni e me’a na’á ne lea ‘akí. ■

MA’U’ANGA FAKAMATALÁ

1. Thomas S. Monson, “Talitali Lelei Kimoutolu ki he Konifelenisí,” *Liahona*, Nōvema 2013, 4.
2. Dallin H. Oaks, “Sharing the Gospel,” *Liahona*, Jan. 2002, 9.
3. Russell M. Nelson, “Eke ki he Kau Faifekau! Te nau Lava ‘o Tokoni’i Koe!” *Liahona*, Nōvema 2012, 18–21.

NGAAHI FOKOTU’U ‘E HONGOFULU KI HONO VAHEVAHÉ

‘Oku lahi e ngaahi founga ki hono fakaafe’i e kakaí ke nau ako ki he ongoongolelei. Ko ha fokotu’u ‘eni ‘e 10 ke ke kamata ‘aki.

1. Kamata ha fepōtalanoa-

‘aki. ‘I he faka’au ke mou mahení, ‘oku fakanatula pē ke talaange ke ‘ilo ‘e he kakaí okú ke kau ki he Siasī. ‘E lava ‘e he ngaahi fakamatala mahino-ngofua hangē ko e, “‘Oku ou kau ki he Siasī, ka ‘oku ‘ilo’i kimautilu ‘e ha kakaí tokolahi ko e kau Māmonga” ‘o fakaava ‘a e matapaá.

2. Talanoa lolotonga ho’o

fonongá. Fepōtalanoa’aki mo ho kaungā fononga ‘i he pasí pe vakapuná pe ngaahi fāmili ‘oku mou fe’iloaki ‘i he ngaahi feitu’u ‘oku fai ki ai e mālōlō. Na’e pehē ‘e ha tangata ‘e taha ke ne faka’eke’eke e kau faka’uli tekisií fekau’aki mo honau fāmili pea alea’i leva ‘a e efiafi fakafā-mili ‘i ‘apí.

3. Fakafe’iloaki ho ngaahi kaungāme’á ki he

Mormon.org. Ko e uepisaití ni ko ha feitu’u lelei ia kiate kinautolu ‘oku ‘ikai ke nau maheni mo e Siasī ke nau ‘ilo’i lelei ange ia.

4. Fakaafe’i ho kaungāme’á ke talanoa mo e kau faifekau taimi kakató ‘i he ‘initanetí pe ke nau ‘i ai

tonu. ‘I he Mormon.org, ‘e lava ke fepōtalanoa’aki e kakaí mo e kau faifekau. Pea ko e mo’oni te ke lava pē ‘o fakafe’iloaki e kakaí ki he ‘eletā pe kau sisitā ‘i homou feitu’u.

5. Faka’aonga’i ‘a e mītia fakasōsialé.

‘Oku ‘omi ‘e he Siasī ha ngaahi faingamālie ke ma’u pe vahevahe ‘a e kanotohí ‘i he ‘initanetí, kau ai e memes, ha ngaahi lea, mo e ngaahi vitioó. ‘E lava foki ‘e he Hashtags (ko ha fo’i lea pe kupu’i lea ‘oku tag ‘aki e #) pea

toe lava e kakaí ke muimui ‘i he ngaahi fepōtalanoa’aki ‘i he uepí ‘o kau ki he Siasī.

6. Vahevahe ‘a e ngaahi

vitioó. Feangainga mo e ngaahi vitioó ‘i he Mormon.org mo biblevideos.lds.org. Matata ai mo ho kaungāme’á pe vahevahe ‘a e ngaahi fehokotaki’angá. Fakahā ange foki ‘a e ngaahi Pōpoaki Fakamāmonga, ‘a ia ‘oku nau ‘omi ha ngaahi tali fakalaumālie ki he ngaahi fehu’i ‘a e mo’uí.

7. Vahevahe ‘a e fanga kīi kaati mo e ngaahi pousitaá.

‘Oku fakafaingamālie’i ‘e he ngaahi kātí mo e ngaahi pousitaá ke ke vahevahe ‘a e ngaahi fakakaukau fakalaumālie (vakai ki he ngaahi kātí ‘i he peesi 71 ‘o e *Liahona*, ‘o ‘Okatopa 2013, hangē ko ‘eni).

8. Eke ki he Kau Faifekau.

Fakaafe’i ho ngaahi kaungāme’á ke nau lau ‘a e “‘Eke Ki he Kau Faifekau! Te Nau Lava ‘o Tokoni’i Koe! Fai ‘e ‘Eletā Russell M. Nelson ‘o e Kōlomu ‘o e Kau ‘Apo-setolo ‘e Toko Hongofulu Mā Uá.”³

9. ‘Alu ki ha ‘oupeni hausi

‘a e tempalé. ‘Ai ke ‘ilo ‘e he kakaí fekau’aki mo e faingamālie fakaofa ke ‘alu ki he ‘oupeni hausi kimu’a pea fakatapui ha tempale. Talaange ke ke lava ‘o ō mo kinautolu.

10. Tokoni’i ‘a kinautolu ‘oku foki mai.

‘Oku ma’u ‘e he kau faiake faka’apí mo e faiake ‘a’ahí ha ngaahi faingamālie ma’ongo’onga ke hoko ko ha faifekau ki he kau mēmipa māmālohí, ‘a ia te nau ‘ilo foki mo e ni’ihi kehe te nau tali e ongoongolelei.

Fai 'e 'Eletā
Richard G. Scott
'O e Kōlomu 'o e
Kau 'Aposetolo 'e
Toko Hongofulu
Mā Uā

KO HONO

FAKAMO'UI

'O E NGAAHI NUNU 'A
FAKAMAMAHI 'O E
NGAOHIKOVIÁ

*'E lava ke fakalavea'i ko e 'e he ngaohikoviá,
ka 'oku 'ikai fie ma'u ia ke tu'uloa e ngaahi
lavea ko ia.*

Oku ou lea mei hoku lotó ki he tokotaha kotoa pē 'o kimoutolu kuo fakalavea 'e he angahala palakū 'o e ngaohikoviá.

Kapau he 'ikai ke fakamo'ui 'e he 'Eikí, e ngaohikovia faka'atamai, fakatu'asino pe fakasekisuale, 'e lava ke hoko ai ha ngaahi nunu'a mamafa mo tu'uloa. 'I ho'o hoko ko ha taha kuo ngaohikoviá, kuo ke a'usia ai ha ni'ihí 'o kinautolu. 'Oku kau ai 'a e manavaheé, loto ta'ota'omiá, ongo'i halaiá, fehi'a 'iate kitá, faka'auha 'o e ongo'i mahu'inga'ia 'iate kitá, mo e ongo'i li'ekiná mei ha ngaahi fetu'utaki angamaheni 'o e tangatá. 'I he taimi 'oku toe kovi ange ai 'i hono hokohoko atu 'a e ngaohikovia, 'oku tupu ai 'a e ongo mālohi 'o e angatu'ú, 'itá, mo e tāufehi'á. 'Oku fa'a fakatefito e tokanga 'iate kitá, ni'ihí kehé, mo'uí, pea na'a mo e Tamai Hēvaní. 'E lava fakatupu 'e he ngaahi feinga fakafepakii 'oku 'ikai ola leléi ha ma'u e faito'o konatapú, anga ta'e-ma'á, si'aki 'o e 'apí pea fakamamahí ko e a'u ki he ta'onakitá. Kapau he 'ikai ke fakatonutonu, 'e iku e ngaahi ongo ko 'ení ke mole e 'amanakí, nofomali feke'ike'í, pea a'u 'o hoko e tokotaha 'oku ngaohikoviá ko e tokotaha 'okú ne fakahoko e ngaohikoviá. Ko e taha 'o e ngaahi ola fakamamahí ko e loloto ko ia e 'ikai falala ki he ni'ihí kehé, 'a ia 'oku hoko ko ha 'ā vahevahe ki he fakaakeaké.

Ke tokoni'i koe, kuo pau ke mahino ha ngaahi me'a fekau'aki mo e ngaahi fono ta'engatá. 'Oku tupu ho ngaohikoviá

mei hono 'ohofi ho'o tau'atāina 'e ha taha ta'e-mā'oni'oni. Koe'uhí 'oku ma'u 'e he fānau kotoa pē 'a e Tamai 'i he Langí 'a e tau'atāina ke filí, 'e lava ke 'i ai ha ni'ihí 'oku nau fili loto fiemālie ke maumau'i 'a e ngaahi fekaú pea fakamamahi'i koe. 'Oku hanga 'e he fa'ahinga tō'onga ko iá 'o fakangatangata fakataimi ho'o tau'atāina. 'I he fakamaau totonú, pea ke totongi huhu'i, kuo 'omi 'e he 'Eikí ha founga ke ke ikuna'i 'a e ngaahi ola faka'auha 'o e ngāue 'a e ha ni'ihí kehé 'o fakafepaki'i ho lotó. 'Oku ma'u 'a e fiemālie ko iá 'aki hono faka'aonga'i e ngaahi mo'oni ta'engata mo e tokoni 'a e lakanga fakataula'eikí.

'Ilo'i he 'ikai lava 'e he ngaahi fili kovi 'a e ni'ihí kehé 'o faka'auha faka'aufuli ho'o tau'atāina ke filí tuku kehe 'o kapau te ke fakangofua ia. Mahalo 'e fakatupu 'e he 'enua ngaahi ngāue 'a e mamahí, loto mamahí, 'o a'u ki he fakalavea fakaesinó, ka he 'ikai lava ke nau lava 'o faka'auha ho ngaahi faingamālie ta'engata 'i he ki'i taimi nounou kae mahu'inga 'o e mo'ui he māmaní. Kuo pau ke mahino kiate koe 'okú ke tau'atāina ke fili ke ikuna'i 'a e ngaahi ola fakatu'utāmaki 'o e ngaohikoviá. 'E lava ke mapule'i 'e ho'o tō'onga fakakaukaú 'a e liliu ki he leleí 'i ho'o mo'uí. 'Okú ne faka'atā koe ke ke ma'u e tokoni 'oku finangalo e 'Eikí ke ke ma'ú. He 'ikai lava 'e ha taha ke to'o ho'o ngaahi faingamālie taupotu tahá 'i ho'o ma'u e mahino mo mo'ui 'aki 'a e ngaahi fono ta'engata. Kuo hanga 'e he ngaahi fono 'a ho'o Tamai Hēvaní mo e Fakalelei 'a e 'Eikí 'o 'ai ke 'oua na'a kaiha'asi 'a e ngaahi faingamālie 'oku ma'u 'e he fānau 'a e 'Otuá.

Mahalo te ke ongo'i 'oku fakamanamana'i koe 'e ha taha 'oku 'i ha tu'unga mālohi pe pule'i koe. Mahalo te ke ongo'i ha 'isia pea vakai 'oku 'ikai ke ke lava 'o hao mei ai. Kātaki 'o tui 'oku 'ikai finangalo ho'o Tamai Hēvaní ke fakapōpula 'i koe 'aki ha

ngaahi ivi tākiekina ta'e-mā'oni'oni, fakamanamana na'a tautea'i, pe manavahē ki he ngaahi me'a 'e hoko ki he mēmipa 'o e fāmili 'okú ne ngaohikovia kimoutolu. Falala 'e tataki koe 'e he 'Eikí ki ha founga. Kole 'i he tui, 'o 'ikai ha toe veiveiua. (Vakai, Sēmisi 1:6; Inosi 1:15; Molonai 7:26; T&F 8:10; 18:18.)

'Oku ou fakamo'oni 'i he loto mālu'ia ko e taimi 'oku fakamamahi'i ai koe 'e ha taha 'aki ha'ane fakamālohi, angakovi, pe fakamala'ia fakamamahi ka 'oku 'ikai te ke loto ki ai, 'oku 'ikai ha'o kaunga ki ai pea kuo pau ke 'oua na'a ke ongo'i halaia ai. Mahalo pē 'e 'ilonga ha ngaahi nunu'a 'i hono ngaohikovia koé, ka 'oku 'ikai fie ma'u ke tu'uloa e ngaahi nunu'a ko iá. 'I he palani ta'engata, 'i he taimi 'a e 'Eikí, 'e lava ke mo'ui 'a e ngaahi kafo ko iá 'i ho'o fakahoko ho fatongiá. . . . Ko me'a 'eni te ke lava 'o fai he taimi ní.

Fekumi ki ha Tokoni

Kapau 'oku lolotonga ngaohikovia pe na'e ngaohikovia koe he kuo'hilí, fekumi he taimi ni ki ha tokoni. Mahalo te ke ta'efalala ki he ni'ihí kehé pea ongo'i 'oku 'i ai ha tokoni falala'anga. Kamata 'aki ho'o Tamai Ta'engata mo Hono 'Alo 'ofa'angá, ko ho Fakamo'uí. Feinga ke mahino kiate koe 'a 'Ena ngaahi fekaú pea muimui ki ai. Te nau tataki koe ki ha ni'ihí kehe te nau fakamālohia mo poupu'i koe. 'Oku 'atā ma'u pē kiate koe ha taki lakanga fakataula'eiki, ko e angamaheni ko ha pīsopé, pe 'i he taimi 'e ni'ihí ko ha mēmipa 'o e kau palesitenisi fakasiteikí. 'E lava ke nau langa ha halafakakavakava ki ha mahino mo ha fakamo'ui lahi ange. Na'e ako'i 'e Siosefa Sāmīta: "He 'ikai lava 'e ha tangata 'o fai ha me'a ma'ana pē kae 'oua kuo tataki ia 'e he 'Otuá 'i he founga totonú; pea 'oku 'uhinga 'a e lakanga fakataula'eikí ki he taumu'a ko iá" (Ngaahi Akonaki 'a e Kau Palesiteni 'o e Siasí: Siosefa Sāmīta [2007], 126).

Talanoa ki ho'o pīsopé pe palesiteni fakakoló 'i he loto-falalá. 'Oku faka'atā ia 'e hono uiui'i ke hoko ko ha me'angāue 'a e 'Eikí ma'au. Te ne lava 'o 'oatu ha fakava'e fakatokāteline ke ne tataki koe 'i he hala 'o e fakaakeaké. 'E hanga 'e he loto mahinó mo hono mo'ui 'aki 'a e fono ta'engata, 'o 'oatu 'a e fakamo'ui 'okú ke fie ma'ú. 'Okú ne ma'u 'a e totonu ke ue'i fakalaumālie ia 'e he 'Eikí koe'uhí ko koe. 'E lava ke ne faka'aonga'i 'a e lakanga fakataula'eikí ke tāpuaki'i koe.

'E lava ke tokoni atu ho'o pīsopé ke ke 'ilo'i ha kaungāme'a falala'anga ke nau poupu'i koé. Te ne tokoni'i ke toe ma'u 'a e loto falalá mo ho'o faka'apa'apa'i koé ke kamata 'a e founga 'o e fakafo'ou. 'I he taimi 'oku fu'u tōtu'a ai 'a e ngaohikoviá, te ne lava ke tokoni atu ke ke 'ilo'i 'a e malu'i totonu mo e faito'o fakapalofesinale 'e fenāpasi mo e ngaahi akonaki 'a e Fakamo'uí.

Ngaahi Tefito'i Mo'oni 'o e Faifakamo'ui

Ko e ni'ihí 'eni 'o e ngaahi tefito'i mo'oni 'o e faifakamo'ui 'e toe mahino kakato ange kiate koé:

'Ilo'i ko e fānau 'ofeina koe 'a ho'o Tamai Hēvaní. 'Okú Ne 'ofa haohao 'iate koe pea 'e lava 'o tokoni'i koe 'i ha founga he 'ikai lava ha mātu'a fakamāmani, malí pe ko ha kaungāme'a mo'ui mateaki 'o fai. Na'e foaki 'e Hono 'Aló 'a 'Ene mo'ui koe'uhí ke ke hoko 'o kakato ho'o tui kiate Ia pea talangofua ki He'ene ngaahi akonakí. Ko e faifakamo'ui taupotu tahá Ia.

Ma'u 'a e falala ki he 'ofa mo e manava'ofa 'a ho tokoua lahí, ko Sīsū Kalaisí, 'i he fakalaululoto ki he folofolá. Hangē ko ia na'a Ne folofola 'aki ki he kau Nifai, 'okú Ne folofola atu foki kiate koe, "Oku ou 'ofa mamahi kiate kimoutolu; 'oku fonu hoku lotó 'i he 'alo'ofa. . . . He 'oku ou 'ilo'i 'oku fe'unga ho'omou tuí ke u fakamo'ui 'a kimoutolu" (3 Nifai 17:7–8).

‘Oku kamata lelei taha ‘a e fakamo‘uí ‘aki ho‘o lotu fakamātoato ‘o kole ki ho‘o Tamai ‘i Hēvaní ke tokoni. ‘Oku faka‘atā ‘e hono ngāue ‘aki ko ia ho‘o tau‘atāina ke filí ke fai mai ha tokoni fakalangi. ‘I he taimi ‘okú ke fakangofua iá, ‘e fakavaivai‘i ‘e he ‘ofa ‘a e Fakamo‘uí ho lotó mo vete e siakale ‘o e ngaohikoviá ‘a ia te ne lava ‘o liliu ha taha ‘oku ngaohikovia ke hoko ko e taha ‘okú ne fai e ngaohikoviá. ‘E lava ke hoko e faingata‘á, na‘a mo e taimi ‘oku fakatupu ia ‘e he ní‘ihi ‘oku ‘ikai ke nau lava ‘o mapule‘i honau u‘á, ko ha me‘a ke fai ai ha tupulaki ‘i he vakai ki ai ‘aki e ngaahi tefito‘i mo‘oni ta‘engatá (vakai, T&F 122:7).

‘I ho‘o hoko ko ha taha ‘oku ngaohikoviá, ‘oua te ke maumau‘i e taimí he feinga sāuní pe ko e tautea ki he tokotaha ‘okú ne fakamālohi‘i koé. Tokanga taha ki ho fatongia ke fai ‘a ia ‘oku ‘i ho mālohí ke fakatonutonu. Tuku hono tokanga‘i ‘o e taha faihalá ki he kau ma‘u mafai fakapule‘anga mo fakaSiasí. Ko e hā pē me‘a te nau faí, ‘e iku pē ‘o fehanga hangai e halaiá mo e Fakamaau Haohaoá. Ko hono aofangatukú, ‘e tautea‘i ‘a e taha ngaohikovia ‘oku ‘ikai fakatomalá ‘e ha ‘Otua angatonu. ‘E ‘ekea mei he kau fai hia ‘oku nau ngaohikovia e ta‘e-halaiá mo fakatonuhia‘i ‘enau mo‘ui angakoví ‘aki ‘enau fakatauvele‘i e ní‘ihi kehé ke nau fai e me‘a ‘oku nau faí. Na‘e fakatokanga ‘a e ‘Eikí ki he ní‘ihi peheé: “Ka ko ia te ne fakahala‘i ha tokotaha ‘iate kinautolú ni ‘oku sí‘i ‘oku tui kiate aú, ‘e lelei hake kiate ia ‘o ka ne taupunga‘i ‘aki ia ‘a e maka momosi ‘i hono kiá, pea lōmaki‘i ia ‘i he loto moaná” (Mātiu 18:5–6).

Ma‘u e mahino ‘oku fie ma‘u ha taimi lahi ki he fakamo‘uí. ‘Oku meimei ke hoko fakakongokonga mai ‘a e fakaakeakéfr. ‘Oku fakavave‘i ia ‘i he taimi ‘oku fakahaa‘i ‘a e loto hounga‘iá ki he ‘Eikí ki he tu‘unga kotoa pē ‘o e fakalalakaká.

Fakamolemolé

Lolotonga e fakaakeake fuoloa mei ha tafa lahi, ‘oku fa‘a fakakaukau ‘i he fa‘a kātaki ha taha mahaki ‘e fakamo‘ui ia, ‘o falala ki he tokanga ‘a e ní‘ihi kehé. Ne ‘ikai fa‘a mahino kiate ia ‘a hono mahu‘inga ‘o e faito‘o ko ia kuo kotofá, ka ‘oku fakavave‘i ‘e he‘ene talangofuá ‘a e vave ‘ene fakaakeaké. ‘Oku pehē pē mo e fefa‘uhi ke fakamo‘ui ‘a e nunu‘a ‘o e ngaohikoviá. Hangē ko ‘ení, ‘e lava ke faingata‘a ke mahino ‘a e fakamolemolé, pea faingata‘a ange ke fai.

Kamata ‘aki hano ta‘ofi ‘o e loto fakamāu. ‘Oku ‘ikai ke ke ‘ilo pe ko e hā e faingata‘a ne hoko ki he ní‘ihi ‘oku nau ngaohikoviá ‘i he‘enau kei ta‘ehalaiá. Kuo pau ke kei ‘oange ha faingamālie ke nau fakatomala ai. Tuku ki he ní‘ihi kehé ke nau tokanga‘i e ní‘ihi ‘oku nau fai e ngaohikoviá. ‘I ho‘o

a'usia ha ki'i fiemālie 'i ho'o mamahí, 'e faingofua ange leva 'a e fakamolemole'i kakató.

He 'ikai lava ke ke tāmāte'i 'a e me'a kuo hokó, ka te ke lava 'o fakamolemole'i (vakai, T&F 64:10). 'Oku fakamo'ui 'e he fakamolemole' a e ngaahi kafo fakalilifu, fakamamahi, he 'oku lava ai 'a e 'ofa 'a e 'Otuá ke fakama'a 'a e kona 'o e tāufehi'á mei ho lotó mo e 'atamái. 'Okú ne fakama'a ho konisēnisí mei he holi ke sāuní. 'Okú ne faka'atā ha feitu'u ki hono fakahaohaoa'i, fakamo'ui mo fakafou 'ou 'a e 'ofa 'a e 'Eikí.

Ne fale'i 'a e 'Eikí 'o pehē, "Ofa ki homou ngaahi filí, tāpuaki'i 'a ki-nautolu 'oku kape'i 'a kimoutolú, fai lelei kiate kinautolu 'oku fehi'a kiate kimoutolú, pea hūfia 'a kinautolu 'oku ngaohikovia 'a kimoutolu mo fakatanga'i 'a kimoutolú (3 Nifai 12:44; tātaki atu hono fakamamafa'i).

'Oku fakatu'utāmaki 'a e loto 'itá mo e tāufehi'á. 'Oku nau 'omi ha ngaahi me'a 'oku fakatupu 'auha. 'Oku nau fakatoloi 'a e fiemālie mo e fakamo'ui 'okú ke faka'amu ki aí. 'E lava ke liliu 'e he kumi 'uhingá mo e faka'ofa'ia pē 'iate kitá, ha taha kuo ngaohikovia ke hoko ko e tokotaha 'okú ne fai e ngaohikovia. Tuku ke fakamaau 'a e 'Otuá—he 'ikai te ke lava 'o fai lelei ia 'o hangē ko ia te Ne lavá.

'Oku 'ikai tokoni e fale'i ke fakangalo'i 'a e ngaohikovia. 'Oku fie ma'u ke mahino kiate kimoutolu 'a e ngaahi tefito'i mo'oni te ne 'omi e fakamo'ui. 'E lava ke kamata e fakamo'ui 'aki ha fakakaukau lelei 'a ha pīsope pe palesiteni fakasiteikí pe ko ha fai fale'i fakapalofesinale fakapotopoto. Kapau ne motu ho va'é, he 'ikai ke ke fakakaukau ke ke fakalelei'i pē 'e koe. 'E toe 'aonga foki 'a e tokoni fakapalofesinalé ki he ngaohikovia. 'Oku lahi e ngaahi founga ke kamata 'aki e fakamo'ui, kae manatu'i 'oku hoko mai e faito'o kakato 'o fakafou 'i he

Fakamo'ui, 'a e 'Eiki ko Sīsū Kalaisí, ko hotau 'Eikí mo e Huhu'í. Tui kapau te ke ngāue 'e lava 'e He'ene Fakalelei haohaoá mo ta'engatá 'o fakamo'ui ho'o mamahí.

Neongo 'oku ngali ta'e malava kiate koe he taimí ni, ka 'e lava ke ke ma'u mei he Fakamo'ui 'i ha taimi 'a e loto ke ke fakamolemole'i mo'oni 'a e taha na'á ne fai e ngaohikovia. 'I he taimi te ke lava ai 'o fakamolemole'i 'a e me'a ne hokó, te ke ongo'i fiemālie mei he mamahí mo e loto-mamahi 'oku faka'amu 'a Sētane ke ke ma'ú 'aki hono faka'ai'ai koe ke ke fehi'a ki he taha 'okú ne fai e ngaohikovia. Ko hono olá, te ke ma'u ha nonga lahi ange. Neongo ko ha konga mahu'inga 'o e fakamo'ui, ka 'o kapau 'oku fakatupu 'e he fakakaukau ke fakamolemole' ke ke toe mamahi lahi ange, tuku ia ki he tafa'akí kae 'oua ke toe lahi ange me'a 'okú ke a'usia 'i he mālohi faifakamo'ui 'o e Fakamo'ui 'i ho'o mo'ui.

Fakatokanga

'Oku ou fakatokanga atu ke 'oua 'e kau ki he ongo founga fakafiemālie ta'etotonu 'e lava ke lahi ange ai e kovi te na fakatupú, 'i he lelei 'e ma'u aí. Ko 'eni ia: Ko hono ta'aki faka'auliliki hake 'o ngaahi me'a ne ke a'usia he kuohilí, kae tautautefito ki taimi 'oku kau ai e fetalanoa'aki faka'auliliki 'i he fealēlea'aki fakakulupú; mo hono tukuaki'i 'a e taha 'okú ne fai e ngaohikovia ki he ngaahi faingata'a kotoa pē 'i ho'o mo'ui.

'Oku totonu ke fai fakatūtaha hono fakalelei'i e ngaahi maumau na'e fai 'e he ngaohikovia, 'o 'ikai fakahāhāholo, mo ha taki lakanga fakataula'eiki falala'anga, pea 'o ka fie ma'u, ha tokotaha mataotao 'okú ne fakaongoongolelei'i māí. Kuo pau ke 'i ai ha alēlea fe'unga ki he lahi 'o e natula 'o e ngaohikovia ke faka'atā koe ke ke ma'u 'a e fale'i

totonu ke ta'ofi e tokotaha 'oku fai e ngaohikovia mei hono fai 'o lahi ange 'a e fakamamahí. 'I he taimi ko iá, 'i he tokoni 'a e 'Eikí, fakangalo'i e kuo hilí.

'Oku ou fakamo'oni 'i he loto fakatōkilalo 'oku mo'oni 'a e me'a kuó u fakahā kiate kimoutolú. 'Oku fakatefito ia 'i he ngaahi tefito'i mo'oni ta'engata kuó u mamata 'i hono faka'aonga'i 'e he 'Eikí ke kakato e mo'ui kiate kinautolu kuo uesia 'e he ngaohikovia.

Kapau 'okú ke ongo'i 'oku 'i ai pē ha ki'i 'amanaki lelei, tui mai kiate au, 'oku 'ikai si'i ia. 'E lava ke hoko ia ko ha fehokotaki'anga ki he 'Eikí he 'ikai lava 'o motuhi, ke malu'i koe. Te Ne fakamo'ui kimoutolu 'i he tuku 'a e manavaheé, pea falala kiate Iá 'aki e feinga ke mo'ui 'aki 'a 'Ene ngaahi akonaki.

Kole he taimí ni ke tokoni'i koe 'e he 'Eikí (vakai, Molomona 9:27; Molonai 7:26, 33). Fili he taimí ni ke talanoa ki ho'o pīsope. 'Oua te ke mamata ki he ngaahi me'a kotoa 'okú ke a'usia 'i he mo'ui 'aki e ngaahi nunu'a 'o ngaohikovia. 'Oku lahi e ngaahi me'a 'i he mo'ui 'oku faka'ofa'ofa. Fakaava ho lotó mo tuku ke hū atu 'a e 'ofa 'a e Fakamo'ui. Pea ka toe 'i ai ha fakakaukau ki he kovi 'o e ngaohikovia 'o e kuo hilí, manatu'i 'a 'Ene 'ofá mo Hono mālohi faifakamo'ui. 'E liliu ho'o loto ta'omia ki he nonga mo e fakapapau. Te ke tāpuni ha vahe palakū mo fakaava 'a e ngaahi tohi 'o e fiefiá. ■

Ke 'ilo lahi ange ki he fakamo'ui 'e lava ke 'omi 'e he Huhu'í, vakai, 'Eletā Richard G. Scott, "To Be Healed," i he konifelenisi lahi 'o April 1994 'i he conference.lds.org.

Mei he lea 'a 'Eletā Sikotí 'i he konifelenisi lahi 'o 'Epeleli 1992 mo 'Epeleli 2008; Ne 'ai ke faitatau e fakamata 'i tohi lahi mo e faka'ilonga leá.

LOTO MA'A mo SINO MA'A

Na'e pehē 'e Palesitēni Poiti K. Peekā, ko e Palesitēni 'o e Kōlomu 'o e kau 'Aposetolo 'e Toko Hongofulu Mā Uá, “E to'u tupu 'oku mou tupu hake 'i he kelekele 'o e filí.”¹ Ko e mo'oni, 'oku 'ohofi e tu'unga mo'ui angama'a 'o e Kāingalotu faivelenga 'o e Ngaahi 'Aho Kimui Ní! 'Okú ke mateuteu ke fakafepaki'i ha fakakaukau 'uli pe ta'e-ma'a 'e tuku 'e Sētane he 'Initanetí, mo e māmaní ki ho'o fakakaukau pe lotó?

Teuteu'i 'a Kimoutolu

Ko e ngaahi pongipongi lahi kimu'a he 5:00 a.m., 'oku tu'u laine ha ngaahi kulupu 'o e to'u tupu mo'ui taau 'i he fakapo'ulí 'i he ngaahi matapā 'o e Temipale Sōlekí, 'o mateuteu ke hū ki he fai'anga papitaisó. 'Oku nau

mavahe mei he fakapo'ulí 'o e māmaní ki he maama 'o e temipalé. Hili hono fakatui e teunga hiná, na'a nau lue fakalongolongo pē ki he fai'anga papitaiso faka'ofo'ofá, 'o fakahoko ai e papitaiso ma'a e kau pekiá. 'I he'e-nau ha'u mei he vai ma'a mo moko-moko 'o e fai'anga papitaisó, 'oku fakamālohia e to'u tupú ni, 'i he 'ilo ko ia na'a nau kau 'i ha ngaahi ngāue ta'engata ma'a e ni'ihī kehé.

'Oku nau toe foki atu ki he fakapo'ulí, 'o fakatovave ki he akó—ka 'oku 'ikai ke nau kau tatau pē, koe'uhí he na'a nau mavahe atu kuo fakamahafu kinautolu 'aki e mālohi mo e nāunaú (vakai, T&F 109:22–23). 'Oku nau mateuteu 'i he'enau to'o 'a e maama mo e haohaoa 'o e temipalé 'i honau lotó, ke teke'i e fakapo'ulí 'o e “kelekele ko 'eni 'o e filí” pea mo'ui

Kuo fekau mai e 'Eikí ke, “Teuteu'i 'a kimoutolu, ... 'io, fakama'a homou lotó ... ke u lava 'o ngaahi 'a kimoutolu ke mou ma'a” (T&F 88:74).

angama'a. 'Oku 'ikai makehe 'a e me'a ni ki he Temipale Sōlekí—'oku hoko ma'u pē ia 'i he mavahe atu 'a e to'u tupu 'i he funga māmaní mei he fakapo'ulí 'o e tafa'aki 'a e filí pea fili ke mo'ui taau ke hū ki he maama 'o e temipalé.

Hangē ko 'ení, ne 'i ai ha tuofefine mo hano tuonga'ane mei Kololoto, USA, kuó na takitaha papi ha toko 50 tupu 'ena ngaahi kuí ta'u kuo 'osí pea kuó na a'usia e tu'unga haohaoa 'o e temipalé. Na'e pehē 'e he tuonga'ané, “Oku ou ma'u ha ongo fakafiefia mo fakalaumālie 'i he taimi 'oku ou 'i he temipalé ai. Kimui ange aí, 'i he taimi 'oku ou fehangahangai mo e ngaahi 'ahi'ahí, 'oku ou manatu ki he ongo ko iá pea 'okú ne tokoni'au.” 'I he feinga ke mo'ui taau ke hū ki he temipalé, ne hiki 'e he tuofefiné

**Fai 'e
Neill F. Marriott**
Tokoni Ua 'i he Kau
Palesiteni Lahi 'o e
Kau Finemuí

ha lisi 'i he'ene tohinoá 'o e me'a *te ne fai* mo 'ikai faí 'i he taimi 'oku fehanganagai ai mo e 'ahi'ahi. Na'á ne tu'u ma'u, pea na'á ne vahevahe e lisi mo 'ene ongomātu'á mo e kungāme'á kae lava ke nau tokoni 'i ia. Kuo fakatupu 'e he ongo kakai kei talavou ni ha teunga tau fakaeangama'a mālohi ki honau lotó, 'atamaí, mo e sinó.

Fakama'a Homou Lotó

Fakataha mo e ngaahi ngāue ma'á, 'oku 'i ai ha' o ngaahi holi ma'a?

Na'e lotu 'a Tēvita, ko e tangata fa'u sāmé, 'i he Saame 139:23–24: 'o pehē "E 'Otua, 'afio 'i au, peá ke 'ilo' i hoku lotó: 'ahi'ahi' i au, mo ke 'ilo' eku ngaahi mahaló: peá ke vakai pe 'oku ai ha hala kovi 'iate au." Ne lea 'a Palesiteni Lolenisou Sinou (1814–1901) 'o kau ki he ongo veesi ko 'ení peá ne fale'i: "Oku ou fie fokotu'u atu ke fakahoko leva [e he tokotaha kotoa pē] 'a e lotu ko 'eni 'a Tēvitá. . . . 'Oku tōnounou ha tokolahi 'i he tu'unga haohaoa ko 'ení he 'oku nau fai fakapulipuli ha ngahi me'a . . . pea nau fa'a mavahe ai mei he 'Otua Māfimaí."²

Ko e kole ki he Tamai Hēvaní ke fakatupu ha lotu ma'a kiate koé, ko ha ngāue ia 'i he tuí. 'Okú Ne ma'u 'a e mālohi kotoa; tafoki ma'u pē kiate Ia pea kolea ma'u pē 'a 'Ene tokoni fakalangí 'i he lotu fakatōkilalo ke tauhi ke ma'a ho'o ngaahi ongó—'o a'u pē ki he haohaoa fakasekisuálé.

"A'eva 'i he Laumālié, pea 'e 'ikai te mou fai ai ki he holi 'o e kakanó

(Kalētia 5:16). Ko e hā 'a e mālohi te ke te ma'u 'i he taimi 'okú ke 'a'eva ai 'i he Laumālié! 'I ho'o ma'u e sākalamēnití 'i he Sāpate kotoa pē, 'okú ke fakamo'oni ai 'okú ke lotu fiemālie ke manatu ma'u ai pē kia Sisū Kalaisi (vakai, T&F 20:77, 79). Manatu 'i 'e lava 'e he Fakamo'uí ke 'oatu kiate koe ha mālohi fakalaumālie ke tafoki mei he 'ulungāanga ta'ema'á.

Ke ke Ma'a 'i he 'ao 'o e 'Otuá

Ko e hā 'oku hoko ai 'a e haohaoa fakasekisuálé ko ha fekau? Koe'uhí he na'e 'omi 'e he Tamai Hēvaní e mālohi 'o e fakatupú 'i lotu 'i he nofomalí ki ha ngaahi taumu'a faka-'Otua pē. Na'e pehē 'e 'Eletā Tēvita A. Petinā 'o e Kōlomu 'o e Kau 'Apose-tolo 'e Toko Hongofulu Mā Uá, "E fakapapau 'i mo'oni hotau iku'anga ta'engatá mei he anga 'etau ongo' i mo faka'aonga 'i e mālohi fakalangi ko iá."³

'Oku 'omi 'e he feohi fafale fakasekisuálé 'a e uouangataha 'i he 'ofa mo e lotu 'o e husepānití mo e uaifí. Neongo ia, kuo fakatokanga mai 'a 'Eletā Lisiate G. Sikoti 'o e Kōlomu 'o e Kau 'Apose-tolo 'e Toko Hongofulu Mā Uá, "Ko e ngaahi feohi fafale ko iá 'oku tapui ia 'e he 'Eikí 'i tu'a he tukupā tu'uloa 'o e nofomalí he 'oku nau fakasi'ia 'Ene ngaahi taumu'á. 'Oku nau fakatupu ha maumu lahi fakaeloto mo fakalaumālie. Neongo 'oku 'ikai fakatokanga 'i 'e he ni'ihí 'oku kau ki ai 'a e me'a 'oku hoko he

taimi ko iá, ka te nau toki fakatokanga 'i ia 'amuiange. 'Oku hanga 'e he anga'uli fakasekisuálé 'o fokotu'u ha 'ā vahevahe ke ta'ofi'aki e tākiekina 'o e Laumālie Mā'oni'oni."⁴

'Oku 'ikai 'omi e feohi fafale fakasekisuálé ke fakafiemālie 'i e holi koví, manakoá, pe fie 'iló. 'E hanga *ma'u pē* 'e hono faka'aonga 'i siokita e me'a-foaki faka-'Otua ko 'ení 'o fakatupu e lotu-mamahí mo ta'ota'ofi e tupulaki fakalaumālié.

'I ho'omou teuteu mo fakama'a homou lotó, 'e lava 'e he 'Eikí ke fakahoko mo tokoni atu ki hono tauhi ia ke ma'á. Kapau 'okú ke ongo' i halaia pe ongo' i mā fakalongolongo pē, fekumi ki he mālohi 'o e Fakalelé. 'Oku fakafou pē 'i he feilaulau fakalelei 'a Sisū Kalaisí 'a e lava ke tau ma'á. Fakatomala pea lotu mo'oni ke ma'u ha fakamolemole. 'Alu ki ho'o pīpōpē pe palesiteni fakakoló kapau 'oku fie ma'u. 'E lava nai ke ke hoko 'o ma'a mo kei ma'a 'i ha māmani 'uli? 'Io, te ke lava! 'Okú ke 'ilo' i 'a e mo'oni mo ma'u e tokoni 'a e Laumālie Mā'oni'oni, mātu'á, kau takí mo e palōfita mo'uí. 'I ho'o vakai kia Sisū Kalaisí, te ke lava pea kei ma'a 'i Hono 'aó. ■

MA'U'ANGA FAKAMATALÁ

1. Boyd K. Packer, "Fale' i ki he To'u Tupú", *Liahona*, Nōvema 2011, 16.
2. *Ngaahi Akonaki 'a e Kau Palesiteni 'o e Siasi: Lolenisou Sinou* (2012), 132.
3. David A. Bednar, "'Oku Mau Tui ki he Angama'á", *Liahona*, Mē 2013, 42.
4. Richard G. Scott, "Making the Right Choices," *Ensign*, Nov. 1994, 38.

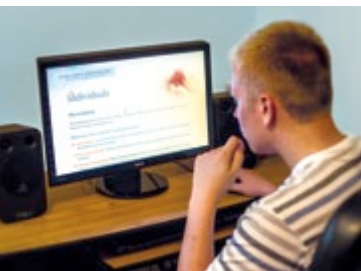

**NGAAHI
FAKAKAUKAU
TEFITO KAU KI
HE HAOHAAO
FAKASEKISUALÉ**

“Faka’ehi’ehi mei he ngaahi tūkunga ‘okú ne fakaafe’i ‘a e ‘ahi’ahi lahi ange. . . . ‘Oua ‘e kau ki ha fa’ahinga founga pē ‘o e pono-kalafi. ‘E lava ke tokoni atu ‘a e Laumalié ke ke ‘ilo’i ‘a e taimi ‘okú ke ‘i ha tu’unga fakatu’utā-maki af. . . .

“Kapau ‘oku fakatauve’i koe ke fai ha fa’ahinga maumaufono fakasekisuale, kole tokoni mei ho’o mātu’á mo e pīsopé. Lotu ki ho’o Tamai Hēvani, ‘a ia te Ne tokoni’i koe ke ke matu’uaki ‘a e ‘ahi’ahi pea ikuna’i ‘a e ngaahi fakakaukau mo e ngaahi ongo ta’efe’unga. Kapau kuó ke fai ha maumau-fono fakasekisuale, talanoa ki ho’o pīsopé he taimi ni.”

Ki Hono Fakamālohia ‘o e To’u Tupú (ki’i tohi, 2011), 25.

NOFO TOKANGA

‘Ikai fakahā e hingoá

‘Oku lahi ha ngaahi me’a ‘oku ou faka’ise’isa ai he ta’u ‘e fā kuo hilí ‘o ‘eku mo’uí. Na’á ku tupu hake ‘i he Siasí, pea tā ‘e he tokolahi ‘o e kau mēmipa ‘o e fāmilí mo e kaungāme’á ha fa’ifa’itaki’anga lelei kiate au. Neongo ‘a e ngaahi tāpuaki ko ‘ení, na’e ‘ikai ke u tokanga fe’unga, na’e tupu ai ha ngaahi palopalema ‘i he’eku mo’uí.

Na’e kamata ia ‘i hoku ta’u 13 nai pea hoko mo hono ma’unimā ‘e he mītiá. Na’e ta’e fakangatangata ‘a ‘eku sio TV pea hangē te u maté ka ‘ikai ha keimi vitiō. Na’e iku hono ma’unimā au ‘e he mītiá ki ha palopalema ‘e taha: ne ‘ikai ke u ma’u ha kaungāme’á lelei he na’e ‘ikai te u fu’u feinga ke fakamaheni ki he fānau tangatá ‘i he’eku kōlomú. ‘I ha feinga ke ma’u ha kaungāme’á, na’á ku kumi ‘i ha ngaahi feitu’u hala peá u kau atu ki ha kulupu talanoa ‘i he ‘Initanetí. Ne hanga ‘e ha ni’ihi ‘i he kulupu ko ‘ení ‘o fokotu’u ai ha ponokalafi. Koe’uhí ko e vaivai na’e tupu mei he’eku ngaahi palopalema kehé, na’e faingofua pē hono ma’u au ‘e he ponokalafi.

Na’á ku feinga ke fakatonuhia ‘i ‘eku tō-’ongá ‘aki e kumi ‘uhinga: ‘oku ‘ikai ke uesia ai ha taha; ‘oku ‘ikai lava ke hala ia. Ne u fehi’a he he ponokalafi ‘i he fuofua taimi ne u mamata aí, ka na’e ma’unimā au. Na’á ku fie ma’u ke hoko ko ha mēmipa lelei ‘o e Siasí, ka na’á ku fai ha ngaahi fehalaaki pea

na’e ‘ikai ke fakatonutonu kinautolu ‘i he founga totonú ‘i ha taimi lōloa.

Na’e a’u ‘o ta’u ‘e taha mo e kongá peá u toki sio ki he’eku pīsopé. Na’á ne tokoni ke u ikuna’i ‘a e holi ke sio he ponokalafi. Hili ha ngaahi taimi, ne kamata ke u fakakaungā-me’a mo e kakai ‘i hoku uōtí, siteikí mo e kalasi semineli. Ko hoku ta’u 17 ‘eni, pea ne u toki ongo’i tau’atāina kimuí ni mai pē. ‘I he ngaahi māhina kuo hilí na’á ku ikuna’i hono ma’unimā au ‘e he mītiá, lotu fakamātoato faka’aho, lau ma’u pē e folofolá.

‘Oua na’a tuku ha taha ‘o e ngaahi palopalemá ni ke aka ‘i ho lotó. ‘Oku ou fakamo’oni ‘oku fakamolemole’i ‘e he ‘Eiki ‘a kinautolu kuo fai angahalá. Ka ‘e si’i ange ho’o mo’ui mamahí kapau ‘oku ‘ikai fie ma’u ke fakatomala ‘o hangē ko aú. ‘Oku ou kole atu ke fakahaofi koe ‘i he mamahi lahi taha ‘e lavá ‘aki ha’o ako ki he ngaahi nunu’a ‘o e angahalá ‘i ha founga te ke manavahē pea faka’ehi’ehi mei ai. ‘Oku ou lea ‘aki ‘eni koe’uhí ‘oku tāmata’i ‘e he angahalá ‘a e laumalié, pea kapau te mou fai angahala, te ke ongo’i ‘a e mamahí. ‘Oku fehi’a e tēvoló ‘iate kinautolu, ‘oku feinga ke tau mamahi, pea ma’u ‘a e mālohi ke tākiekina kinautolu ‘o kapau te tau fakangofua ia. Ka ‘oku ou fakamo’oni te tau lava ‘o ma’u e ‘alo’ofa, ‘ofa fakakalaisí, anga’ofá, mo e malú ‘i he Faka-lelei ‘a Sisū Kalaisí. ■

Fai 'e Palesiteni
Thomas S. Monson

FOUNGA HONO FILI HA KAUNGĀME'A LELEI

‘I ha savea na’e fai ‘i he ngaahi uooti mo e siteiki ‘o e Siasí ne filifili, ne mau ‘ilo ai ha fo’i mo’oni mahu-‘inga. Ko e ni’ihi ko ia ‘oku ‘i ai honau kaungāme’a ne mali ‘i he tempalé, ‘oku nau fa’a mali foki mo kinautolu ‘i he tempalé, ka kinautolu ne ‘ikai mali honau kaungāme’a ‘i he tempalé, ne ‘ikai ke nau mali mo kinautolu ‘i he tempalé. Na’e hā mai ‘oku mālohi ange ‘a e ivi tākiekina ‘o e kaungāme’a ‘i he faka’ai’ai ‘a e mātu’á, fakahinohino ‘i loki akó, pe ofi ki he tempalé.

‘Oku tau fa’a fakahehema ke hoko ‘o hangē ko kinautolu ‘oku tau sai’ia aí. Hangē ko e fakamatala fungani ‘a Nataniela Hautoné (Nathaniel Hawthorne) ‘i he “The Great Stone Face”, ‘oku tau faka’aonga’i ‘a e ‘ulu-ngaanga, mo e tō’onga fakakaukau, pea a’u ki he me’a ‘oku fai ‘e he ni’ihi ‘oku tau sai’ia aí—pea ko e angama-hení ko hotau kaungāme’a. **Feohi mo kinautolu ‘oku hangē pē ko kimoutolú, ‘oku ‘ikai ke nau palani ki he fakafiemālie fakataimi pē, ngaahi taumu’a fuonounou, pe ngaahi holi ‘oku fakangatangata pē ka ki he ngaahi me’a ‘oku mahu-‘inga tahá—‘a e ngaahi taumu’a ‘oku ta’engatá.**

‘Oku tohi ‘i ha holisi ‘i he fakaha-hake ‘o e Siasí Fakamanatu ‘o e ‘Univēsiti Sitenifōtī ‘a e mo’oni ko ‘ení: “Ko e me’a kotoa ‘oku ‘ikai ta’engatá [‘oku] fuonounou ia, [pea] ko ia kotoa ‘oku ‘ikai ke ta’e fakangatangatá, [‘oku] fu’u si’isi’i.”¹

Mavahe mei homou kaungāme’a fakamāmaní, ‘oku ou tapou atu ke mou **fakakaungāme’a ki ho’omou Tamai Hēvaní.** ‘Okú Ne tu’u mateuteu ke tali ‘a e lotu ‘a ho lotó. Koe’uhí ko e Tamai ia ho lau-mālie pea fakatupu ‘a kimoutolu ‘i Hono tataú, ‘o ‘ilo ‘a e iku’angá mei he kamata’angá, **he ‘ikai ngalo**

‘i Hono poto pea ‘e mo’oni ‘a ‘Ene akonakí ‘o ta’engata.

Fakakaungāme’a kiate Ia.

‘Oku ‘i ai ‘a e kaungāme’a mahu-‘inga ‘e taha ‘oku totonu ke mou ma’u, ko e **pīsope ‘o homou uōtí.** Kuo uiui’i ia ‘e he ‘Otuá ‘i he kikite, mo e hilifaki ‘o e nimá ‘e kinautolu ‘oku ma’u ‘a e mafái. ‘Okú Ne ma’u e totonu ki he tokoni **fakalangí** ‘i hono ‘oatu kiate koe ha fale’i mo ha fakahinohino. Faka-kaungāme’a kiate Ia.

Fili tokanga ho ngaahi kaungāme’a. ■

Mei ha lea ‘i he fakataha lotu ‘a e ‘Univēsiti Piliki-hami ‘ongí ‘i he ‘aho 16 ‘o Sāmuali 1973.

MA’U’ANGA FAKAMATALÁ

1. Vakai ki he www.stanford.edu/group/religiouslife/cgi-bin/wordpress/memorial-church/history/memorial-church-inscriptions/

KUÓ KE FAKAHOKO FĒFĒ ‘ENI?

Kuo hoko ma’u pē ‘eku Tamai Hēvaní ko hoku kaume’a lelei tahá mo ‘omi kiate au ‘a e fakafiemālie mo e fakahinohino he ‘aho kotoa pē. Kuo tokoni’i au ‘e hoku kaungāme’a ‘i he māmaní ke u ma’u ha fakamo’oni mālohi ange mo ha holi lahi ange ke ngāue faivelenga ange ‘i he Siasí. Pea kuo ‘omi kiate au ‘e he pīsope ‘o hoku uōtí ha fakakaukau lelei ki he Siasí kuó ne tokoni’i au ke u tupulaki ‘i he’eku hoko ko ha mēmipá. ‘I he’eku fili e kaungāme’a ‘oku langaki mo’uí, kuó u lava ‘o muimui lelei ange ki he hala hangatonu mo lausi’i ‘a ia ‘e ‘ave au ke toe sio ki he’eku Tamai ‘i Hēvaní ‘i ha ‘aho.

Savannah A., Monitana, USA

‘ALO‘OFA MO E FAKALELEI, ‘A SĪSŪ KALAISĪ

*‘E lava ke tau mā‘u ‘a e mālohi ke fai ha me‘a
‘o laka ange ‘i he me‘a ‘oku tau fakakaukau ki ai.*

Fai ‘e Joshua J. Perkey

Ngaahi Makasini ‘a e Siasī

‘I he fa‘ahita‘u māfana ‘o e 2012, ne toki ‘osi ai ‘a Palakiko C., mei he ako‘anga mā‘olungā ‘i Hauai‘i, USA, peá ne ‘amanaki atu ke hū ki he ‘Univēsiti Pilikihami ‘Iongí mo ngāue fakafaifekau. Kuo ‘osi fai ‘e Palakiko ha teuteu lahi ki he‘ene ngāue fakafaifekau—na‘á ne ngāue mo e ongo faifekau taimi kakatō ‘i ha ‘aho kakato ‘e tolu, pea na‘á ne fa‘a ‘alu fakataha mo kinaua ke ‘a‘ahi mo ako‘i ‘a e ongoongolelei ki he ngaahi fāmili.

‘I ha efiafi ‘e taha, ne kamata ako‘i ‘e Palakiko mo e ongo faifekau ha fāmili ne mēmipa ha kongā ‘i he

Siasī ne ‘i ai ha fānau ‘e toko nima, ne ta‘u ta‘u 8 ki he 14 ne te‘eki ai ke papitaiso.

‘Oku pehē ‘e Palakiko, “Ne mau ‘a‘ahi kiate kinautolu ‘i ha uike ‘e ono.” “Ko e uike kotoa pē, na‘á ku fakatokanga‘i e tupulaki ‘enau tuí ‘i he‘emau ako‘i kiate kinautolu ‘a e ngaahi tefito‘i mo‘oni fakatokāteline ‘e tokoni kiate kinautolu ke nau mā‘u ‘a e mo‘ui ta‘engatá.”

Ne ‘ikai fuoloa kuo tali kotoa ‘e he fānau ‘e toko nimá e fakaafe ke papitaisó pea nau kole kia Palakiko pe te ne lava ‘o fakahoko ‘a e papitaisó. Na‘á ne loto vēkeveke ki ai. ‘E hoko

hono papitaiso 'a kinautolú ko ha faingamālie mo ha lāngilangi. Ka kia Palakiko, na'e 'i ai ha 'ahi'ahi faingata'a ange: ne nau kole foki kiate ia ke fai ha lea fekau'aki mo e Laumālie Mā'oni'oní 'i he ouau papitaisó.

Na'e lahi ange e manavasi'i 'a Palakikó. "Te u lava fēfē ke fai ha lea 'i he 'aho te nau manatu'i 'i he toenga 'o 'enua mo'uí?" ko 'ene fehu'í mai ia. "Ko e hā te u lea 'akí?"

Neongo 'ene loto hoha'á, ne 'ilo 'e Palakiko 'oku totonu ke ne fai ia, pea na'á ne kamata teuteu ki he'ene lea he 'aho ko iá.

'Okú ne pehē, "Na'á ku fai e me'a kotoa pē 'i hoku mālohi ke fakapapa-u'i 'e lelei e me'a kotoa pē." Na'á ne lotu, lau e folofolá ke ma'u ha fakahinohino mo ha fakafiemālie, pea toutou 'ahi'ahi fakahoko ia 'i hono 'atamaí. 'I he 'aho 'o e ouaú, ne fakahoko lelei e papitaisó. Pea 'i he'ene fai 'ene leá pea tokanga taha ke ma'u e Laumālié, na'á ne ongo'i ne tataki ia 'i he me'a ke ne lea 'akí.

'Oku pehē 'e Palakiko, "Kuo te'eki ke 'i ai ha taimi 'i he'eku mo'uí 'i ne u ongo'i lahiange ai e Laumālié lolotonga e lea ko iá." "Oku ou fiefia na'e lava ke u hoko ko ha me'angāue 'i he to'ukupu 'o e 'Eikí."

Na'e lava 'e Palakiko ke fai e me'a na'e fie ma'u ke ne faí koe'uhí he na'e fakamālohia ia 'e he 'alo'ofá, pe ko e mālohi fakaivia 'o e Fakalelei 'a e Fakamo'uí.

Ko e hā 'a e Mālohi Fakaivia 'o Sīsū Kalaisí?

Koe'uhí 'oku tau faiangahala kotoa pē, 'oku fie ma'u ke tau ako mo faka'aonga 'i e ngaahi tefito'i mo'oni 'o e fakatomalá, 'a ia ko ha konga 'o e 'elito 'o e ongoongo-lelei 'o Sīsū Kalaisí. Ka ne ta'e'oua e feilaulau 'a e Fakamo'uí, he 'ikai

lava ha taha 'iate kitautolu ke ikuna'i 'a e angahalá pea foki ki he 'ao 'o 'etau Tamaí.

Ko e taha 'o e ngaahi tafa'aki 'o e 'alo'ofa 'a e Fakamo'uí ko hono tokoni'i kitautolu ke tau 'ikuna'i 'a e angahalá. Ka 'oku 'i ai mo ha toe me'a 'e taha. 'Oku faka'uhinga'i 'a e 'alo'ofá ko e "tokoni pe ivi fakalangi . . . 'i he 'alo'ofa mo e 'ofa 'a e 'Otuá."¹ 'E lava ke fakamālohia kitautolu 'e he 'alo'ofa 'a Sīsū Kalaisí, fakamālohia ke u "fai lelei pea angalelei pea ngāue 'o ope atu he'etau fie ma'u 'o e fakafotuituí mo e malava fakanatulá."² Hangē ko e fakamatala 'a 'Eletā Tēvita A. Petinā 'o e Kōlomu 'o e Kau 'Aposetolo 'e Toko Hongofulu Mā Uá, "Ko e fo'i lea ko e 'alo'ofa 'oku toutou ngāue 'aki 'i he folofolá ke fakahaa'i ha mālohi pe ivi."³

Na'e tāpuekina 'a Palakiko 'e he 'alo'ofa 'a e Fakamo'uí ke fakahoko ha me'a na'á ne ongo'i ta'efe'unga ke fai 'iate ia pē. 'E lava ke tokoni atu 'a e mālohi tatau ko iá kiate kitautolu kotoa 'i ha ngaahi founa iiki mo lalahi fakatou'osi.

Te Tau Lava Fēfē ke Ma'u 'a e 'Alo'ofa 'a e Fakamo'uí?

'I he taimi 'oku tau fie ma'u ai ha fakahinohino pe tokoni pe iví, 'e lava e 'Otuá ke tokoni kiate kitautolu. Ka 'oku fakafalala pē foki kiate kitautolu. Kuo pau ke tau fekumi ki He'ene tokoní pea mo taau mo ia.

Hangē ko ia ne lea 'aki 'e 'Eletā Lisiate G. Sikoti 'o e Kōlomu 'o e Kau 'Aposetolo 'e Toko Hongofulu Mā Uá, "I he'etau talangofua ki he ngaahi fekau 'a e 'Eikí mo tokoni ta'esiokita ki He'ene fānaú, 'oku fakanatula pē ke hoko mai ha mālohi mei he 'Otuá—'a e mālohi ke fai ha me'a 'o mahulu ange he me'a te tau lavá. 'Oku fakatupulaki 'etau 'iló, hotau talēnití mo

hotau iví koe'uhí 'oku tau ma'u ha ivi mo e mālohi mei he 'Eikí."⁴

'E lava ke vakai ki he sippinga ko 'ení 'i he mo'ui 'a e Sesimani B. 'o Uāsingatoni, USA, 'a ia na'á ne ma'u ha tokoni ke matu'uaki ha mahaki. Kimu'a peá ne ma'u e mahakí, ko ha finemui mo'ui lelei ia ne lavame'a 'i he timi fe'auhi lele 'a e ako'anga mā'olunga ne ako aí pea saí'ia he tu'u hengihengia hake ki he seminelí.

Pea kamata ke ne ongo'i puke. Na'e vave 'a 'ene holo 'aki ha pauni 'e 15, pea neongo e lahi 'ene mohé, na'e toe faingata'a ange ke tu'u hake ki he seminelí. Na'e 'ikai lava 'o lele lelei 'o hangē ko ia ne angamaheni ki aí pea na'á ne fa'a fiekaia, fieinua, mo vaivaia 'i he taimi kotoa pē.

Ne 'osi ha māhina 'e taha nai peá ne toki kamata ke lotua ha tokoni. 'Okú ne pehē, "Ne u tatali 'i he fuolao taha ne u lavá koe'uhí ne u fakakaukau ne hangē e lotu kole ha tokoní ko hano fakahaa'i 'o e tukulolo, 'o fakahaa'i 'oku 'i ai ha me'a ne fehalaaki mo'oni 'iate au. Na'á ku ilifia."

Ka koe'uhí he na'á ne ma'u ha loto fakatōkilalo ke fekumi ki he tokoni 'a e 'Eikí, ne kamata ke hoko mai 'a e ngaahi talí. Na'á ne 'alu 'o sio ki ha toketā, pea na'á ne 'ilo ne ma'u 'ia 'e he fa'ahinga 'o e suka fika 1, 'o 'uhingá na'e 'ikai lava 'e he sinó 'o fakatupu ha 'inisulini ke ngāue ki he suká. Kuo pau ke fai ha tokanga ki he suká he 'oku 'i ai hono ngaahi ola 'i he mo'uí kotoa. Neongo e fa'u 'e he kau toketaá ha palani ke tokoni ke tokanga 'i 'a e tu'unga ne 'i aí, na'á ne kamata hoha'a he 'ikai ke ne lava 'o kei hokohoko atu 'a e lelé.

'Okú ne pehē, "Na'e 'ikai ke tuku 'eku lotú 'i he'eku feinga ke mahino kiate au 'a 'eku mo'ui fo'ou mo pule'i 'a hoku mahaki. "Na'á ku lotua

ke ma'u ha mālohi pea mo ha mahino pea ke u lava 'o tali 'a e faingata'a ko 'enī. Ne 'ikai te u mei lava 'o foua e ngaahi 'aho mo e uike faingata'a ko iá ka ne 'ikai e lotú."

Ne fakahoko 'e Sesimani ha ngāue lahi. 'I loto 'i he uike 'e ua 'o hono fakahā ange hono puké, na'á ne foki 'o akoako 'i he mala'é, pea kimui ange he ta'u ko iá, na'á ne 'i ha tu'unga lelei 'i he ngaahi fe'auhi fakasiteití. 'Okú ne pehē, "Oku ou tui kuo tāpuakí 'i au 'e he Tamai Hēvaní 'aki ha sino mālohi mo mo'ui lelei koe'uhí he na'á ku feinga ke tu'u ma'u 'i he ongoongoleléi." "Oku 'ikai ko e ngata'anga 'o e māmaní hono ma'u kita 'e he suká." 'I He'ene tokoní, na'á ku 'ilo'i te u lava 'o iku-na'i e me'á ni."

'Oku lava 'a Sesimani 'o kātakí 'i 'a hono mahakí 'i he 'alo'ofa 'a e 'Otuá pea 'i he'ene fakafalala kiate Iá, 'oku lava ke ne lavame'a 'i he'ene mo'uí.

'Oku 'Atā 'a e 'Alo'ofá ki he Taha Kotoa

'Oku 'atā kiate kitautolu kotoa 'a e ivi fakamālohia tatau, 'a e 'alo'ofa 'a Kalaisí. 'I he taimi kotoa pē 'okú ke

ongo'i tuēnoa pe ongo'i lōmekina pe loto-fo'i aí, manatu'i 'oku faka'atā 'e he 'Eiki ko Sisū Kalaisí 'a 'Ene 'alo'ofá kiate kimoutolu.

Hangē ko hono fakamatala 'i 'e 'Eletā Keleki A. Kātoni 'o e Kau Fitungofulú, "kapau te tau faka'aonga 'i e tui ki he 'Eiki ko Sisū Kalaisí, 'oku lava 'e he mālohi 'o 'ene Fakaleléi 'o fakamālohia kitautolu 'i he momeniti 'oku tau fie ma'u ai iá [vakai, Sēkope 4:7], pea hanga 'e Hono mālohi faka-haofí 'o fakamā'oni'oni' i kitautolu 'i he'etau [li'akil] 'a e tangata fakakakanó' [Mōsaia 3:19]. 'Okú ne 'omi 'a e 'amanaki lelei ki he taha kotoa, tautautefito kiate kinautolu 'oku nau ongo'i he 'ikai lava e Fakamo'uí 'o tokoni mo fakahaofi e vaivai fakae-tangata 'oku toutou hokó." ■

MA'U'ANGA FAKAMATALÁ

1. Ko e Fakahinohino ki he Ngaahi Folofolá, 'Alo'ofá," scriptures.lds.org.
2. David A. Bednar, "Ko e Fakaleléi pea mo e Fononga Fakamatelié, *Liahona*, 'Epeleli 2012, 15.
3. David A. Bednar, "In the Strength of the Lord," *Liahona*, Nov. 2004, 76.
4. Richard G. Scott, "Ke Melino 'a 'Api," *Liahona*, Mē 2013, 30.
5. Craig A. Cardon, "Oku Finangalo e Fakamo'uí ke Fakamolemole," *Liahona*, Mē 2013, 15–18.

KAU 'I HE TALANOÁ

Ko e Ngaahi Me'a Te Ke Lava Ke Fai:

- Fakalaululoto ki he taimi kuo foaki atu 'e he 'Otuá 'a e 'alo'ofá pea hiki e ngaahi a'usia ko 'enī 'i ho'o tohinoá.
- Fokotu'u ha ngaahi taumu'a kuo pau ke ke k'i'i feinga ke lava'i pea tuku ha taimi ke fakatokanga'i 'a e 'alo'ofa 'a e Fakamo'uí 'i ho'o feinga ke a'usia ho'o ngaahi taumu'á.
- Vahevahe ho'o fakamo'oní mo e ngaahi a'usia mo e ni'ihī kehé 'i 'api, 'i he akó, 'i he lotú, pe 'i he mītia fakasōsialé.

'E LAVA KE KE HOKO KO HA FU'U TOKONI

Ko e taimi kotoa pē 'okú ke hoko ai ko ha fa'ifa'itaki'anga lelei, tokoni ki ha mēmipa 'o e fāmílí, pe fakahaa'i ha anga'ofa, 'okú ke fai ha tokoni lahi 'i hono langa hake 'a homou 'apí

(vakai, *Ki hono Fakamālohia 'o e to'u Tupú* [2011], 14).

'E tu'ō fiha nai
hā'aku 'eva mo ha
taha pea lava ke
hoko ia ko ha "teiti
tu'uma'u"?

'E lava ke u fanongo ki ha
fo'i hiva pe sio ha faiva
'oku 'i ai ngaahi konga
'oku kovi kapau 'oku fai ia
'i he akó pea 'oku pehē 'e
he faiakó, "'Oku 'ikai
fu'u kovi fēfē ia"?

'Oku sai pē ke tui
e vala ta'etāú 'i
he'eku hoko koha
mēmipa 'o ha
timi sipoti?

'OKU SAI PĒ KE...? 'E LAVA KE U...?

Ko e me'a 'eni te ke lava 'o fai ke 'ilo pe 'oku
fēfē e 'aonga 'a e Ki hono Fakamālohia 'o e
to'u Tupú ki homou tūkungá.

Fai 'e Heidi McConkie

'Oku lava ke ongo'i 'e Puliki P. 'o Kalefōnia, USA,
'a e kamata ke ne fakafehu'ia 'ene tukupaá—
'e faingofua ange 'a 'ene feohi mo hono kaungā
va'ingá. Na'e fakakouna'i ia 'e he tamaiki fefine kehé ke vala
tatau mo kinautolu ki he ngaahi ako va'ingá mo e va'ingá.

NE 'osi fakapapau 'i 'e Puluki na'á ne fie ma'u ke teunga
taau, ka na'e 'ikai ke ne 'ilo pe ko e hā 'ene fekau'aki
va'inga sipoti. 'E sai pē ke vala tatau mo hono kaungā
va'ingá he lolotonga pē e ngaahi sipoti?

'Oku pehē 'e Puliki, "Ne u fakakaukau ke fai ha fekumi."
"Na'á ku kumi 'i he *Ki hono Fakamālohia 'o e To'u Tupú*,
folofolá, ngaahi lea 'o e Siasí—me'a kotoa pē na'á ku lava
'o ma'ú. Na'e hangē 'oku 'ikai ha me'a ke ne fakamatala 'i
'a hoku tūkungá mo 'omi kiate au ha fale 'i fe'unga. Ka
na'á ku 'ilo 'i 'oku 'afio 'i au 'e he Tamai Hēvaní pea na'á
Ne 'afio 'i pe ko e hā 'e tāú."

Ko ia na'e fai 'e Puluki ha me'a. 'Okú ne pehē, "Ne u
fakakaukau ke tū'ulutui 'o lotu." 'I he taimi na'á ne lotu aí,
na'á ne fakahaa 'i 'ene holi ke talangofua ki he ngaahi fekau'
peá ne 'eke pe 'e sai pē ke ne teuteu hangē ko hono kau-
ngā va'ingá ki he'enau ako va'ingá mo e va'ingá.

Hili 'ene lotú, na'e ongo'i mālohi 'e Puluki 'oku totonu
ke 'oua na'a liliu 'ene fili hono valá ke fakafiemālie 'i hono
to'ú. Neongo na'e 'ikai manakoa 'ene filí, ka na'e ma'u 'e
Puluki e loto falalá mo e melinó 'i hono 'ilo 'i ne hōifua e
Tamai Hēvaní ki he'ene filí.

Ko Ho'o Fakamatalá

Mahalo kuo te'eki ke ke a'usia e me'a tatau ne hoko
kia Pulukí, kae mahalo kuó ke fehangahangai mo ha

faingata'a meimei tatau mo ia. 'Oku mou fai homou lelei tahá ke mo'ui 'aki e ngaahi tu'unga mo'ui 'o e ongoongo-leleí—'o teunga taau, faka'aonga'i ha lea langaki mo'ui, mamata 'i ha ngaahi fakafiefia 'oku leleí, 'o talangofua ki he Lea 'o e Potó, . . .

Pea FAKAFOKIFĀ! Kuo hanga 'e ha taha 'o 'ahi'ahi koe, pea fakafokifā pē kuo 'ikai ke kei hoko 'a e "fehangahangai 'i he me'a kotoa pē" (2 Nifai 2:11) ko ha potufolofola 'oku fa'a lau mei he folofolá. Mahalo 'oku fa'a fakamālohi'i koe ho kaungāme'á—pe a'u pē ki he kau mēmipa tonu ho fāmīlī—ke ke teuteu pe lea 'aki pe fai ha tō'onga kehe mei he me'a 'okú ke ongo'i 'oku leleí. 'Okú ke loto ke fai e ngaahi fili lelei 'o e ongoongoleleí, kae mahalo 'oku kamata ke mou ongo'i puputu'u: *Ko e hā koā 'a e 'uhinga ke mo'ui 'o fakatatau mo e ngaahi tu'unga mo'ui?* Hangē pē ko Pulukí, 'e lava ke ke 'ilo'i ho'o tali ki he fehu'i ko 'ení 'i he ako, lotu, mo e fakahā fakatāutahá.

Ko Ho'o Ngaahi Fehu'í

'Oku fonu 'a ho'o mo'ui faka'ahó i he ngaahi fehu'i: *Ko e hā te u tui ki he akó? Ko e hā te u kai 'i he ho'ataá? Ko hai te u 'eva mo iá?* 'Oku 'i ai ha ngaahi fehu'i 'oku faingofua pē hono talí. *'Oku totonu nai ke u kai e pululole ko 'eni ne u ma'u 'i he saitiuoká?* 'Ikai. Mahalo he 'ikai te ke fakakaukau tu'o ua ki he me'a ko iá. 'Oku 'i ai ha ni'ihí ho'o ngaahi fehu'í, tautautefito ki he ni'ihí 'oku fekau'aki mo e ngaahi tu'unga mo'ui, 'e lava ke faingata'a hono talí, neongo: *Ko e hā 'a e hiva 'oku totonu ke fanongo ki ai? Ko e hā te u fai ke tauhi e 'aho Sāpaté ke mā'oni'oni?* Me'a mālié, 'oku 'ikai fie ma'u ke ke tali kotoa ho'o ngaahi fehu'í. Kuo fakamatala'i 'e hotau kau palōfita mo'ui 'a e ngaahi tu'unga mo'ui 'o e ongoongoleleí, pea te ke lava 'o ako 'a 'enau ngaahi akonakí 'i he *Ki hono Fakamālohia 'o e To'u Tupú.*

Hili ho'o ako 'a e ngaahi tu'unga mo'ui, mahalo he 'ikai ke ke 'ilo ma'u pē 'a e founa totonu ke faka'aonga'i ai kinautolu 'i he tūkunga kotoa pē, pea ko e anga-mahení pē ia. 'Okú ke sai pē koe kapau 'oku 'i ai ha'o ngaahi fehu'i 'oku 'ikai tali

fekau'aki mo e 'uhinga 'o ha ngaahi tu'unga mo'ui pau ki ho tūkungá.

Fakakaukau angé ki he talanoa 'o e Tohi 'a Molomoná 'a ia na'e fekau ai 'e he 'Eikí 'a Nifai ke fo'u ha vaká. Na'e 'ikai ke 'ilo leva 'e Nifai e founa ke talangofua ki he fekau 'a e 'Eikí, ka na'á ne fili ke feinga pē. Pea na'e 'ikai ke ne momou ke fekumi ki ha tokoni; na'á ne fehu'i ange, "Te u 'alu ki fē ke ma'u ha maka ukamea ke haka, koe'uhí ke u lava 'o ngaohi 'aki ha ngaahi me'angāue ke fo'u 'aki 'a e vaká?" (1 Nifai 17:9). Na'á ne kamata 'aki hono fakakaukau'i pe ko e hā e 'uluaki sitepú—ngaohi ha me'angāue—pea kole leva ki he 'Eikí ke tokoni'i ia ke ne 'ilo e founa ke fai iá. Na'e tali 'e he 'Eikí 'a e ngaahi fehu'i 'a Nifai (pea na'e lava 'i he sitepu ki he sitepu 'o fo'u kakato 'a e vaká), pea 'i he taimi 'okú ke feinga ke talangofua ki he ngaahi fekaú, 'e lava ke Ne tali mai foki ho'o ngaahi fehu'í.

Ko Ho'o Ngaahi Tali

'I he taimi 'oku 'i ai ha'o ngaahi fehu'i fekau'aki mo e founa ke mo'ui 'o fakatatau ki ha tu'unga mo'ui pau pe talangofua ki ha fekau pau, 'uluaki 'alu ki he ngaahi folofolá, *Ki hono Fakamālohi 'o e To'u Tupú, Tu'u Ma'u 'i he Tuí,* fale'i 'a e kau palōfita mo e lotú. 'E lava ke ke kumi e ngaahi folofola 'oku hiki atu 'i he ki'i tohí pe ngaahi lea 'o e konifelenisi lahí—pea lava ke fakakau foki mo ha toe ngaahi potufolofola kehe 'i ho'o fekumí. 'I ho'o fekumi ki he 'iló 'i he ako 'o e ongoongoleleí,

'E lava ke ke 'ilo'i ho'o tali ki he fehu'i ko 'ení 'i he ako, lotu, mo e fakahā fakatāutahá.

‘e “fakamaama [homou] ‘atamaī” (‘Alamā 32:28) ‘e he Lau-
mālie Mā‘oni‘oní.

Te ke lava foki ‘o kumi ki he kau mēmipa ‘o e fāmilí,
kaungāme‘á mo e kau taki ‘o e Siasí ki ha tokoni. Te nau
lava ‘o tataki koe ki he ma‘u‘anga tokoni ‘e ‘aongá, fai
ha tokoni mo ha fakalotolahi, pea a‘u ki hono vahevahe
‘a e ngaahi a‘usia fakatāutaha fekau‘aki mo ha ngaahi
me‘a tatau pea mo e founa ne nau ikuna‘i ai honau
faingata‘a‘iá.

Taimi ‘e ni‘ihi hili e lotú, toe lau e *Ki hono Fakamā-
lohia* ‘o e *To‘u Tupū*, ako e folofolá, pea mo e fekumi ki
ha fale‘í, mahalo te ke kei ongo‘i hangē ‘okú ke hē holo
‘i ha kakapu ‘o e ta‘epaú fekau‘aki mo ha tu‘unga mo‘ui
pau. Neongo kuó ke ma‘u ha fale‘i ma‘ongo‘onga, ko
hono faka‘aonga‘i ia ki ho‘o ngaahi tūkungá ‘e lava ke fa‘a
ongo‘i ‘o hangē ko ha feinga ke ma‘u ha halá ‘aki hono
faka‘aonga‘i ha fo‘i kolope kae ‘ikai ko ha mape ‘o e halá.
‘I he taimi ‘e ni‘ihi ‘e ala fie ma‘u ke ke fai ha fili fakavave-
vave ‘o ‘ikai ma‘u ha faingamālie ke toe fakakaukau‘i ‘i ha
vaha‘ataimi lōloa.

‘I he ongo me‘a ko iá, manatu‘i ko e lotú ko ha ma‘u-
‘anga tokoni mālohi. ‘Oku ‘ikai ko e me‘a fakamuimui ia
ke faí; ko e lotú ko ha feitu‘u lelei ke kamata ‘aki ho‘o
fekumi ki he ‘iló mo ha me‘angāue ‘aonga ‘i he fonongá.
‘Oku ‘afio‘i fakatāutaha kimoutolu ‘e he Tamai Hēvaní—
ho‘omou ngaahi me‘afoakí, faingata‘a‘iá, mālohingá, mo
ho ngaahi faingata‘a‘iá. Ko ia, kapau ‘oku ‘ikai ke ke ‘ilo e
founa lelei taha ke muimui ai ki he ngaahi tu‘unga mo-
‘ui ‘a e Siasí ‘i ha fa‘ahinga tūkunga, ‘oua na‘á ke hoha‘a.
‘Okú Ne ‘afio‘i ia! ‘Oku faingofua ke tō ki he tauhele ‘o
e feinga ke fakafe‘unga‘i e ongoongoleléi ki ho‘o mo‘uí;
ka neongo ia, ‘e lava ke Ne fakahaa‘i atu e founa ke
fakafe‘unga‘i ho‘o mo‘uí ki he ongoongoleléi. ‘I he taimi
‘oku mou lotu ai ‘i he tuí, te Ne ako‘i kimoutolu, ‘o ‘oatu
e ngaahi talí pē ma‘u “‘i he momeniti ko iá” (T&F 100:6)
‘okú ke fie ma‘u ai kinautolú. Ko e faingamālie ki he
fakahā fakatāutahá ko ha taha ‘o e ngaahi tāpuaki ma-
‘ongo‘onga ‘oku tau ma‘ú koe‘uhí na‘a tau papitaiso mo
ma‘u e me‘afoaki ‘o e Laumālie Mā‘oni‘oní.

Ko Ho‘o Fa‘ifa‘itaki‘angá

‘I ho‘o mo‘ui ‘aki e ngaahi tu‘unga mo‘ui ‘a e ‘Otuá,
‘e lava ke ke hoko ko ha maama ki he ni‘ihi kehe ‘oku
mou feohí. ‘E lava ke ke pou pou‘i kinautolu ke tauhi e
ngaahi fekaú. Pea ‘i he taimi te nau puputu‘u ai pe ‘e
anga *fēfē* ‘enau talangofua ki aí, te ke lava ke ako‘i kiate

kinautolu ‘a e sipinga ko ‘ení ki hono kumi ‘a e ngaahi tali
ki he‘enau ngaahi fehu‘i fakatāutahá.

‘I ho‘o feinga ke hoko ko ha fa‘ifa‘itaki‘anga lelei, ‘oua
na‘á ke fu‘u ‘ohovale kapau ‘e ‘ikai fai ‘e ha ni‘ihi kehe—
‘o a‘u pē kiate kinautolu ‘oku nau feinga ke mo‘ui ‘aki e
ongoongoleléi—‘a e ngaahi fili tatau mo ia ‘okú ke faí. Ka-
pau ‘okú ke ongo‘i loto-fo‘i, manatu‘i ‘oku ‘i ai ha taha ne
‘i ai ha taimi na‘á ne ako‘i atu kiate koe, mahalo ko e Fa‘eé
pe ko e Tamai, ‘a e ngaahi tali ki he ngaahi fehu‘i matu‘aki
angamaheni ko ‘ení—hangē ko e *‘Oku totonu nai ke u kai
e pululole na‘á ku ma‘u ‘i he saitiuoká?* Ko ia feinga ke ke
fa‘a kātaki‘i koe pea mo e ni‘ihi kehé he ‘oku tau feinga
kotoa pē ke ‘ilo e ngaahi tali ki he ngaahi fehu‘i faingata‘á,
‘a ē ‘oku ‘ikai ke tali ‘io-pe ‘ikai ma‘u pē. *Te u mo‘ui fēfē
‘aki e tu‘unga mo‘ui ko ‘ení?* Manatu‘i ko e kakai ta‘ehao-
haoa kotoa kinautolu ‘oku tau ako faka‘aho ke mo‘ui ‘aki
ha ongoongolelei haohaoa pea ngāue ke fakahaohaoa‘i
kinautolu. Ko ha founa ngāue ‘oku hokohoko atu.

Pea te ke lava ‘o kau mālohi mai ki he founa ko iá!
Feinga mālohi ke fekumi ki he ngaahi tali ki ho‘o ngaahi
fehu‘i fakatāutahá mo pou pou‘i e ni‘ihi kehé ke fai e me‘a
tatau. ‘I ho‘o fai iá, manatu‘i ma‘u pē ‘e tatau ai pē ko e ha
e fili ‘a e ni‘ihi kehé, te ke lava ‘o fili ke tauhi ‘a e ngaahi
fekau ‘a e Tamai Hēvaní. ■

‘Oku nofo ‘a Haiti Makongiki ‘i Telauea ‘i he USA.

'AI HANGATONU

'Oku fakahā mai
'e he folofolá ke tau
haohaoa.
Te u lava fēfē
'o fai ia?

Ko e hā na'e kole mai 'e he Faka-mo'uí kiate kitautolu 'i he taimi na'á Ne folofola ai, "Ke mou haohaoa 'o hangē pē ko aú, pe hangē ko e haohaoa ho'omou Tamai 'a ia 'oku 'i he langí?" (3 Nifai 12:48).

'I he folofolá, 'oku 'uhinga 'a e *haohaoá* ko e "kakato, kátoa, mo e tupulaki kakato; mā'oni'oni kakato. . . 'E lava 'a e kakai muimui mo'oni kia Kalaisí 'o haohaoa 'i He'ene 'alo-'ofá mo e Fakaleleí."¹

Ne ako 'i 'e 'Eletā Lāsolo M. Nalesoni 'o e Kōlomu 'o e Kau 'Apo-setolo 'e Toko Hongofulu Mā Uá ko e haohaoa ko ia 'i he mo'uí ko 'ení "e lava ke toki a'usia pē ia 'i he 'etau feinga ke fakahoko 'a e fatongia kotoa pē [mo] tauhi e fono kotoa pē. . . Kapau te tau fai e lelei taha te tau lavá, 'e tāpuaki'í kitautolu 'e he 'Eikí 'o fakatatau mo 'etau ngaahi ngāué mo e ngaahi holi 'a hotau lotó."²

Na'e *'ikai* folofola e Fakamo'uí ia 'oku 'uhinga e haohaoá ke 'oua 'e fakahoko ha fehalaaki. Na'e *'ikai* foki ke Ne folofola 'oku 'uhinga hono fai ha fehalaaki he 'ikai ke tau a'usia ai e haohaoá. Te tau *lava* 'o fakatomala.

Fakatatau mo Palesiteni Lolenisou Sinou (1814–1901), ko e kī ki he haohaoa 'i he mo'uí ni ko e "lelei ange 'i he 'ahó ni mei he 'aneafi. . . Hoko-hoko feinga ke tau lelei ange he 'aho takitaha."³ ■

MA'U'ANGA FAKAMATALÁ

1. Ko e Fakahinohino ki he Ngaahi Folofolá, Haohaoá scriptures.lds.org.
2. Russell M. Nelson, "Perfection Pending," *Ensign*, Nov. 1995, 86.
3. *Ngaahi Akonaki 'a e Kau Palesiteni 'o e Siasí: Lolenisou Sinou* (2012), 114.

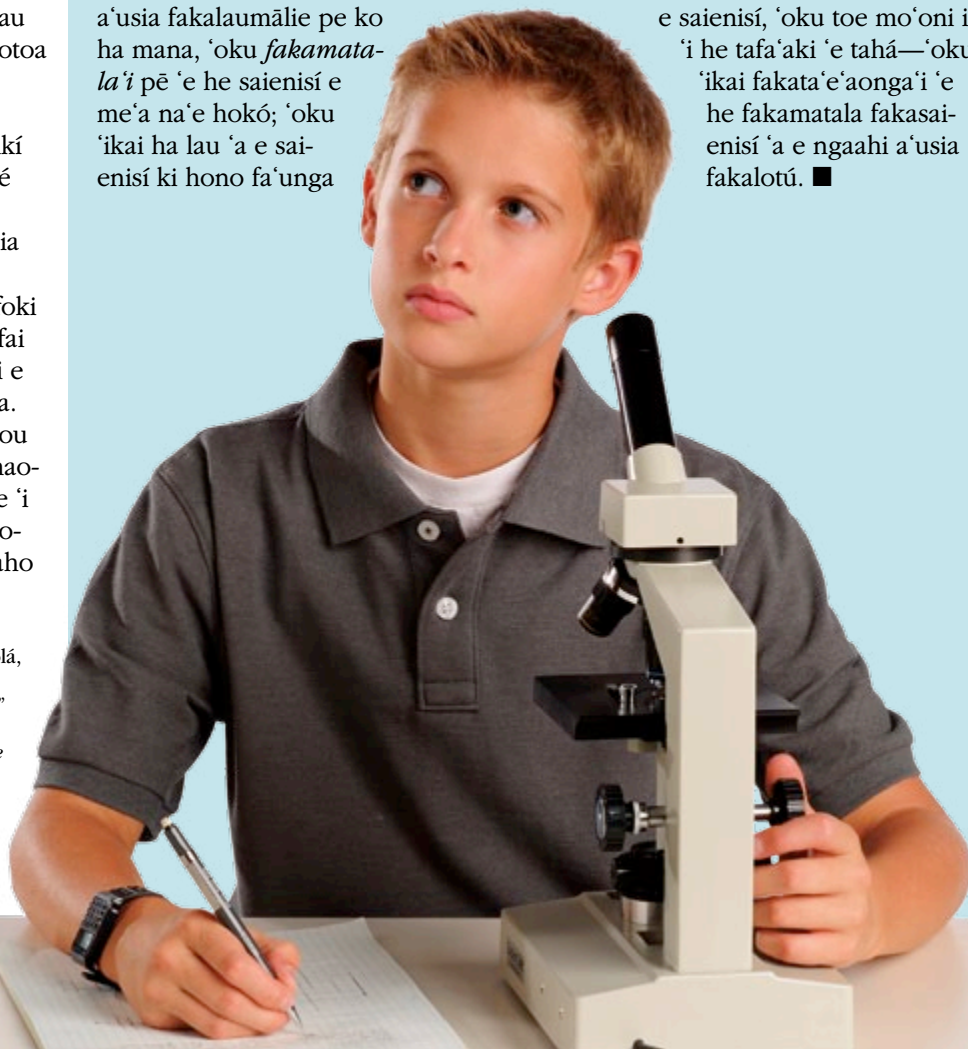
'Oku 'i ai haku **kaungāme'a 'okú** ne tui
'oku 'i ai **e fakamatala**
fakasaienisi ki he me'a kotoa pē—

ngaahi ongo fakalaumālié, tali ki he lotú,
maná moe ngaahi alā me'a peheé.

Ko e hā te u talaange ki hoku kaungāme'a ko 'ení?

○ku 'i ai ha 'uhinga 'e taha 'oku mo'oni ai ho kaungā-me'a—mahalo 'e lava ke fakamatala 'i he ngaahi lea fakasaienisi 'a e me'a kotoa pē (neongo 'oku 'ikai ke tau ma'u kotoa ai he taimí ni). 'Oku 'ikai uestia e tui fakalotú 'e he malava ko ia 'e he saienisi 'o fakamatala 'i ha me'a. Tatau ai pē pe 'okú ke tali ha ngaahi fakamatala fakasaienisi ki ha a'usia fakalaumālie pe ko ha mana, 'oku *fakamatala* 'i pē 'e he saienisi e me'a na'e hokó; 'oku 'ikai ha lau 'a e saienisi ki hono fa'unga

totonú, 'uhingá pe taumu'a. Ko e fatongia ia 'o e tui fakalotú. 'Oku 'afio 'i 'e he 'etau Tamai Hēvaní e me'a kotoa pē pea fakahā kiate kitautolu 'a e me'a 'oku tau fie ma'u kae lava ke tau foki ange kiate Ia mo fakatupulaki 'a e tuí, 'amanaki leleí, 'ofa faka-Kalaisí, mo e ngaahi 'ulungaanga faka-'Otua kotoa pē. Hangē ko e 'ikai ke faka'auha 'e he tui fakalotú 'a e saienisi, 'oku toe mo'oni ia 'i he tafa'aki 'e tahá—'oku 'ikai fakata'e'aonga 'i 'e he fakamatala fakasaienisi 'a e ngaahi a'usia fakalotú. ■

Fakakaungāme'a He 'INITANETÍ

Na'e talamai kiate au 'e ha kaungāme'a hoku fāmilí ko 'Alekisānita 'o kau ki hono fakafotu ko Lile.* 'Okú ma tóu pē, pea na'á ne fie ma'u ke u maheni mo ia. Ne 'ikai ke u fakakaukau ki ai, ka 'i he hili ha ngaahi uike si'i mei ai, na'á ne tānaki atu au ko ha kaungāme'a 'i he Facebook.

Mālō e lelei, Sitefini! Ko Lile au, ko e fakafotu 'o 'Alekisānitá. Na'á ne talamai 'okú ta mei ta'u tatau pē.

Mālō e lelei Lile. 'Oku ou manatu ne u fanongo kau kiate koe. Na'e pehē 'e 'Alekisānita 'okú ke nofo 'i 'Alapēnia. "Fakalata mo'oni!"

'Oku fakaoli—kiate au, ngali fakalata e nofo 'i 'Ameliká! Hahaha. Ko e hā te ke fai he faka'osinga 'o e uike nī?

Te u pasiketipolo he pongipongi Tokonakí, peá u 'alu leva ki ha Temipale 'o e Siasí. 'I he 'aho Sāpaté te u 'alu ki he lotú. Ko e hā e me'a te ke fai?

'Tkai ke loko 'i ai ha me'a 'e fai. Na'á ku mamata ki ha fakatātā 'o e Temipale Sōlekí 'i he 'Initanetí. 'Oku faka'ofa'ofa! Na'e talamai 'e he'eku fa'ētangatá ko e Māmonga koe, 'o hangē pē ko ia. Ne u fa'a 'alu mo ia 'i ha ngaahi taimi ki he lotú. Na'á ku fu'u sai'ia ai! Te u fiefia ke 'alu he uike kotoa pē, ka 'oku fa'a 'i ai ha ngaahi me'a ke fai mo hoku fāmilí 'i he 'aho Sāpaté.

Kapau 'okú ke loto ki ai, 'e lava ke u hiki ha fakamatala he lotú 'i he uike kotoa pē pea 'oatu kinautolu kiate koe. Ko e founa ia te ke lava 'o ako lahi ange fekau'aki mo e me'a 'oku mau tui ki aí.

'Oiauē, fakamālō atu! Te u fie fanongo ki he me'a 'oku mou talanoa ki aí.

Hei, Lile! 'Oku ou 'amanaki ne lelei ho uiké. Na'e sai e lotú 'aneafi. Ko ha ngaahi fakamatala 'eni ne u hiki. Na'a mau talanoa lahi fekau'aki mo e ngāue tokoní mo e lotú.

- 'I he taimi 'oku tau tokoni ai ki he kakai kehé, 'oku tau tauhi ki he 'Otuá (Iau 'a e Mōsaia 2:17 'i he scriptures.lds.org).
- Vakai'i 'a e "Dayton's Legs" 'i he YouTube. 'Oku kau ki ha ki'i tamasi'i ne tokoni ki hono kaungāme'a, 'a ia ne mamateá, ke kau 'i ha fe'auhi lova pasikala, kakau mo e lele.
- 'Oku 'i ai 'a e 'Otuá pea 'e fanongo kiate koe 'i he taimi 'okú ke lotu aí. Ne u ma'u 'a e fakamatala ko 'ení 'oku talanoa fekau'aki mo e founa 'o e lotú: [lds.org/youth/article/how-to-pray](https://www.lds.org/youth/article/how-to-pray).

Sitefanī, mālō 'aupito! Na'e fakalau-mālie 'a e vitiō ko íá! 'Oku ou lotu lahi, pea 'oku ou loto ke fai 'a e me'a 'oku totonú, . . . ka te u 'ilo fēfē 'oku totonu 'a e me'a 'oku ou fa'i?

'OKU HOKO ATU E TALANOÁ . . .

'Oku kei ako'i pē 'e Sitefanī 'a Lile 'o kau ki he ongoongoleléi 'aki hono 'oatu 'ene fakamatalá mo tali 'ene ngaahi fehu'í. 'Oku pehē 'e Sitefanī ko e taimi 'okú ne hiki ai e fakamatalá he Sāpaté, "'oku ou manatú 'i fuoloa ange ia." Pea 'i hono tali e ngaahi fehu'í 'a Lile, 'oku ma'u ai e Sitefanī ha faingamālie ke fai ha ngaahi fealēlea'aki 'uhingamālie ki he ongoongoleléi mo 'ene ongomātu'á. Kuo toe ako'i 'e he me'a ni 'a Sitefanī ki he ngāue fakafaifekau. 'Okú ne pehē, "'Oku lava ke u hoko ko ha faifekau, neongo 'oku ou kei si'i."

*Ne līlu e hingoá.

Kātaki 'o talanoa mo ho'o mātu'á pe tauhi fakalaó kimu'a peá ke fetu'utaki mo ha ni'ihī 'oku 'ikai ke ke 'ilo 'i he Facebook.

‘OUA NA‘Á KE TA‘E TALI E TELEFONÍ

‘I he konifelenisi lahi kotoa pē, kuo pau pē ke ‘i ai ha pōpoaki ma‘au. ‘Oua na‘á ke tō ai!

Fai ‘e David Dickson
Ngaahi Makasini ‘a e Siasí

Fakakaukau ‘okú ke ‘amanaki atu ki ha telefoni mahu‘inga mo‘oni. Fakakaukau, hangē ko ‘ení, kuó ke tohi kole ki ha ngaahi ‘univēsiti lahi pea ne fie ma‘u ‘e he ngaahi ‘apiako ‘okú ke sai‘ia taha aí ke telefoni atu ‘i he pō Tu‘apulelulú ke ke ‘ilo pe kuo tali koe pe ‘ikai. Ka ‘oku ‘i ai ha ki‘i palopalema: ‘oku lōloa ‘enau lisi ‘o e kakai ke nau tā ki aí pea ‘e fakafisinga‘i koe he taimi pē ko iá kapau he ‘ikai ke ke lava ‘o talanoa mo kinautolu ‘o kau ki he fakaikiiki.

Kapau ‘oku fu‘u taumama‘o e fakakaukau ki he ‘univēsiti, fakakaukau-loto ki ha me‘a kehe he ‘ikai te ke fa‘a lava ‘o tatali ki ai. Mahalo pē ‘oku tā mai ha taha ke ke ‘ilo pe kuo tali koe ki ha timi sipoti, kalasi hulohula, pe ko e faiva hiva ‘a e akó—ha fa‘a-hinga me‘a pē ‘e mahu‘inga mo‘oni kiate koe.

Ko e fehu‘í leva: te ke nofo ofi ki ho‘o telefoní ke tali e tā mai ko iá?

Ko hono mo‘oní, kapau na‘e mahu‘inga kiate koe, he ‘ikai te ke loto ke ke mavahe mei he telefoni ko iá! He ‘ikai te ke loto ke ta‘e tali e telefoní.

Ko e me‘a tatau pē, ko e māhina ‘e ono kotoa pē ‘oku ‘i ai ha pōpoaki

mahu'inga 'aupito ki ho'o mo'ui fakatāutahā 'oku tatali mai kiate koe. Ka 'oku 'i ai ha ki'i palopalema: kuo pau ke ke 'i ai ke ma'u 'a e pōpoakí.

Ko ha Taumalingi Mai 'o e Fakahaá

Ko e konifelenisi lahí ko ha taimi ke langaki hake, ue'i fakalaumālie, mo fakamālohia fakalaumālie. Ko ha faingamālie mahu'inga 'aupito ke ma'u ha tali ki he ngaahi fehu'i fakatāutahā.

Kuo akonaki 'a 'Eletā Sefilí R. Hōlani 'o e Kōlomu 'o e Kau 'Apo-setolo 'e Toko Hongofulu Mā Uá 'o pehē, “Ko e konifelenisi lahi 'o e Siasí ni—ko hano fakahā'i fakamāmani lahi kuo fakaava 'a e langí, pea 'oku mo'oni 'a e tatakí fakalangí he ahó ni 'o hangē ko ia ki he fale 'o 'Isilelí he kuonga mu'á, 'Oku 'ofa e 'Otuá 'etau Tamai Hēvaní 'iate kitautolu mo folofola mai 'a Hono finangaló 'o fakafou 'i ha palōfita mo'ui.”¹

Kapau 'oku 'i ai ha ngaahi fehu'i kuo ke lotua fekau'aki mo e, 'e lava ke hoko e taimi 'o e konifelenisi lahí ko ha tali ki he ngaahi fehu'i ko iá. Tatau ai pē kapau 'oku 'ikai ha ngaahi fehu'i pau 'i ho lotó, he 'ikai te ke teitei 'ilo 'a e pōpoaki pe ko e ngaahi pōpoaki 'oku fe ma'u mo'oni ke ke fanongo ki ai mei he konifelenisi lahí. Ko e ue'i fakalaumālie mahu'inga taha 'oku tau fa'a ma'ú ko 'etau 'ilo e founa ke tokoni'i lelei ange ai e ni'ihí kehé.

Ne lea 'a Palesiteni Tōmasi S. Monisoni 'i he konifelenisi lahí 'o *fekau'aki mo e* konifelenisi lahí.

'Oku tau fakataha mai he māhina 'e ono kotoa pē ke fefakamālohia'aki pea fai ha fakalotolahi, 'oatu ha fakafiemālie mo langaki 'etau tuí. 'Oku tau 'i hení ke tau ako. Mahalo 'oku fekumi hamou ni'ihí ki ha tali ki ha ngaahi fehu'i mo ha faingata'a 'oku mou tofanga ai 'i ho'omou mo'uí. 'Oku

fefa'uhi ha ni'ihí mo e 'amanaki tōnoá pe ko ha mole. 'E lava ke fakamaama mo langaki hake pea fakafiemālie'i kitautolu he'etau ongo'i e Laumālie 'o e 'Eikí.²

'Oku hangē ko e folofolá kiate kitautolu 'a e ngaahi pōpoaki 'oku fai mai 'i he konifelenisi lahí 'i hotau kuongá ni. Hangē ko e folofola 'a e 'Eikí, “Neongo pē ko e fai ia 'i hoku le'o pē 'o'okú pe 'i he le'o 'o 'eku kau tamaio'eikí, 'oku tatau ai pē” (T&F 1:38).

Kapau 'okú ke teuteu'i fakalaumālie koe ki he konifelenisí pea tautau-tefito kapau 'okú ke mātū'aki tokanga ki he ngaahi pōpoakí, te ke lava 'o ma'u ha fakahinohino mo ha ue'i fakalaumālie pau kiate koe—neongo pe ko e hā ho ngaahi tūkungá.

Teuteu ke Ue'i Fakalaumālie

'Oku tokoni ma'u pē ke tuku ha taimi kimu'a he konifelenisí ke teuteu ke ma'u ha fakahā. Kuo fale'i kitautolu 'e he 'Eikí ke fekumi ki he fakahā: “Kapau te ke kole, te ke ma'u ha fakahā hoko mo e fakahā, pea mo ha 'ilo hoko mo e 'ilo, koe'uhí ke ke 'ilo 'a e ngaahi me'a liló mo e ngaahi me'a fakamelinó—'a e me'a 'oku 'omi 'a e fiefiá, 'a e me'a ko ia 'oku 'omi 'a e mo'ui ta'engatá” (T&F 42:61).

Neongo 'oku malava pē ke ma'u ha fakahā fakatāutahā 'i ha feitu'u mo ha taimi pē, 'oku 'ikai totonu ke tau teitei tuku ke ta'ofi kitautolu 'e he fo'i mo'oni ko iá mei hono ako fakamātoato 'o e konifelenisi lahí. Ngata pē 'i he konifelenisi lahi 'e lava ke tau fanongo ai 'o lahi ki he kau palōfita, kau 'apostoló mo e kau taki kehe 'o e Siasí.

'I he konifelenisi lahi 'o 'Okatopa 2013, na'e akonaki mai ai 'a 'Eletā Lōpeti D. Heili 'o e Kōlomu 'o e Kau 'Apostolo 'e Toko Hongofulu Mā Uá

'o pehē: “Ki he kāingalotu kei talavou 'o e Siasí, 'oku ou palōmesi atu kapau te mou fakafanongo, te mou ongo'i hono nofo'ia kimoutolu 'e he Laumālié. 'E fakahā atu 'e he 'Eikí 'a e me'a 'okú Ne finangalo ke fai 'aki ho'o mo'uí.”³

'Oku Mahu'inga 'a e Fakataha Kotoa Pē

Foki ki he telefoni mahu'inga ko iá. Kapau na'á ke 'ilo na'e fai mai ha telefoni pehē, mahalo he 'ikai te ke mavahe mei he telefoní tukukehe 'o kapau ne fu'u fie ma'u. 'I he konifelenisi lahí, 'oku 'uhingamālie nai ke li'aki ha fakataha 'e taha pe ua koe'uhí he na'á ke fie fai ha ngaahi me'a kehe 'i he kongá 'o e faka'osinga 'o e uiké? Fēfē kapau na'á ke loto ke 'alu 'o 'eva lue lalo 'i he pongipongi Tokonakí—'o 'ikai ma'u “pē” 'a e 'uluaki fakataha ko iá—ka na'e hoko ia ko e fakataha na'e fie ma'u taha ke ke fanongo ki aī?

Tatau ai pē pe 'oku mou nofo 'i ha kongá 'o e māmaní te ke lava 'o mamata hangatonu ai ki ha fakamafola 'o e konifelenisi lahí pe fie ma'u ke tatali 'i ha taimi kimu'a pea toki a'u atu ki homou feitu'ú, 'oku mahu'inga e taimi mo e feinga ke tokanga 'aupito ki he lea takitaha 'i hono ma'u atu iá.

Fakakaukau ke ke fili he 'ahó ni ke 'alu atu kuó ke mateuteu ke fanongo ki ai mo loto fiemālie ke fefakafanongo'aki, tokanga 'aupito ki he ue'i fakalaumālie 'okú ke fie ma'u taha ke fanongo ki aí.

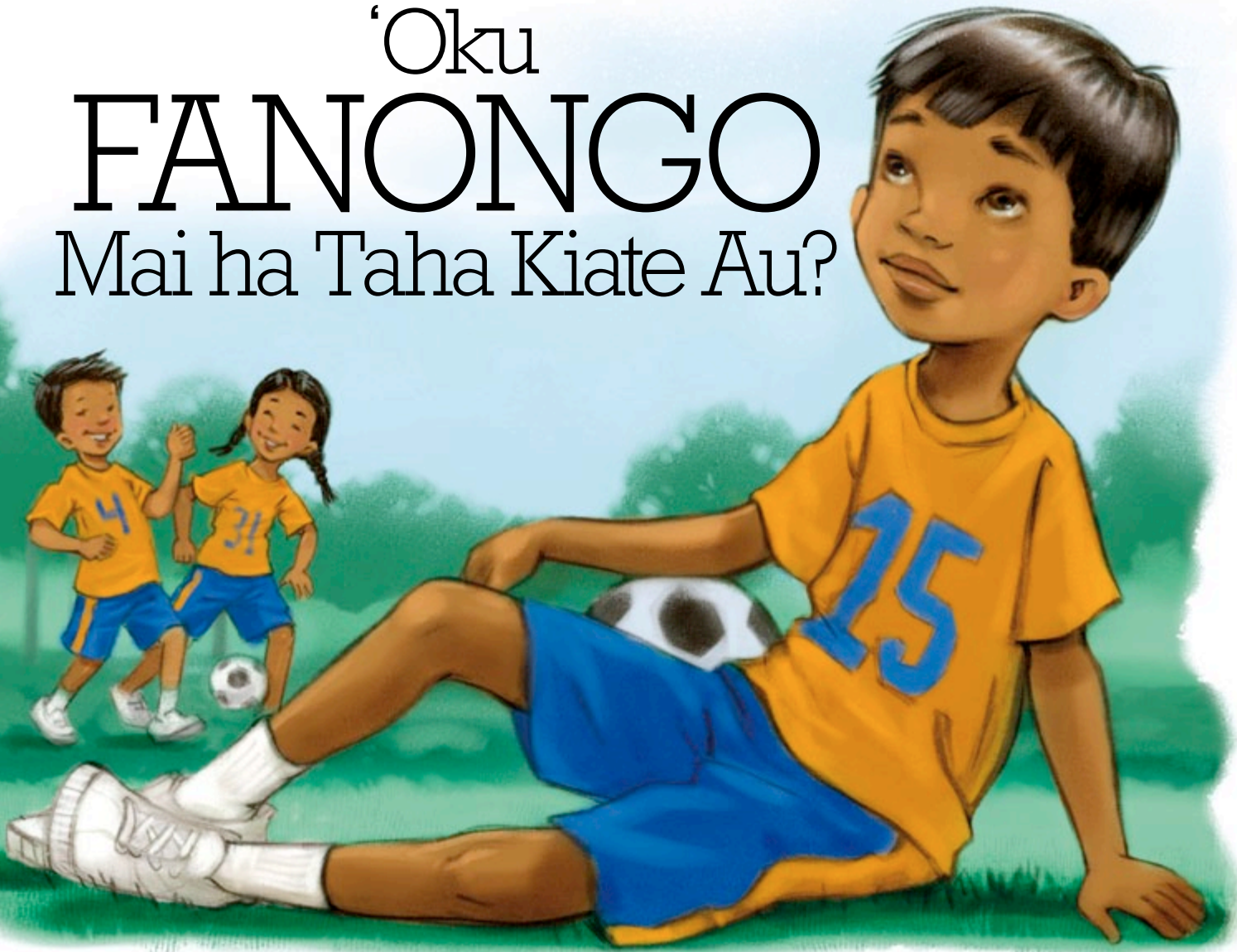
Ko hono mo'oni, 'oku 'ikai ke ke 'ilo'i e taimi 'e tatangi ai e telefoní. ■

MA'U'ANGA FAKAMATALÁ

1. Jeffrey R. Holland, “The Peaceable Things of the Kingdom,” *Ensign*, Nov. 1996, 82.
2. Thomas S. Monson, “I He'etau Toe Fakataha Mai,” *Liahona*, Mē 2012, 4.3.
3. Robert D. Hales, “Konifeleni Lahí: Ko Hono Fakamālohia 'o e Tuí mo e Fakamo'oni,” *Liahona*, Nōvema 2013, 6.

'Oku FANONGO Mai ha Taha Kiate Au?

Fai 'e Lucas F, ta'u 10, Palāsila,
mo Susan Barrett

"'Oku ou lotu 'i he tui. 'Oku ou lotu 'i he tui, Ki he Tamai Hēvani, Kuó ne onгона pea tali au he lotu." ("Oku Ou Lotu 'i he Tui," Liahona, Mā'asi 1991 K5).

Na'á ku hoha'a. Na'e kole mai 'e he'eku faiako Palaimelí ke fai ha lea 'i he uike hono hokó 'i he taimi fe'inasi'akí. Na'á ne talamai, "E lava ke ke fai ho'o fakamo'oni kau ki he lotú." Na'á mau toki talanoa pē fekau'aki mo e lotú 'i he'emaui kalasí.

Na'á ku 'osi lotu tu'o lahi. Na'á ku fa'a fai tokotaha pē 'eku lotú, pea na'á ku fa'a lotu lolotonga e lotu fakafāmilí. Na'e tu'o lahi 'eku lotu 'o tāpuaki'i e me'akaí, pea na'á ku 'osi lotu foki 'i he Palaimelí. Ka ko 'eni 'oku 'ikai ke u fakapapau'i ne u ma'u ha fakamo'oni ki he lotú pe mahino kiate au e founa 'e lava ke tokoni'i aú. "'Oku fakafanongo mai koā ha taha kiate au 'i he taimi 'oku ou lotu ai?" Na'á ku fakakaukau ki ai.

Na'á ku 'alu ki he peitó, ne 'i ai 'eku fa'eé ko e teuteu e ma'u me'a-tokoni efiāfi.

Na'á ku pehē ange, "Fine'eikí, te u lava fēfē ke fai 'eku fakamo'oni ki he lotú ka 'oku 'ikai ke u fakapapau'i 'oku 'i ai ha'aku fakamo'oni ki ai?"

Na'e puke mai au 'e he'eku fa'eé kiate ia. Na'á ne pehē mai, "Ko e hā 'oku 'ikai ke ke fai ai ha lēsoni fekau'aki mo e lotú 'i he efiāfi fakafāmilí 'i 'api 'apongipongí, pea tau talanoa fakataha ki ai."

Ne tokoni'i au 'e he'eku fa'eé ke kumi ha ngaahi talanoa mo e malanga he konifelenisi lahí kau ki he lotú. Na'á ku kamata leva ke teuteu ki he efiāfi fakafāmilí 'i 'api' pea mo 'eku lea 'i he Palaimelí.

Ne tu'ō lahi e lotu 'a Lukasi, ka na'e 'i ai nai ha'ane fakamo'oni ki he lotú?

KO E HĀ E FOUNGA 'OKU TOTONU KE U LOTU AÍ?

'I he taimi 'oku tau lotu aí, 'oku tau talanoa ki he Tamai Hēvaní, 'oku tau kamata 'aki 'o pehē, "Ko 'emau Tamai Hēvaní." 'Oku tau fakamālō kiate la koe'uhí ko hotau ngaahi tāpu-akí. Hili iá, pea tau kole kiate la 'a e ngaahi me'a 'oku tau fie ma'ú. 'Oku tau faka'osi ma'u 'aki pē e, "I he huafa 'o Sisū Kalaisí, 'ēmeni."

'E lava ke tau lotu 'i ha fa'ahinga taimi, pe feitu'u pē, 'o kau ki ha fa'ahinga me'a pē. 'Oku 'ikai fie ma'u ke ke tū'ulutui pe 'i he fale lotú. 'E lava ke tau lotua ha me'a si'isi' pe lahi.

'E lava ke tau lotu le'olahi pe fakalongolongo, toko taha pe mo ha ni'ihí kehé.

'Oku tau faka'aonga 'i 'a e ngaahi lea makehe 'okú ne fakahaa 'i e faka'apa'apa ki he Tamai Hēvaní. 'Oku tau lea 'aki 'a e 'afiona mo e 'afio kae 'ikai ko e koe, pea mo e 'afio mo Ho 'o 'ikai ko ho'o mo koe.

'Oku tau lea ma'u pē 'i he lotu 'apasia, 'o fakahaa 'i e faka'apa'apa ki he Tamai Hēvaní.

Palesiteni Thomas S. Monson, "Kae 'Oua Ke Tau Toe Fakataha Mai," *Liahona*, Mē 2013, 113.

"'Oku ou fai atu 'eku fakamo'oni fakatāutahá kiate kimoutolu 'oku mo'ui 'a e 'Otuá pea 'okú Ne fanongoa e lotu 'a kinautolu 'oku loto fakatōkikaló."

'I he taimi na'á ku fai e lēsoní he Mōnitē, ne talamai 'e he'eku ongo-mātu'á 'a e founga kuo tokoni 'i ai kinautolu 'e he lotú. Na'á ku fai 'eku lea he Palaimelí 'i he Sāpate hono hokó, ka na'e 'ikai ke u ongo 'i ha faikehekehe lahi. Na'á ku kei fifili pe ne u ma'u ha fakamo'oni ki he lotú. Na'á ku lotu fakamātoato fekau'aki mo 'eku ngaahi loto veiveiuá, ka na'e 'ikai ma'u 'a e talí he taimi pē ko iá.

Ne 'i ai ha 'aho 'e taha na'e ha'u 'a 'eku tamaí ki 'apí hili 'ene kumi ngāue 'aho kakato kae 'ikai ha ola. Na'á ne loto mamahi 'aupito. Kuo lau uike 'a e 'ikai ha'ane ngāué. Ne u lele ki ai 'o fá'ofua kiate ia, 'o hangē ko ia na'á ku fai ma'u peé.

Na'á ku pehē ange, "Tangata'eiki, 'oua te ke loto-mamahí." Pea faka-fokifā pē kuó u ongo 'i ha me'a 'i hoku lotó. Na'á ku pehē ange, "Oku fie ma'u ke tau lotu."

Ne 'eke mai 'e he'eku tamai, "He taimí ni?"

Na'á ku pehē ange, "Io, he taimí ni." "Oku ou tui 'oku fanongoa mai 'a e Tamai Hēvaní kiate kitautolu."

Na'á mau tū'ulutui fakataha 'o lotu, kole ki he Tamai Hēvaní ke fakafiemālie 'i kinautolu.

Hili e lotu, ne mau lau e folofolá, 'o hangē 'oku mau fai he pō kotoa pē, pea mau tangutu fakataha leva 'o talanoa. Na'á ku fakatokanga 'i ne māmālie e fetongi 'emau loto mamahí 'aki e fiefia ne mau ma'u ma'u pē 'i homau 'apí. Na'á ku ma'u ha ongo kehe—'o hangē na'a mau malu pea malu 'i kinautolú, pea na'á ku 'ilo' 'i 'e lelei e me'a kotoa pē. Ko ha ongo fakafiefia mo'oni.

Ne fakatokanga 'i foki ia 'e he Fine'eikí. Na'á ne 'eke le' o si' i mai, "E Lukasi, 'okú ke lava 'o ongo 'i ia?" "Oku fakafiemālie 'i kitautolu 'e he Laumālie Mā'oni'oní, 'o tokoni ke tau 'ilo' 'oku 'ikai ke tau tuēnoa."

Na'á ku pehē ange, "Io, 'oku ou ongo 'i ia." Na'á ku 'ilo' 'i na'e fanongoa mai 'a e Tamai Hēvaní ki he' emau lotú.

Ko ha pō ia he 'ikai toe ngalo 'iate au. 'Oku ou ma'u he taimí ni ha'aku fakamo'oni ki he mālohi 'o e lotú. ■

13

1

Faka'aonga'i ho'omou

'iló

ke ako 'a e Ngaahi Tefito
'o e Tuí pea mo e ngaahi
tokāteline 'oku nau ako 'í

6

2

8

3

4

12

10

9

5

11

7

'Eletā L. Tom Perry 'o e Kōlomu 'o e Kau 'Aposetolo
'e Toko Hongofulu Mā Uá Mei he konifelenisi lahi
'o 'Okatopa 2013

KO 'ETAU PĒSÍ

Yery R., ta'u 12, 'Ekuatoa

'Oku ou 'ofa he ongoongolelei mo e hoko ko ha mēmipa 'o e Siasí. Ko e hiva 'oku ou sai'ia taha ai ko e "'Oku ou Fie Sio he Tempalé" (Tohi Hiva 'a e Fānaú, 99). 'Oku ou fiefia ke 'ilo'i 'oku ta'engata 'a hoku fāmili.

Atonina T., ta'u 10, Ha'amoia

Ittary V., ta'u 5, mei Meki-sikou, 'oku talangofua 'aupito. 'Okú ne 'ofa hono fāmili pea 'oku sai'ia ke tā ha fakatātā 'o kinautolu. Ko e fo'i hiva Palaimeli 'oku sai'ia taha ai ko e "'Oku ou Fie Sio he Tempalé" (Tohi Hiva 'A E Fānaú, 99). 'Okú ne sai'ia ke sio ki he ngaahi matala'i 'akau 'i he tempalé. 'I he taimi 'okú ne lotu ai, 'okú ne fakahā ma'u pē ki he Tamai Hēvani 'a e lahi 'o 'ene 'ofa 'iate la. Na'á ne sai'ia he Palaimeli pea 'okú ne feinga ke hoko ko ha fa'ifa'itaki'anga lelei ki hono ki'i tuofine ko 'Ailime.

Ko hoku sinó ko ha tempale. 'Oku ou teunga taau ke fakahaa'i 'eku 'ofá mo faka'apa'apa'i hoku sinó pea 'oku ou 'ofa ki he Tamai Hēvani mo Sīsū Kalaisi.

Lorienne P., ta'u 6, 'Otu Filipaini

Ko e Kau Palesitenisi 'Uluaki 'Eni. 'I he efiafi kotoa pē, 'oku ou lava 'o hū ki he konifelenisi lahi 'i he 'initaneti 'o fanongo ki ai kimu'a pea u 'alu ke mohe.

'Oku ou hanganaki atu ke sio 'i he konifelenisi lahi hono hokó.

Rina H., ta'u 10, Siapani

Mei ha 'initaviu mo Amie Jane Leavitt

Mhoroī, shamwari!*

Fē'iloaki mo Tenitai, 'okú ne nofo 'i he fonua ko Simipāpuē. 'Oku 'i he feitu'u fakatonga 'o 'Afiliká 'a Simipāpuē. 'Oku lahi e fanga monumanú 'i 'Afilika, hangē ko e fanga laino, 'elifānité, pafalō Keipí, laioné, mo e fanga sīlafé. Ka 'oku 'ikai ma'u 'e Tenitai ha faingamālie ke sio ofi ki he fanga monumanu ko 'ení 'i hono falé he 'okú ne nofo 'o ofi ki Halale, ko e kolo lahi taha 'o Simipapuē. Ka 'oku fiefia 'a Tenitai he nofo 'a e fanga monumanu faka'ofofa ko 'ení 'i hono fonuá. ■

* "Mālō e lelei, ngaahi kaungāme'á!" 'i he lea faka-Souna.

Ko e talanoa fakafolofola 'oku ou sai'ia taha ai ko hono fekau'i 'a Nīfai ke fo'u ha vaká. 'Oku ou faka'amu 'e lava ke u hangē ko Nīfai 'o ma'u 'a e loto-to'a ke fai e me'a 'oku totonú.

Ko TENITAI au mei Simipāpuē

Ko e konga 'oku ou sai'ia taha ai he Palaimeli ko hono fai e fakamatala he Palaimeli. 'Oku ou sai'ia hono vahevahe 'eku fakamo'oni kia Sīsū Kalaisi.

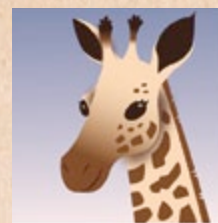
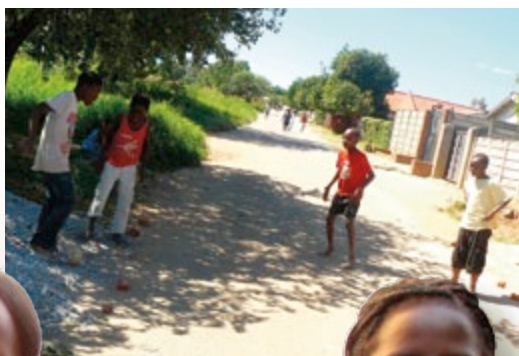

'I he taimi 'oku 'osi ai 'eku ngāue fakaako mei 'apī, 'oku ou tokoni ki hoku ta 'o-ke-té 'i he'ene ngaahi lēsoni. 'Oku 'i ai ha ngaahi me'a 'oku faingata'a'ia ai pea 'oku faingata'a ai ke ako. 'Oku ou sai'ia foki ke tokoni'i ha ni'ihī 'o e fānau kehe 'i hoku 'apiakó 'oku faingata'a'ia. 'Oku kata'i 'e ha ni'ihī 'o e fānau 'a e fānau ko 'eni, ka 'oku 'ikai ke u fai pehē.

Na'e ai ha ni'ihī 'o hoku kaungāme'á ne va'inga 'i homau loto 'apī 'i ha 'aho 'e taha. Na'e lea kovi ha toko taha 'o kinautolu. Na'e kata e tamaiki kehē, ka na'e 'ikai ke u kata au. Na'á ku talaange kiate kinautolu na'e 'ikai fakaoli pea 'oku 'ikai totonu ke mau fai ha ngaahi lea kovi.

'Oku fu'u mahu'inga kiate au 'a hoku fāmilī. 'Oku 'i ai hoku ta'okete mo ha ongo tokoua ko ha ongo māhanga. 'Oku ou nofo mo hoku ongo tokouá mo 'emau fa'eé pea mo 'emau kuifefine hono uá, pe Gogo. Ko e "kuifefiné" ia 'i he' emau lea faka-Souná.

'OKU OU FIE SIO HE TEMPALÉ

Kuo pau ke fononga atu hoku fāmilī 'i ha houa 'e 13 'i ha kē a'u ki he tempale 'i Siohānesipeeki, Saute 'Afiliká.

MATEUTEU KE 'ALU!

Kuo mau e kato 'a Tenitai pea 'oku 'i ai e ni'ihī e ngaahi me'a 'oku sai'ia taha aí. Ko e fē 'i he ngaahi me'á ni te mou fa'o ke 'ave 'i ho'o kato?

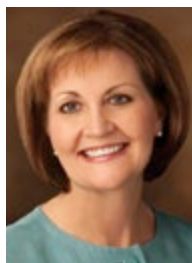

Ko Mativa mei Simipāpuē

'Oku teuteu lelei 'a Mativa ki he lotú, ka te ke lava foki 'o fakatui hano vala ki he akó pe ko ha teunga faiva. Mahalo te ke fie fakapipiki 'a e fakatātā ko 'enī ki ha pepa fefeka kimu'a pea valivali mo kosi iá. Kole ki ha kakai lalahi ke tokoni atu. ■

Fai 'e Linda K. Burton

Palesitēni Lahi
'o e Fine'ofā

Na'á ku Ongō'i 'a e Laumālié

"Pea na'e pehē 'e Sisū, 'oua 'e ta'ofi, kae tuku ke ha'u kiate au 'ae tamaiki ikī: he 'oku 'o e kakai peheé 'a e pule'anga 'o e langī" (Mātiu 19:14).

'O ku ou manatu'i ha ongo ki'i me'a faingaofua na'e hoko 'i he'eku kei si'i. 'Oku fakahaa'i 'e he me'a takitaha 'a e ongo 'a e Laumālié ki lotō 'i ha ngaahi founga makehe 'o tatau ai pē ko e hā hotu ta'u motu'á.

Na'e hoko 'a e me'a 'uluakí 'i he taimi na'e puke ai hoku tokouá. Na'e telefoni 'eku tamaí ki ha tangata mei homau uotí ke ha'u ki homau 'apí 'o tokoni 'i hono foaki ha tāpuaki 'o e lakanga fakataula'eikí. 'I he fakataha mai homau fāmilí kimu'a he tāpuakí, na'e fokotu'u mai 'e he tangatá 'oku totonu ke mavahe 'a kimautilu fānaú he mahalo te mau maumau'i 'a e laumālié 'o e tāpuakí. Ne tali loto vai-vai mai 'eku tamaí na'e mahu'inga ke 'i ai e fānaú kotoa lolotonga e tāpuakí koe'uhí he na'e fie ma'u 'emau tui haohaoá. 'I he to'u ko iá, ne 'ikai ngata 'i he'eku ongo'i 'a e 'i ai 'a e Laumālié, ka ne u ongo'i foki 'a e 'ofa lahi 'eku tamaí ki he'ene fānaú. Ne tokoni 'eku tangata'eikí ke u tui pea ma'u ha mahino ki he 'ofa 'a e Tamai Hēvaní kiate aú.

Hili ha ngaahi ta'u mei ai, ne kau atu homau fāmilí 'i ha houalotu sākalamēnití. Ko ha tokotaha talēnití'ia 'a 'eku fa'eé 'i he mūsiká. Neongo ia, na'e 'ikai ke hiva ia ka na'á ne foaki kiate au mo hoku ngaahi tokouá ha faingamālie ke mau hiva. 'Oku ou manatu'i lelei 'a e fo'i hiva ko ia na'e ue'i ia ke mau hivá:

*Ne u fakakaukau he talanoá,
'I he 'i māmani 'a Sisūú,
'Ene ui e fanau hangē ko ha lami;
Pehē ange na'á ku 'i ai mo Ia.
(“Oku ou Fakakaukau 'I he'eku Lau 'a e Talanoa Mālie ko iá,” Tohi Hiva 'a e Fānaú, 35)*

'I he'eku hiva'i mo hoku ngaahi tokouá 'a e fo'i hivá, ne u ongo'i māfana mo fiefia. Na'e fakamālohia 'eku fakamo'oní 'i hono tokoni'i au 'e he Laumālie Mā'oní'oní ke u ongo'i 'oku 'ofa 'a e Tamai Hēvaní mo Sisū Kalaisi 'iate au.

'Oku ou fakamālō ki he tāpuaki 'o e Laumālie Mā'oní'oní mo e 'ofa 'a 'eku ongomātu'á mo 'eku Tamai 'i Hēvaní. ■

Ko Sīsū Kalaisi Hotau Fakamo'uí

Na'e tokoto ha ki'i ta'ahine ta'u 12 i hono mohengá, 'o faka'au ke kovi ange 'ene puké. Na'e sio fakamama'u pē 'ene ongomātu'á. Na'e 'ikai ke nau lava 'o fai ha me'a ke fakahaofi ia.

Fāifai peá ne nau manatu'i ha ngaahi talanoa faka'ofa 'a ia na'a nau fanongo ai 'o kau ki ha tangata ne nofo 'i honau lotolotonga ko Hono hingoá ko Sīsū. Na'e pehē 'e he kakaí na'á Ne lava ke fakamo'ui e mahakí mo faka'á 'a e kakai kuí. Mahalo pē na'a lava ke Nefakahaofi e mo'ui 'a 'ema tama fefiné!

Na'e lele 'a Sailosi, ko e tamai 'a e ki'i ta'ahiné ke kumi 'a Sīsū. Na'á ne kole kia Sīsū ke fakamo'ui hono 'ofefiné. Pea na'e ha'u ha talafekau mo ha ongoongo fakamamahi. Na'e fu'u tōmui. Ne 'osi pekia e ta'ahiné. Na'e folofola ange 'a Sīsū kia Sailosi, "Oua te ke manavahē, ka ke tui pē" (Ma'ake 5:36).

I he taimi ne a'u mai ai 'a Sīsū mo Sailosi ki he fale 'o Sailosí, na'á na ō ki he loki na'e tokoto ai 'a e ki'i ta'ahiné. Ne puke hake 'e Sīsū 'a e nima 'o e ki'i ta'ahiné pea folofola ke tu'u hake. I he taimi na'á ne tu'u hake aí, na'e fakatumutumu 'ene ongomātu'á. Na'e toe fakamo'ui 'e Sīsū 'a 'ena ta'ahiné!

Na'e fakahā 'e Sīsū he 'aho ko iá 'a e lahi 'o 'Ene tokanga'i ki he ki'i ta'ahiné mo hono fāmilí 'aki 'ene

HIVÁ MO E FOLOFOLÁ

- "'Oku Faka'ofa," (*Ngaahi Himí*, fika 102)
- Sione 4:14

tokoni'i kinautolu. 'Oku fakahaa'i 'e Sīsū 'a e lahi 'o 'Ene tokanga kiате kinautolú 'i ha ngaahi founga faka'ofa mo faka'ofa:

- Na'á ne tokoni ki hono fa'u 'o e māmani faka'ofa'ofá mo e me'a mo'ui kotoa pē.
- Na'á ne loto fiamālie ke ha'u ki he māmaní ke hoko ko hotau Fakamo'uí, neongo na'á Ne 'afio'i 'e faingata'a 'aupito.
- Na'á ne fakamoleki 'Ene mo'ui 'i he māmaní ke tāpu-aki'i, fakamo'ui, pea mo ako'i e ni'ihí kehé.
- Na'á ne mo'ui haohaoa.
- Na'á ne loto fiamālie ke mamahi ma'a 'etau ngaahi angahalá 'i he Ngoue ko Ketisemaní pea pekia he kolosí kae lava ke tau toetu'u pea foki ki he langí. ■

NGAAHI FAKAKAUKAU KI HE TALANOA FAKA-FĀMILÍ

'E lava ke mou lau fakataha 'a e talanoa 'o e 'ofefine 'o Sailosí (vakai, Luke 8: 41–42, 49–56). Pea toki lava ke to'o hake 'a e fakatātā 'o e Fakamo'uí 'i he peesi hono hokó pea fakaafe'i e kau mēmipa 'o e fāmilí ke nau fakamatala 'a e ongo 'oku nau ma'u fekau'aki mo ha ni'ihí 'o e ngaahi founga faka'ofa'ofa mo faka'ofa 'okú Ne fakahaa'i 'aki 'Ene 'ofa kiате kinautolú. 'E lava foki 'e he kau mēmipa 'o e fāmilí 'o tautaufetongi 'i hono lau e ngaahi veesi 'o e "'Oku Faka'ofa." Hili e veesi takitaha, fakaafe'i 'a e fāmilí ke kau fakataha 'i hono hiva'i e taú. Hili iá pea alea'i pe tā ha fakatātā 'o e ngaahi founga 'e lava ke fakahaa'i ai ho fāmilí 'a e 'ofa ki he Fakamo'uí.

Ko ha Ngoue Fonu he Ngaahi Tāpuakí

Fai 'e Linda Pratt

Makatu'unga 'i ha talanoa mo'oni

Mmmm! Mmmm! Mmmm! Na'e tō ha ki'i hone lanu engeenga 'i ha matala'i 'akau ofi kia 'Anitulia. Na'á ne puna hake peá ne fakavavevave atu. Na'e 'ikai ke sai'ia 'a 'Anitulia he fanga honé. Na'á ne hiki ki ha ngaahi feitu'u kehe 'o e ngoué ke ta'ata'aki e vaó 'i ha ve'e temata ne failau.

Na'e māfana e tu'a 'o 'Anitulia 'i he la'aá. Na'á ne lava 'o fanongo 'oku ofi mai 'ene Fa'éé 'i he 'otu koané. Fakafokifā pē kuo fanongo 'a 'Anitulia 'oku toe lahi ange e mumuhú. *Mmmm! Mmmm! Mmmm!* Na'á ne lele ke kumi 'ene Fa'éé.

Na'á ne pehē,
 “E Mami, ‘oku
 fu’u lahi e fanga
 honé!” ‘Oku ou
 loto ke ngāue ‘i
 he ngoué ta’e ‘i ai
 ha fanga hone.”

Na’e pehē ‘e he Fine’eikí, “Oku tau fie
 ma’u e fanga honé ke tupu ‘etau ngoué!”
 “Na’e fakatupu ‘e Sīsū ‘a e fanga honé
 ke fakafua e ngaahi fu’u ‘akaú kae lava
 ke tau ma’u e me’akai ‘oku tau sai’ia
 taha aí.”

“Ka ne ‘ikai e fanga honé he ‘ikai ‘i ai ha’atau ngoue?” Na’e kole ‘a ‘Anitulia. Na’á ne fakakaukau ki he kotoa ‘o ‘ene fanga ki’i ‘akau ‘oku sai’ia taha aí. Na’á ne manako he ngaahi matala’i ‘akau faka’ofo’ofá. Na’e sai’ia ke kai ‘a e situloapeulí mo e temata. ‘E loto-mamahi ke mo’ui ‘i ha māmani ta’e kau ai ‘a kinautolu.

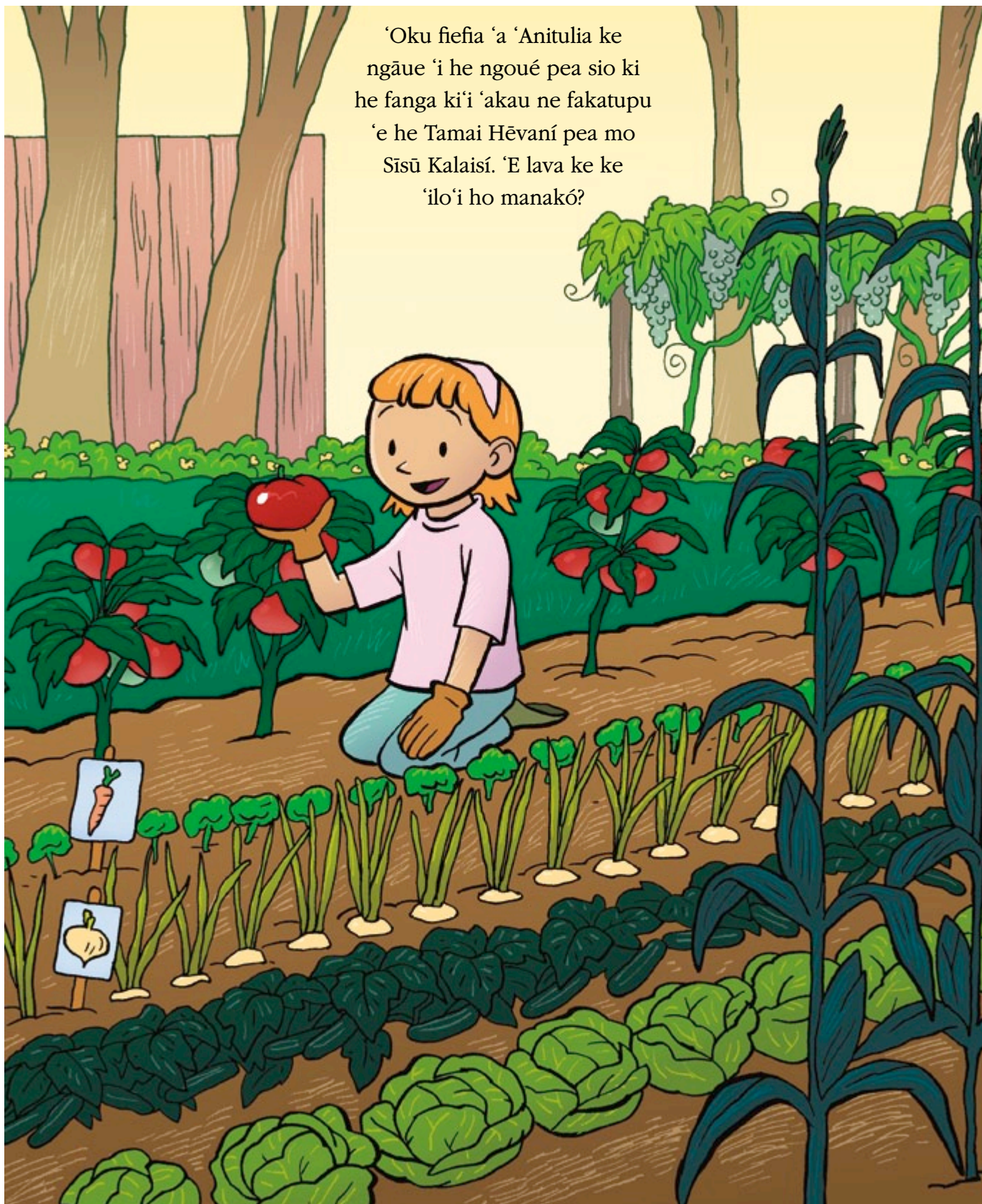
Na’e pehē ‘e ‘Anitulia “Oku ou fiefia na’e ngaohi ‘e Sīsū ‘a e ‘akaú.” “Oku ou fiefia na’á Ne fakatupu foki mo e fanga hone!” ■

Ma'u 'a e Ngaahi Fua'i'akaú mo e Vesitapoló

'Oku fiefia 'a 'Anitulia ke
ngāue 'i he ngoué pea sio ki
he fanga ki'i 'akau ne fakatupu
'e he Tamai Hēvaní pea mo
Sīsū Kalaisí. 'E lava ke ke
'ilo'i ho manakó?

KO E TATALI 'I HE HŪ'ANGA

Fai 'e Lori Fuller

Ngaahi Makasini 'a e Siasí

Ne u 'ave 'a hoku tuonga'ané mo e ngaahi tokouá 'i ha efiāfi 'e taha ki he temipalé ke fakahoko ha papitaiso. 'I hono vakai'i 'e he tokotaha ngāue temipalé 'emau lekomení, na'á ne 'ilo ne te'eki fakamo'oni hingoa e pīsopé 'i he lekomeni hoku tokouá. Na'á ku kamata fakafonu ha foomu ke 'ave ki he tauhi lekooti 'a e temipalé, pea te ne tā leva ki he pīsopé. Ne vakai'i 'e he tokotaha ngāue temipalé 'a e lekomeni hoku tuonga'ané 'o 'ilo ne te'eki ai ke fakamo'ui (activate) ia. Ne 'i ai ha'aku peni, ko ia ne u 'ave 'a e foomu na'e 'omí pea kamata fakafonu foki mo ia.

Na'á ku 'ilo'i he 'ikai lava hoku tuonga'ané mo hoku tokouá 'o hū ki loto 'i he 'i ai e fehalaaki 'i he'ena lekomení, ka ne u ongo'i 'oku ou fatongia 'aki kinautolu, pea he 'ikai te u lava 'o hū ki loto kae'oua kuó u tokoni'i kinautolu ke fakatonutonu e ngaahi fehalāki ni. Na'á ku ongo'i ta'efiemālie 'i hono ta'ofi 'i tu'a he temipalé. Ne mau mavahe mei he fai'anga papitaisó 'o 'alu ki 'olunga ki he hū'anga ki he temipalé ke fakamatala 'i 'a e tu'unga ne mau 'i aí 'i he tesi 'i mu'á. Na'e pehē 'e he tauhi lekooti 'a e temipalé te ne lava ke fakalelei'i e palopalemá 'i ha ngaahi

*Na'á ku ongo'i
ta'efiemālie 'i he
taimi ne u tatali
ai 'i he hū'angá
pea pehē ki he
temipalé koe'uhí
ko ha ngaahi
fehalaaki
fakakalake.*

miniti si'i, ko ia ne mau tangutu toko fā hifo 'i he hū'angá.

Lolotonga 'eku tangutú, ne liliu 'eku loto 'itá ki he loto-fo'í. Ne ta'ofi kimautilu 'i tu'á ko ha ngaahi fehalaaki iiki, ka na'a nau hoko ko e faikehekehe 'o e tatali 'i he hū'angá mo e hū ki he fale 'o e 'Eikí. Ko ha 'aho faingata'a ia, pea ne u fakakaukau 'e tokoni e temipalé ke u ongo'i nonga. Na'e 'ikai ko e ngaahi fehalaaki ia 'a'aku, ka 'i he fuoloa atu e tatalí, ne u meimei tangi. Na'á ku feinga ke fai lelei 'aki 'eku 'alu ki he temipalé pea tā ha sīpinga 'o e 'alu ki he temipalé ki hoku ngaahi tokouá mo e tuonga'ané. Ka ko e hā 'oku ta'ofi ai kimautilu 'i tu'á 'i he'eku fu'u fie ma'u ke u 'i lotó?

Pea ne u toki 'ilo'i ha me'a: kapau na'á ku ongo'i loto-fo'í 'o ka ta'ofi au mei he temipalé 'i ha ngaahi fehalaaki fakakalake, 'e fēfē ha'aku ongo'i loto mamahi 'i hano ta'ofi au koe'uhí ko 'eku ngaahi fehalāki—'o 'ikai taau ke hū he temipalé? 'I he'eku fakakaukau ki aí, na'e fakafokifā pē kuo nonga hoku lotó. Ne u ongo'i na'á ku ako 'a e lēsoni na'e fie ma'u 'e he 'Otuá ke u akó. Na'á ku palōmesi kiate Ia te u feinga ma'u pē ke mo'ui taau ke hū ki he loto temipalé. Na'á ku palōmesi he 'ikai teitei ta'ofi au mei he fale 'o e 'Eikí 'i ha'aku ngaahi fehalaaki; 'oku 'ikai te u fie ma'u ke hanga 'e he'eku ngaahi tō'ongá 'o fakangata pē au 'i he feitu'u talitali'angá.

Kimui ange pō ko iá ne 'i ai ha'aku 'apoini-meni mo 'eku pīsopé ke fakafou 'eku lekomeni temipalé. Kimu'a peá u 'alú, ne u vakai'i pe 'oku 'i ai ha'aku ngaahi fehalaaki te ne ala ta'ofi au mei he temipalé. 'I he taimi ne 'eke mai ai 'e he pīsopé pe na'á ku mo'ui taau ke hū ki he fale 'o e 'Eikí, na'á ku fakamālō 'i he lava ke u tali 'iō. ■

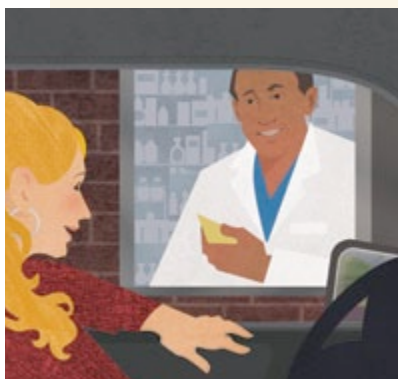
‘ESELĀ TAFI PENISONI

Na’e fai ‘e ‘Eselā Tafi Penisoni ha ngāue lahi faka‘apí ‘i he faama ‘a hono fāmīlī. Koe‘uhí ko ‘ene sai‘ia he fāmá, na‘á ne ma‘u ha mata‘itohi ‘i he tu‘unga faka‘ekonōmika ‘o e ngoué pea faifai pea hoko ko e sekelitali ‘o e ngoué ma‘á e ‘Tunaiteti Siteití ‘i Uasingatoni, D.C. Na’e ‘ofa ‘a Palesiteni Penisoni ‘i he **Tohi ‘a Molomoná** pea poupu‘i ‘a e kāingalotu ‘o e Siasí ke nau ako fakafā-mili mo fakafō‘ituitui ia.

'I he Makasini ko 'eni

MA'Á E KAKAI LALAHÍ KEI TALAVÓÚ

Ko Hono Fakaafe 'i 'o e Lavame 'á

Ko e fakahaa'i mai 'e he—Kau Talavou 'e Toko Tolu-ko ha taha ako lao, ko ha taha ngāue fakatekinikale, mo ha taha ngāue- 'a e founga 'oku nau vahevahe ai e ongo-ongolelei 'i he'enua mo'ui faka'aho.

p.42

MA'Á E TO'U TUPÚ

p.64

Fēfē kapau he 'ikai ke u kau atu ki ha ni'ihí 'o e ngaahi fakataha'anga 'o e konifelenisi lahi he 'oku ou loto ke fai ha me'a 'e taha 'i he faka'osinga 'o e uiké—'oku sai pē ia?

'OUA NA 'Á KE TŌMUI 'I HONO TALI E TELEFONÍ

MA'Á E FĀNAÚ

Na 'á ku Ongó 'i 'a e **Laumālié**

'E lava 'a e Laumālie Mā'oni'oni ke lea ki ho lotó—neongo ko e fānau koe.

p.73